

KAKSI KAMERA – KAKSI TOTUUTTA?

**Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten
kuvaamina**

Turun yliopisto
Poliittinen historia
Pro gradu
Olli Kleemola
Huhtikuu 2011

TURUN YLIOPISTO

Politiikan tutkimuksen laitos / Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

KLEEMOLA, OLLI: Kaksi kameraa – kaksi totuutta?

Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina

pro gradu -tutkielma, 86 sivua

Poliittinen historia

Huhtikuu 2011

Tutkielmassa pyritään lähestymään TK-miesten ottamia virallisia ja rintamamiesten ottamia epävirallisia talvi- ja jatkosodan aikaisia kuvia vertailevasta näkökulmasta. Tarkoitus on kuvia vertailemalla selvittää, minkälaisen kuvan kumpikin osapuoli antoi parhaillaan käynnissä olevasta sodasta ja erityisesti siihen osallistuneista sotilaista, ja miksi osapuolet ottivat sellaisia kuvia kuin ottivat.

Kuvien vertailussa käytetään selittävinä elementteinä Päämajan ohjekäs्यjä tiedotuskomppanioille. Toissijaisena tutkimuskysymyksenä työssä on suomalaisten TK-kuvien vertailu saksalaisiin virallisiin kuviin. Vertailu suoritetaan valitsemalla kustakin aineistoryhmästä tyypikuvat, joita sitten vertaillaan keskenään. Vertailun tuloksina löytyneet erot ja yhtäläisyydet eri aineistoryhmien välillä nostetaan esille ja niitä pyritään selittämään.

Keskeisenä tuloksena voidaan pitää sitä, että suomalainen TK-kuvaus paljastui yllättävän laaja-alaiseksi ja tuli siten julmissakin aiheissa suhteellisen lähelle epävirallisia kuvia. Miehistön kuvat kertovat kuitenkin viholliseen kohdistuneista julmuuksista peittelemättömämmin, vaikka TK-kuvien viholliskuvakin osoittautui huomattavasti oletettua laajemmaksi ja monisyisemmäksi.

TK-kuvissa nähdään myös omia kaatuneita, joita epäviralliset kuvat eivät esittele. Omia joukkoja esitellään sekä TK- että epävirallisissa kuvissa monipuolisesti, joskin hieman erilaisista näkökulmista.

Mitä taas myöhemmin viholliseksi muuttuneeseen kanssasotijaan tulee, nähdään sodan alkuvaiheen TK-kuvissa myös tietynlaista saksalaisihannointia, vaikka Saksan kanssasotijan aseman tukaluus heijastuu myös kuvista. Toisaalta sekä TK-kuvaajat että miehet osoittavat kuvissaan että Suomi ei kulkenut Kolmannen valtakunnan vanavedessä mitä rotupolitiikkaan tulee.

Tutkielma tarjoaa hyvän pohjan myöhemmälle tutkimukselle esim. saksalaisten ja suomalaisten virallisten kuvien suhteesta.

Asiasanat: Talvisota, jatkosota, Lapin sota, tiedotuskuvaus, TK-kuvaaja, tiedotustoiminta, valokuvat, kuvantutkimus, Wehrmacht, rotupolitiikka, kaatuneet, naissotilaat, lapsisotilaat, kielletyt kuvat, sensuuri, sotakuvat, haavoittuneet, lotat, naiset

1 Johdanto	1
1.1 Kuka kuvasi?	2
1.1.1 Tavallinen jermu ja kamera	2
1.1.2 TK-kuvaajat – armeijan virallinen kamera	4
1.2 Tutkimuskysymys ja metodit	8
1.3 Tutkimusaineisto	10
2 Isänmaan puolustajan monet kasvot	13
2.1 Jalo sankari vai jermu?	13
2.1.1 Soturin yleiskuva	13
2.1.2 Taistelun keskellä	21
2.2 Tanssi kuoleman kanssa – huumori, usko ja pelko	25
2.2.1 Pilailua kuoleman ja vihollisen kustannuksella	25
2.2.2 Uskonto TK-kuvissa	27
2.3 Kuvassa risti – kaatuneet ja haavoittuneet	29
2.3.1 Sankarin matka kotimultiin	29
2.3.2 Sankarihautajaiset – lunnaat ja velvoite	34
2.3.3 Hankala haavoittuminen	36
2.4 Kaksi näkökulmaa naiseen	39
3 Liittolaisesta viholliseksi - saksalaiset sotilaat	44
3.1 Malliarmeijan herrasmiessotilaat	44
3.2 Vaaralliset suhteet	51
3.3 Aseveljeyden savuavat rauniot	52
4 Vihollinen – toiseuden peili	54
4.1 Sotavangit – vihollisia, eläimiä vai ihmisiä?	54
4.1.1 Säälistävät ryssät, raakalaismaiset bolševikit – puuttuva rotuaspekti	54
4.1.2 Sotavanki – ihminen?	62
4.2 Kaatuneet, haavoittuneet ja teloitukset	65
4.3 ”Ryssän amatsoonit”	72
4.3.1 Naiset – puna-armeijan vaiettu eliitti?	72
4.3.2 Kuollut ruumis – paljastettu naiseus	74
5 Sittenkin sama sota?	76
Lähteet	81

1 JOHDANTO

Suomalaisilla, toisin kuin useimmilla muilla kansoilla, ei ole toisen maailmansodan ajalta yhtä kansalliseksi ikoniksi valittua valokuvaa. Ikonilla tarkoitan tässä esimerkiksi kuvaa, jossa amerikkalaiset sotilaat pystyttävät lippua Iwo Jimalle tai kuvaa, jossa neuvostoliittolaiset sotilaat nostavat punalipun taisteluissa kärsineen Berliinin Reichstagin katolle.¹

Suomella sen sijaan on maailmanlaajuisesti ainutlaatuisen tasokas valokuvakokoelma viime sotien ajoilta: Puolustusvoimien kuvakeskuksessa on arkistoituna ja taustatiedoin varustettuna noin 200 000 Puolustusvoimien omien kuvaajien otosta talvi- ja jatkosodan sekä Lapin sodan ajalta. Vuonna 1981 annetun salassapitomääräyksen päättyessä kuvakeskus julkaisi 2006 kokoelmistaan muutamia kymmeniä ns. kiellettyjä kuvia. Ne olivat suomalaisten TK-kuvaajien² otoksia venäläisten partisaanien aiheuttamista tuhoista suomalaisissa rajaseudun kylissä jatkosodan aikana. Kuvien julkaisu nostatti laajan keskustelun, ja sotakuvat olivat aiheena yhtäkkiä ajankohtaisempia kuin vuosikymmeniin. Kun sodista taas tuli kuluneeksi tasavuosia, erilaisia sotahistoriaan liittyviä julkaisuja ja tutkimuksia on ilmestynyt ja edelleen ilmestyy runsaasti. Suomalaista sotakuvausta on kuitenkin tähän mennessä käsitelty lähinnä populaarikirjallisuudessa, tutkimuksissa aihetta useimmiten sivutaan vain pintapuolisesti tai ei käsitellä lainkaan.

Aina kiellettyjen kuvien julkaisemiseen asti toinen, lähes yhtä merkittävä, joskin hajanaisempi kuvasato viime sotien ajalta oli jäänyt lähes huomiotta: rintamamiesten itse ottamat kuvat.

Suomalaiset sotilaat kuvasivat laatikkokameroillaan runsaasti sodan arkea ja kuvia löytyy veteraanien omista kokoelmista sekä jäämistöistä yllättävän paljon. Nyt myös nämä kuvat ovat pikkuhiljaa alkaneet saada julkista huomiota. Esimerkiksi Suomen

---

¹ Ikonikuvista: ks. Paul, 2009

² (TK = tiedotuskomppania, vrt saksankielinen termi Propagandakompanie) Suomalaiset luopuivat jatkosodan alussa propaganda-sanankäytöstä korostaakseen tiedotustoiminnan todellisuuspohjaisuutta.

Kuvalehti julkaisi vielä numerossaan 41/2007, lähes vuoden kuluttua Kuvakeskuksen kiellettyjen kuvien julkitulosta artikkelin, jossa esiteltiin lukijoilta kerätyn, epävirallisen kuvamateriaalin avulla sodan julmaa puolta ja vertailtiin kuvia virallisiin otoksiin.

Kustannusosakeyhtiö Otava julkaisi 2009 epävirallisia sotavalokuvia esittelevän teoksen *Me olimme nuoria sotilaita*, johon toimitin kuvat. Valtiotieteiden kandidaatin tutkielmassani vertasin miehistön omia kuvia virallisiin. Pystyin näin nostamaan esille kiintoisia näkökulmia sodan todellisuudesta.

Pyrin tässä pro gradu -työssä syventämään tämän, tähän mennessä käytännössä tutkimattoman teeman tuntemusta.³ Syvennän kuvien tutkimusta jaotteleamalla otokset aihepiireittäin ja vertailemalla kunkin aiheen osalta virallisia ja epävirallisia kuvia. Kuvien valinnassa on pyritty mahdollisimman suureen edustavuuteen sekä tyypillisimpien kuvien esittelyyn. Käytän kuvien tulkitsemisessa ja taustoittamisessa apunani päämajan tiedotusosaston ohjekäs्यjä, joita ei ole tällaisessa tutkimuksessa ennen käytetty.⁴

1.1 Kuka kuvasi?

1.1.1 Tavallinen jermu ja kamera

Sotatilan astuttua voimaan Suomessa 1939 silloisen sotatilalain mukaisesti sotatoimialueella kuvaamisesta tuli luvanvaraista. Kuvaamista varten piti lunastaa erityinen lupa, joka oli mieskohtainen. Lupia lunastettiin noin 700, mutta kuvia otettiin runsaasti myös luvatta. Näin rintamamiesten laatikkokameroihin tallentuikin paljon sellaista materiaalia, jota ylijohdo ei varmasti olisi katsellut suojein silmin. Toisaalta miehet kuvasivat myös materiaalia, joka on kulttuurihistoriallisesti lähes korvaamatonta, kuten kuvat itäkarjalaiskylistä tai niiden kirkoista.⁵

---

³ Saksalainen historioitsija Gerhard Paul on tutkimuksessaan käsitellyt samaa teemaa saksalaisesta näkökulmasta Irakin sodan ja II maailmansodan ajalta

⁴ Päämajan ohjekäsyt tiedotuskomppanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13. Tutkija Helena Pilkkeelle kiitokset avusta käs्यjen löytämisessä.

⁵ Paulaharju–Uosukainen 2000, 71

Päämajan ohjekäskyssä 15 käsitellään tiedotusväkeen kuulumattomien henkilöiden rintamakuvauksia seuraavasti:

Eräät kotimaiset sanomalehdet ovat julkaisseet TtusK:oihin kuulumattomien henkilöiden rintamakuvauksia, joita niiden laatijat ovat suoraan lähettelleet eri lehdille. Tällainen menettely poikkeaa yksinomaan Ttus.K:oilta keskitetystä rintamatiedotustoiminnasta eivätkä täten lähetetyt kuvaukset ole joutuneet Ttusosaston tarkastettaviksi.

Epäkohdan korjaamiseksi pyydettiin päälliköitä tiedottamaan alaisilleen, että myös tiedotusväkeen kuulumattomat saavat kirjoittaa kuvauksia ja ottaa valokuvia niiden täydennykseksi. Kaikki kuvat ja kirjoitukset tuli kuitenkin toimittaa tiedotusosaston tarkastettaviksi. Ilman sitä kirjoitusten ja valokuvien lähettäminen julkaistavaksi oli kielletty.⁶

Useimmilla rintamamiehistä ei ollut omaa kameraa, sillä kamerat olivat viime sotien aikaan kalliita. Kameroita omistivat eniten aliupseeristo ja upseeristo, ja otetuista kuvista tehtiin usein monta vedosta. Näin sama kuva saattoi päätyä usean miehen albumiin. Tutkimuksessa on lähdetty liikkeelle olettamuksesta, että vaikka kamerat olivat rintamamiehillä paljon TK-miehiä harvinaisempia, epävirallisten kuvaajien suurempi lukumäärä tasoittaa epätasapainoa, ja molemmilla osapuolilla on näin ainakin teoreettisesti katsottuna ollut yhtä suuret mahdollisuudet kuvien ottamiseen.

Rintamamiesten ottamien kuvien kehitys hoidettiin jatkosodan aikana pääosin eri rintamasuunnille perustetuissa asemieskuvaamoissa, joiden toiminta oli tarkasti ohjeistettua. Kuvat, joista kävi liian selvästi ilmi esimerkiksi linnoitustyön yksityiskohtia, tuhottiin. Hallinnollisesti asemieskuvaamot toimivat tiedotuskomppanioiden alaisuudessa, vaikka niitä hoitivat osin siviilihenkilöt. Rintamamiesten kuvat pyrittiin tällä tavalla saattamaan sensuurin tarkastettaviksi, joskin toiminta resurssien vähyys vuoksi jäi lähinnä pistokokeisiin. Kuvien kehittämisen ohessa asemieskuvaamot ottivat henkilökuvia. Asemieskuvaamojen tuotolla rahoitettiin joukkojen viihdytystoimintaa.⁷

Miehistön kuvia pyrittiin myös muilla keinoin saamaan TK-miesten käyttöön. Sensuuri poimi kotirintamalle lähetetyistä kirjeistä kuvavedoksia, ja päämajan tiedotus-

---

⁶ Päämajan ohjekäskyt tiedotuskomppanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, käsky 15, 14.7.1941

⁷ Paulaharju–Uosukainen 2000, 71; Porkka 1983, 13

ohjekäskyssä numero 1 määrätään TK-miehiä keräämään materiaalia myös suoraan rintamamiehiltä:

Sen tarkkailun yhteydessä, mitä TK-miehet rintamaoloissa harjoittavat, on heidän kiinnitettävä huomiota yksityiseen valokuvailuun ja vaikutettava niin, että otettu materiaali tulee viipymättä käyttöömme. Tämä koskee myös ns. valistushenkilökuntaa, joka varsinaisten tehtäviensä ohella saattaa pyrkiä harjoittamaan valokuvausta. On ehkä pelättävissä, että he pyrkivät säästämään kuviaan omia julkaisujaan varten;⁸

Talvisodan aikana sodan lyhyiden ja epäedullisten sääolosuhteiden vuoksi ei juuri harrastettu epävirallista kuvaamista. Runsaammin kuvia on jatko- ja Lapin sodan ajalta.

1.1.2 TK-kuvaajat – armeijan virallinen kamera

Virallinen kuvaaminen oli Suomen armeijassa talvisodan alla vielä melko alkutekijöissään. Tämä johtui suurelta osin siitä, että valokuvan merkitystä propagandavälineenä ei ollut ymmärretty. Esimerkiksi Reserviupseeriliitto ja suojeluskunnat olivat 1930-luvulla tiedotustoiminnassa edelläkävijöitä vakinaiseen armeijaan verrattuna. 1937 järjestettiin ensimmäiset tiedotuspuolen kertausharjoitukset, ja sodan alkaessa pitkään suunniteltu tiedotuksen uudistaminen oli vielä pahasti kesken. Näin Suomi joutui talvisotaan myös tiedotustoiminnan osalta varsin valmistautumattomana.

Liikekannallepanosuunnitelmien mukaisesti perustettiin liikekannallepanon yhteydessä päämajan Propagandaosasto. Osastoon liittyvä puutteellisesti organisoitu päämajan kuvalaboratorio oli auttamatta liian pieni täyttämään kasvavan kuvamäärän kehittämistarpeet ulkomaiden mielenkiinnon kohdistuessa Suomeen. Kuvaajia ei tässä organisaatiossa ollut huomioitu käytännössä ollenkaan, mikä omalta osaltaan kertoo karua kieltä talvisodan alun haparoinnista.

Uudelleenorganisaation myötä Propagandaosaston alaisuuteen syntyi kuusi toimistoa, joista yksi sai vähäisestä miehityksestään huolimatta komealta kalskahtavan nimen Kuvalaitos. Muutaman henkilön voimin työskentelevä Kuvalaitos ei alkuunkaan

---

⁸ Päämajan ohjekäskyt tiedotuskompanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, käsky 1 23.6.41

pystynyt vastaamaan kuvakysyntään, joten se siirrettiin päämajan alaisuudesta Puolustusministeriön Sanomalehtitoimiston hoitoon.

Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että kuvaamiseen olisi saatu organisatorista selkeyttä. Kuvatoimiston tehtävänä nimittäin oli ainoastaan kuvien prosessointi ja jakelu. Varsinainen kuvaaminen oli lähes täysin organisoimatta, kunnes Otso Pietisen aloitteesta luotiin päämajan Propagandaosaston alaisuuteen kuvausryhmä, joka otti vastuulleen rintamakuvauksen. Ryhmä aloitti toimintansa talvisodan alkaessa. Kuvaus ei silti tämän jälkeenkään ollut täysin ongelmaton, sillä Puolustusvoimilta puuttui esimerkiksi kuvausvälineitä. Siksi kuvaukset oli pitkälti hoidettava kuvaajien omin laittein. Kalustopulaa tosin helpotti jonkin verran se, että maahan oli ehditty vuoden 1940 olympialaisia silmällä pitäen tuottaa jonkin verran laadukkaita kameroita esimerkiksi Saksasta. Kuvausmatkojen jatkuva ja organisoitu järjestäminen rintamille ei onnistunut, ja osittain tämän vuoksi tiedottaminen eri rintamaosilta oli hyvinkin eritasoista.

Helmikuussa 1940 valokuvausosasto liitettiin jälleen päämajan alaiseen Kuvalaitokseen.⁹ Kaikkiaan talvisodan aikana kertyi arkistoihin noin 11 000 otosta, joista pääosa ei kerro rintaman tapahtumista. Kuvien jakelun tiedotuskäyttöön hoiti talvisodan aikana Finlandia Kuvatoimisto. Talvisodan aikana ei siis voi puhua TK-kuvauksesta, koska tiedotuskomppaniat luotiin vasta jatkosodan aikana. Oikeampi termi olisi propagandakuvaus. Tässä tutkimuksessa TK-kuvaa käytetään kuitenkin yleisterminä niin talvi- kuin jatkosodan aikaisista virallisista kuvista, jotta vältetään sekaantumisen vaara Saksan vastaavaan organisaatioon, propagandakuvaajiin.

Pian talvisodan jälkeen todettiin, että tiedotustoiminnan uudelleenorganisointi on välttämätön. 1941 perustettiin Puolustusvoimain Pääesikunnan kuvalaitos, joka organisoitiin talvisodasta saatujen kokemusten ja aseveli Saksan mallin mukaisesti. Suunnitelmana oli liikekannallepanon yhteydessä perustaa päämajan yhteyteen itsenäinen kuvaelin, jota avustaisi tiedusteluosaston alainen kuvalaboratorio.

---

⁹ Paulaharju–Uosukainen 2000, 37

Liikekannallepanon myötä suunnitelma toteutettiin. Kesäkuun alussa 1941 Pääesikunnan kuvalaitoksesta tuli päämajan kuvalaitos. Organisaatio ei silti vieläkään ollut riittävän hioutunut. Sen vuoksi 23.11.1941 päädyttiin sulauttamaan alun perin siviilitiedotuskuvaukseen keskittynyt, Valtion Tiedotuslaitoksen¹⁰ (VTL) alaisuuteen sodan alussa perustettu kuvaosasto päämajan Kuvaosastoon molempia osapuolia häiritsevän kaksijakoisuuden välttämiseksi. Rintamakuvauksen organisointi vaati vahvaa, keskitettyä johtoa, ja kun lisäksi valtakysymykset rasittivat kuvaosaston johdon henkilösuhteita, oli edellä mainittu ratkaisu ainoa mahdollinen.

Aluksi kuvaosastolla ei ollut omaa sensoria, vaan kuvat tarkastettiin joko siviilitiedotuksesta vastaavan VTL:n sensuurielimissä tai päämajan Tiedotusosastossa. Vasta kuvien määrän kasvaessa rajusti katsottiin sensorinviran perustaminen välttämättömäksi. Erotuksena saksalaiseen järjestelmään, jossa valokuvaushenkilöstölle annettiin tarkat määräykset siitä, mitä ei saa kuvata, suomalaisen tiedotuskomppanian päämajasta saamissa ohjekäskyissä pelkästään ohjattiin kuvaajien huomiota aiheisiin, joita toivottiin kuvattavan. Aikanaan sensori eritteli kertyneistä kuvista julkaisukelpoiset.¹¹ Julkaisukelvottomien kuvien kohtalo on epäselvä: Reijo Porkan teoksessa haastateltu TK-kuvaaja Harald Malmgren mainitsee ainoastaan, että kuvat arkistoitiin:

Kun filmit oli kehitetty ja kuivattu ja kuvat suurennettu ja negatiivi ja kuva numeroitu, vein kuvat majuri Patoharjulle [joka toimi TK-materiaalin sensorina koko sodan ajan, tekijän huom], joka hyväksyi tai hylkäsi. Kielletyt arkistoitiin ja pistettiin sivuun. Kuvia oli kolmea sorttia: oli julkaisuuteen tarkoitetut, sitten oli kuvat jotka olivat toistaiseksi kiellossa ja kokonaan sensuroidut.¹²

Sotakuvista nousee esiin aika ajoin kysymys, hävitettiinkö niitä sodan jälkeen. Esiin on tullut yksittäistapauksia, joissa sotilaat ovat kaivaneet sodan loppuvaiheessa sotakuvansa ja niiden negatiivit maahan. Sodan aikana TK-kuvaajana toiminut Otso Pietinen esimerkiksi kertoi, että hänen ollessaan Kuvaosaston palveluksessa kuvia ei hävitetty. Lisäksi hän kertoo, että 1940-luvun lopussa kuvaosaston johtaja everstiluutnantti Parkkonen poisti arkistoista 20 000 negatiivia, jotka sisälsivät pääosin

---

¹⁰ Valtion Tiedotuslaitoksen toiminnasta ks. esim: Vilkkunen 1962, Jutikkala 1997

¹¹ Valokuvagensuuri toimintaa ei ole käsitelty missään tutkimuksessa. Alpo Rusi on teoksessaan *Lehdistönsensuuri jatkosodassa* (1982) selvittänyt suomalaisen lehdistönsensuurin syntyä, perusteita ja toimintaa. Touko Perko on teoksessaan *Aseveljen kuva* (1971) käsitellyt lehdistön suhtautumista Saksaan jatkosodan aikana ja sensuurin vaikutusta lehdistöön.

¹² Porkka 1983, 58

uuden ulkopoliittisen tilanteen kannalta arveluttavaa materiaalia. Nämä kuvat tultiin 2006, niiden salassapitopäätöksen vanhennuttua, tuntemaan ns. ”kiellettyinä kuvina”. Mitään materiaalia ei siis tahallisesti tuhottu tai hävitetty, totesi myös Kuvakeskuksessa työskennellyt Martta Halvi Porkan haastattelussa.¹³

Varsinainen kuvaaminen tapahtui Saksan mallin mukaisissa tiedotuskomppanioissa, tarkemmin niiden kuvausryhmissä. Kesällä 1941 perustettiin yhdeksän tiedotuskomppaniaa. Kuvausryhmien kokoonpanoon kuului ryhmänjohtaja, 2–4 valokuvaajaa ja elokuvaushenkilöstö. Komppaniat oli alistettu armeijakunnille, mutta niitä johti päämajan kuvaosasto. TK-kuvaajat eivät saaneet toimintaansa erityistä koulutusta, vaan useimmat heistä hallitsivat kuvaamisen siviiliammattinsa ansiosta, sillä moni TK-kuvaaja oli joko ammattivalokuvaaja tai vähintäänkin innokas amatöörikuvaaja. Lisäksi TK-kuvaajilla ei ollut varsinaista sotilaallista erikoiskoulutusta tiedotustoimintaan kenttäoloissa, vaan kunkin sotilaskoulutus oli lähes yksinomaan rauhanajan asevelvollisuuskoulutuksen varassa. Toki osa sodan aikana TK-kuvaajina toimineista oli osallistunut Niinialossa 1937 pidettyihin tiedotusalan kertausharjoituksiin.¹⁴

Vaikka TK-miehillä ei ollutkaan varsinaista velvoitetta osallistua taisteluun, useat heistä, muun muassa luutnantti Pauli Myllymäki, kuvaava ja kirjoittava TK-mies, osallistuivat taisteluihin, ja haavoittuivat niissä. Muutama TK-mies myös kaatui.¹⁵

Komppanioissa kuvatut filmit tuli toimittaa Kuvaosastolle. Siellä materiaali arkistoitiin, ja vaadittu määrä kuvakopioita jaettiin sensorin kautta tiedotuskäyttöön.¹⁶

Rintamamiesten ja edellä mainittujen TK-elimien lisäksi jonkin verran kuvia otti muun muassa päämajan omaa tiedotusta varten jatkosodan alussa perustettu yhteystoimisto. Talvisodan aikana myös muutama ulkomaalainen lehtikuvaaja vieraili

---

¹³ Porkka 1983, 110–111

¹⁴ Dos, FT Ali Pykkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa. Pykkänen on Reservinupseeriliiton vaiheita tutkiessaan perehtynyt myös suomalaisen tiedotustoiminnan alkuvaiheisiin, olihan RUL 1930-luvulla huomattavasti Suomen armeijaa edellä tiedotustoiminnassaan. Tiedotustoiminnan alkuvaiheita on käsitellyt myös Lasse Lehtinen teoksessaan Kynällä, kameralla, kiväärillä. 2004

¹⁵ Matti Paavonsalon, TK-Tiedotuskillan kunniapuheenjohtajan sähköpostiviesti tekijälle 8.12.2010: Vastaus: Kleemola.

¹⁶ Paulaharju–Uosukainen 2000, 63-67

rintamalla¹⁷, vaikka päämaja yleensä suhtautuikin varsin nihkeästi lehtimiesten rintamäkäyntipyyntöihin¹⁸.

1.2 Tutkimuskysymys ja metodit

Lähestyn sota-ajan valokuvia vertailevasta näkökulmasta. Minkälaisen kuvan Puolustusvoimien omat kuvaajat pyrkivät antamaan käynnissä olevasta sodasta ja ennen kaikkea siihen osallistuneista sotilaista? Mikä selittää nämä ratkaisut? Vertaan TK-kuvia rintama-miesten osin luvalla, osin luvatta ottamiin epävirallisiin kuviin.

Työhypoteesinani esitän oletuksen, että miehistön ottamat valokuvat esittelevät sotaa toisaalta raadollisemmin, toisaalta taas tunteellisemmin kuin TK-kuvaajien ottamat valokuvat, joiden pääasiallinen tehtävä oli tuottaa propagandamateriaalia vahvistamaan kansan taistelutahtoa ja uskoa voittoon. Analysoimalla materiaalia pyrin selittämään, miten viralliset ja miehistön ottamat kuvat erosivat toisistaan, miksi kumpikin kuvaajaryhmä otti sellaisia kuvia kuin otti ja mihin kuvilla pyrittiin.

Niissä kohdin, missä se tutkimuksen kannalta on hedelmällistä ja kannattavaa, tuon tekstiin myös suomalaisen ja saksalaisen propagandan näkökulmaeroja ja pyrin selittämään niitä. Tämä ei kuitenkaan ole ensisijainen tutkimuskysymys, ja siksi vertailu on tehty ainoastaan Bundesarchivin virallisten kuvien kokoelmien avulla.

Työssä ei pyritä kahden eri kuvaryhmän välisiin, keinotekoisiiin vastakkainasetteluihin, vaan tarkoitus on tuoda esille yhtä lailla kuvaryhmien yhtäläisyydet kuin erot.

Sota-ajan kuvasensuurin toimintaa yksittäisten kuvien suhteen ei ole dokumentoitu kattavasti. Ei ole olemassa minkäänlaista luetteloa siitä, mitkä kuvat sota-aikana on julkaistu, mitkä on kelpuutettu julkaistavaksi, ja mitkä sensuuri on hylännyt. Ns. kielletyt kuvat, jotka mainitaan edellisessä alaluvussa, asetettiin julkaisu- ja käyttökieltoon vasta sodan jälkeen valvontakomission pelossa. Nykymuodossaan puolustusvoimien kuvakeskuksen kuvakokoelma koostuu kaikista edellä mainituista

---

¹⁷ Laajemmin tästä ks. Paulaharju–Uosukainen 2000, 139–141

¹⁸ Paulaharju–Uosukainen 2000, 155; Porkka 1983, 35

kuvaryhmistä, sekä julkaistuista että sensuurin hylkäämistä otoksista.¹⁹ Näin ollen on lähdettävä siitä, että heterogeenisestä luonteestaan huolimatta TK-kuvia käsitellään lähtökohtaisesti yhtenä kuvaryhmänä pyrkimättä keinotekoiseen kategoriointiin.

Analyysiä varten olen käynyt läpi tutkielmani aiheiden osalta pääosan Puolustusvoimien Kuvakeskuksen paperikuvakokoelmasta. Olen luokitellut kuvat otostyyppeihin, joiden pohjalta olen tehnyt yleistyksiä TK-kuvista, ja valinnut muutamia otoksia edustamaan kunkin kuvatyypin tyypillisimpiä piirteitä. Sen jälkeen olen valinnut joukon tavallisimpia, kulloistakin otosryhmää ja aihepiiriä esittäviä epävirallisia kuvia vertailumateriaaliksi.

Rintamamiesten otokset on pääosin valittu allekirjoittaneen hallussa olevasta, eri puolilta Suomea kootusta, noin 10 000 kuvan kokoelmasta. Kokoelma koostuu veteraanien epävirallisista valokuvista. Olen lisäksi käynyt läpi muita epävirallisia kuvakokoelmia, joista osaa olen myös käyttänyt lähteinä. Kummastakin ryhmästä olen sen jälkeen valinnut ns. tyyppikuvat, jotka työssäni ovat esimerkkeinä, joita vertaan keskenään. Nostan esiin niiden keskinäisiä eroavaisuuksia ja samankaltaisuuksia.

TK-kuvaajien otoksissa esimerkiksi on haluttu painottaa lottien isänmaanrakkautta, uhrimieltä ja velvollisuudentuntoa, Suomen naisen osuutta isänmaan puolustamisessa. Sen sijaan rivimiehille lotat ovat tarjonneet ripauksen hartaasti kaivattua naiskauneutta sodan keskellä. Nämä suhtautumiserot heijastuvat myös kuviin. Pyrin lisäksi analysoimaan ja selittämään kuvien erot ja yhtäläisyydet. Eräänä selittäjänä käytän päämajan ohjekäs्यjä TK-kuvaajille. Käytän kuvien yksittäisten elementtien analyysin tykenä myös kuvatulkinnan opaskirjaa *Katseen voima – kohti visuaalista lukutaitoa*.

Analyysin tukena käytän mainoskuvien tulkintaan keskittyvää perusteosta *Wahrnehmung und Gestaltung von Werbung* sekä lisäksi kuvatutkimusteosta *Bilder als historische Quellen*, joka on keskittynyt kuvien käyttöön historiallisina lähteinä. Sota-aikaisen propagandakuvan voi pitkälti katsoa vertautuvan mainoksiin. Koska työssäni kuitenkin on kyse kahden lähtökohdiltaan täysin keskenään erilaisen kuva-aineiston

---

¹⁹ Puolustusvoimien Kuvakeskuksen arkistonhoitaja Päivi Vestolan haastattelu 30.3.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa.

analyysistä, en käytä teosta teoreettisena viitekehystenä. Pyrin siihen, että annan kuvien puhua puolestaan. Näin ollen analyysissä suuremman painoarvon saavat kuvien lisäksi edellä mainitut TK-kuvaajien ohjekäskyt.

Olen luokitellut kuvat kolmeen teemalukuun. Ensimmäisessä teemaluvussa tuodaan esille mielikuva, jonka virallinen tiedotustoiminta halusi antaa suomalaisesta sotilaasta. Rintamamiesten omien kuvien perusteella taas tuodaan esiin asioita, joista virallinen tiedotustoiminta mieluiten vaikenä. Miehistön kuvissa esimerkiksi huumori, kuolemanpelko sekä aseveljeyden lujat siteet näyttävät aidommin ja peittelemättömämmin kuin TK-kuvissa. Luvussa käsitellään myös kaatuneiden ja haavoittuneiden kuvaamisen ongelmia.

Toisessa teemaluvussa analysoidaan erityisesti TK-kuvista näkyvää asennetta, jonka mukaan saksalaiset olivat malliarmeija, jota suomalaiset ehkä tiedostamattaankin katsoivat ylöspäin. Luvussa osoitetaan myös, miten saksalaiset erillisrauhan jälkeen muuttuivat suomalaisten kameroissa täysin samanlaisiksi vihollisiksi kuin venäläiset olivat olleet.

Viimeisessä, toiseuden peili -teemakokonaisuudessa esitellään suomalaisten ottamia kuvia kaatuneista ja vangituista vihollisista sekä pyritään selittämään vihollisen naissotilaiden suomalaisissa sotilaissa esiin nostamaa hämmennystä.

1.3 Tutkimusaineisto

Tutkimukseni primääriaineiston muodostavat vertailuun valitut TK-kuvaajien otokset ja osin tekijän sotakuvakokoelmasta, osin muualta valitut rintamamiesten omat, epäviralliset otokset. Miesten harvat luvallisesti ottamat kuvat rinnastan tutkimuksessani epävirallisiin kuviin. Nämä kuvat, toisin kuin luvatta otetut, kävivät läpi jonkinlaisen sensuurin. Se kuitenkin oli huomattavasti TK-kuvien kuvasensuuria hajanaisempaa ja perustui lähinnä kulloisenkin kuvausluvan myöntäneen komentajan kuvien tarkistukseen. Luvallisestikin kuvanneilta miehiltä puuttui lisäksi ylempää tullut ohjaus, joka merkittävästi vaikutti TK-kuvien aihevalintoihin ja näkökulmaan.

Rintamamiesten omien kuvien tutkimusta vaikeuttaa osin rajan hämärtyminen epävirallisen ja virallisen materiaalin välillä. Päämajan ohjekäskyssä määriteltyjen

ohjeiden mukaisesti²⁰ TK-miehet pyrkivät saamaan haltuunsa mahdollisimman suuren osan myös rintamamiesten epävirallisista kuvista, joita esim. sensuuri poimi kenttäpostin joukosta. Nämä otokset saatettiin sittemmin arkistoida tai julkaista TK-kuvina.

E erityisesti talvisodan ajan organisaation sekavuuden vuoksi on ajoittain hyvin epäselvää, kuka lopulta työskenteli TK-kuvaajana. Esimerkiksi *Kollaa kestää* -kirjan tekijä Erkki Palolampi otti omalla kamerallaan teoksen kaikki kuvat. Palolammen otokset on tallennettu Puolustusvoimien Kuvakeskukseen TK-kuvina, vaikka Palolampi ei missään vaiheessa ollut statukseltaan tiedotusmies. Toisaalta moni kirjoittava TK-mies otti kamerallaan kuvat omaan reportaasiinsa, olematta silti missään vaiheessa varsinainen TK-kuvaaja.²¹

TK-kuvaajien ottamista kuvista vedostettiin veteraanien mukaan²² kopioita, joita sitten myytiin kulloisenkin alueen rintamamiehille, jotka liimasivat näitä albumeihinsa. Päämajan ohjekäskyssä n:o 58 kuitenkin todetaan:

tärkeimmille komentajille voidaan toimittaa pieniä kuvasarjoja heidän lohkollaan kuvatuista kuvista, muille ei sodan aikana voida toimittaa kuvia kuin virkakäyttöön. Yksityishenkilöille järjestetään mahdollisuus tilata kuvia sodan päätyttyä ja arkiston valmistuttua.²³

Ei aina ole helppoa todeta, milloin kyse on virallisesta, milloin epävirallisesta kuvasta. On myös huomattava, että siinä missä TK-kuvat useimmiten on tekstitetty täsmällisesti tai ainakin varustettu jonkintasoisin taustatiedoin, tiedot puuttuvat joko täysin tai melkein kokonaan useimmista epävirallisista kuvista.

Sekundäärilähteistönä käytän esimerkiksi Helena Pilkkeen kirjaa *Etulinjan kynämiehet* selventämään suomalaisen sensuurijärjestelmän syntyä ja toimintaa sekä teoksia *Sodasta kuvin* (Reijo Porkka) sekä *TK-miehet jatkosodassa* (Touko Perko). Lisäksi teos *Kynällä, kameralla, kiväärillä* (Lasse Lehtinen) sekä Puolustusvoimien oma julkaisu *Kamerat – huomio – tulta* (toim. Jyri Paulaharju ja Martti Uosukainen) tarjoavat materiaalia varsinkin TK-kuvaajien toiminnan tuntemuksen syventämiseen.

---

²⁰ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 1, 23.6.41.

²¹ Matti Paavonsalon, TK-Tiedotuskillan kunniapuheenjohtajan sähköpostiviesti tekijälle 8.12.2010: Vastaus: Kleemola.

²² Esim. veteraani Väinö Poutasen haastattelu 27.1.08. Muistiinpanot tekijän hallussa.

²³ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 58, 6.3.42

Suomalaisen propagandan tulkinnassa nojaan suurelta osin Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittamaan teokseen *Ruma Sota*.

Miehistön omista kuvista ei ole tehty analyyttistä tutkimusta. Tulen käyttämään lähinnä joitain yksittäisiä populaarikirjallisuuden teoksia kuvien taustan syventämiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi *Me olimme nuoria sotilaita* (Lagerbohm ym.) ja *Me puolustimme elämää* (Lagerbohm ym.)²⁴

Sekundäärilähteistööni kuuluvat myös päämajan tiedotuskomppanioille antamat ohjekäskyt, joita käytän verratessani TK-kuvaajilta pyydettyjä kuvia todella otettuihin kuviin. Käskyt ovat myös tukimateriaalia kuvien selittämiseen, sillä TK-kuvaajille kerrottiin useimmiten myös, miksi jotain tiettyä aihetta piti kuvata. Näitä käskyjä ei esimerkiksi Reijo Porkka ole samaa aihetta sivuavassa tutkimuksessaan käyttänyt.

---

²⁴ Tekstissä mainittujen teosten lisäksi olen käyttänyt tausta-aineistona seuraavia teoksia ja artikkeleita, joissa tutkimusaiheeni ainoastaan sivutaan:
Toiveiden ja todellisuuden noidankehä. Suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941-1944, Jatkosodan historia 1-6
Talvisodan historia 1-4
Me marssimme Aunuksen teitä - Päiväkirja sodan vuosilta 1941-1943
Rintamaelämää: valokuvia seltä jostakin
Tiedotusmiehen sota - kokemuksia kahden sodan ja välirauhan vuosilta
Synkkä yksinpuhelu

Kuva 1. Epäsotilaallinen korpisoturi. Sensuurin aikanaan paheksussa kuvassa ruumiillistuu suomalainen sotilas, hiukan rähjäinen korpitaistelija, siinä määrin, että kuvaa voisi nimittää suomalaisten "ikonikuvaksi". (SA-kuva 35542)

2 ISÄNMAAN PUOLUSTAJAN MONET KASVOT

2.1 Jalo sankari vai jermu?

2.1.1 Soturin yleiskuva

Sotapropagandan periaatteisiin kuuluu, että kuvissa esitellään pääasiassa omia joukkoja. Suomalainen sotilas pyrittiin esittämään jalona ja sankarillisena. Samalla hänet esitettiin talonpoikaisena, karun koreilemattomana miehenä, jonka vankkumaton oikeudentaju jo luonnostaan asettuu vastustamaan venäläisyyden kieroutuneena pidettyä arvomaailmaa. Sotilaan tuli myös olla valmis osoittamaan uhrimieltä isänmaansa puolesta.

Jermuilua, epäsotilaallista käytöstä, kuvissa ei suvaittu. Jopa jermu-sanana käyttö pyrittiin mahdollisuuksien mukaan estämään. Liian rennon kuvan luominen suomalaisesta sotilaasta ei tutkija Pilkkeen mukaan olisi ollut hyväksi armeijan imagolle. Siksi TK-kuvissa haluttiin välttää tilanteita, jossa sotilaan ulkoasu olisi ollut liian huolittelematon. Sensuuri puuttuikin jälkikäteen esimerkiksi Suomen Kuvalehden julkaisemaan TK-kuvaan, joka esitellään alla.²⁵

Kuvassa 1 sotilas istuu kenttälakki kallellaan, kaulus auki, rintataskussa aski Työmies-tupakkaa ja kivääri hihnasta selässä. Sensori puuttui kuvaan, koska se antoi liian epäsotilaallisen ja kurittoman kuvan suomalaisesta rintamasotilaasta. Asiaa pahensi, että Kuvalehden tietojen mukaan useat ulkomaalaiset julkaisut olivat pitäneet kuvaa sopivana suomalaisen sotilaan luonnekuvana. Sensuuri pelkäsi kuvan vahingoittavan suomalaisen sotilaan kansainvälistä mainetta.

Sensuuri puuttui myös Hakkapeliitta-lehden julkaisemaan kuvaan, jossa kaksi sotilasta on keventänyt vaatetustaan kesän kuumuudessa, ja toinen tappaa paidastaan syöpäläisiä riisuttuaan sen. Nämä kuvat sotivat päämajan antamaa ohjeistusta vastaan, jossa kiellettiin julkaisemasta mitään materiaalia, joka tavalla tai toisella kuvasti epäsotilaallisuutta. Sellaisena pidettiin esimerkiksi huolimatonta asua, kurittomuus-

---

²⁵ Pilke 2009, 208

Kuva 2. Inhimillinen suomalainen sotilas. (SA-kuva 159460)

ilmiöitä, sopimatonta veljeilyä esimiesten ja alaisten kesken tai materiaalia, joka antaa epäillä puutteita armeijan huolto-, terveys- tai puhtausoloissa.²⁶

Suomalaisen TK-kuvaajan käsitys ja näkemys sotilaallisuudesta ja epäsotilaallisuudesta saattoi poiketa melkoisesti esimerkiksi saksalaisten kollegojen näkemyksestä. Saksan preussilaisessa sotilaskurissa ihanteena oli nimenomaan käskyjen kyseenalaistamattomuus ja tinkimätön totteleminen sekä ainakin jossakin määrin myös huoliteltu ulkoasu.²⁷

Pienen Suomen armeijan miehet pyrittiin kuvaamaan ajattelevina yksilöinä, valppaina vartiopaikoillaan. Suomessa tiedostettiin se, että tšekäläiseen kulttuuriin ei soveltunut perusteettomien käskyjen antaminen pelkän sotilasarvon suomalla auktoriteetilla. Miehiä ei pyrittykään esittämään ammattisotilaina vaan kansanmiehinä, jotka sota oli temmannut arjen askareista toisenlaisiin tehtäviin. Sotilaiden kuvaaminen ”siviilimiehinä sodan töissä” ei siis ollut mitenkään ristiriidassa tiedotustoiminnan pyrkimysten kanssa, vaan suomalaisen sotilaan ihannekuva oli erilainen kuin saksalaisen. Suomalaisten sotilaiden oli sallittua näyttää inhimillisyytensä virallisissa kuvissa. Suomalaisia sotilaita kuvattiin jonkin verran myös rintamalla hankittujen lemmikkiensä kanssa.

Hyvänä esimerkkinä inhimillisyydestä on kuva 2, TK-kuva, jossa suomalainen sotilas sitoo kranaatinsirpaleen haavoittamaa lintua. Kuvaa voisi sanoa liikuttavaksi, jopa hellyttäväksi. Saksan Wehrmachtissa, jonka tarkoitus oli olla pelkoa ja kunnioitusta vastustajissaan herättävä ”sotakone” moinen ei olisi ollut mahdollista. Wehrmachtin sotilaiden inhimillisyyden esittely Saksan massiivisen tiedotuskoneiston kuvissa rajoittui erilaisiin jaloudenosoituksiin siviiliväestöä kohtaan.²⁸ Toki Suomen armeijakin pyrki herättämään kauhua ja kunnioitusta vastustajissaan, mutta sen mentaliteetti oli täysin toisenlainen kuin Saksan Wehrmachtin. Suomalaiset eivät mieltäneet käyvänsä valloitusotaa toisin kuin Saksa.

---

²⁶ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 88, 17.8.43; Pilke 2009, 247–248; Myös Kirves 2008, 27

²⁷ Ks. esim. Völger, Gisel-von Welck, Karin (hrsg): Männerbande–Männerbünde. Die Rolle des Mannes im Kulturvergleich. Köln 1990 s. 110–117. Suomalaisen sotilaan ihannekuvasta propagandassa ks. esim. Lehtinen, 2004

²⁸ Ks. esim. kuva, jossa saksalaiset sotilaat antavat kuvatekstin mukaan tupakkaa Slovakian mustalaisille. [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296651144/?search\[page\]=38](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296651144/?search[page]=38). Viitattu 2.2.2011 klo 15

Kuva 3. Sensuurin hyväksymä korpisoturi. (SA-kuva 30901)

Suomalaisissa TK-kuvissa nostettiin usein esille myös dokumentaaristen kuvien tarve vastapainona ihannekuvalle. Kuvaajien tehtävä oli näin hyvin monitahoinen: yhtäältä piti pyrkiä luomaan propagandistista, Suomen armeijan ja kansan itseymmärrykseen soveltuvaa tiedotuskuvaa suomalaisten joukkojen toiminnasta, toisaalta taas tuli ottaa dokumentaaris-sotahistorialliseen käyttöön painottuvia kuvia aidosta sodan arjesta²⁹. Pelkkä ”aitouden” määrittelemineen asetti kuvaajat ajoittain haasteen eteen. Lisäksi heidän työhönsä kuului aiemmin mainittu kansantieteellinen ulottuvuus.

Saksalaiset sotilaat kuvattiin suurimmassa osassa suomalaisia TK-kuvia malliarmeijan moitteettomasti puettuina ”paraatisotilaina”, kun taas suomalaiset sotilaat kuvattiin enemmänkin korpisoturin kuvaa vastaaviksi, kuten kuvassa 3. Kuvalla on kenties pyritty osoittamaan vertauskuvallisesti etulinjan taisteluiden rasittavuutta. Kuvan sotilaalla on kunnan parran lisäksi ryppyinen univormu ja lakki vinossa, ja hänen ilmeensä näyttää väsyneeltä.

Saksalaisten ja suomalaisten mentaliteettien ero näkyi lisäksi esimiessuhteessa. Suomalaisille TK-kuvaajille oli ohjekäskyssä nro 1³⁰ annettu tehtäväksi kuvata ”myönteisiä täysosumia” suomalaisen sotilaan ja esimiehen suhtautumisessa toisiinsa. Saksan Wehrmacht, joka monelta osin noudatti preussilaisen sotilaskurin perinteitä, ei olisi hyväksynyt alaisen ja esimiehen suhteiden tuttavallisuuden esittelyä virallisessa tiedotuksessaan³¹. ”Talonpoikaisessa” Suomen armeijassa ei preussilaistyypinen sokean tottelevaisuuden kulttuuri olisi koskaan menestynyt.

Sotilaiden joukosta pyrittiin kuvaamaan myös poikkeuksellisen ansioituneita tai uhrautuvia yksilöitä, kuten Mannerheim-ristin ritareita³², armeijamme korkeampaa upseeristoa tai vammoistaan huolimatta armeijan palveluksessa olleita invalideja³³. Jonkin verran kuvattiin myös armeijan palveluksessa toimineita (lapsi)vapaaehtoisia. (Tästä tarkemmin: ks. luku 4).

---

²⁹ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 58 (6.3.1942). Lisäksi esim. ohjekäskyn nro 70 liitteessä (6.8.42) korostetaan että rintamaelämää ei pidä maalailta liian ruusuiseksi, vaan on kuvattava myös vaikeuksia, mutta yleispositiivinen henki on tärkeää.

³⁰ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 1, 23.6.41

³¹ Völger, Gisela –von Welck, Karin (hrsg): Männerbande–Männerbünde. Die Rolle des Mannes im Kulturvergleich. Köln 1990 s. 39.

³² Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 37, 26.9.41

³³ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 36, 17.9.41

Kuva 4. Suomen armeijan ikoni – Mannerheim-ristin ritari Toivo Ilomäki Aunuksen kannaksella ”sopivassa” ympäristössä kuvattuna. (SA-kuva 159806)

Kuva 5. Suomalaista neuvokkuutta. (SA-kuva 31094)

Marskin ritareista ja muista ansioituneista sotilaista ja upseereista otettiin päämajan käskystä myös paljon henkilökuvia. Nämä kuvat, jotka pyrittiin usein ottamaan ”sopivassa ympäristössä, joka voidaan yhdistää sotatoimiin”, ilmeisesti pyrkivät luomaan Mannerheim-ristin ritareista tietyssä mielessä kahdenlaista kuvaa. Toisaalta oli tarkoitus nostaa sotilaiden joukosta esiin poikkeusyksilöitä ja luoda näin esimerkkejä, joita muut, vähemmän ansioituneet sotilaat voisivat pitää malleina. Toisaalta yksilöitä ei haluttu nostaa liikaa jalustalle, jotta kaikki Suomen armeijan sotilaat kykenisivät samaistumaan heihin. Kuvassa 4, joka esittää ritari nro 155:tä, korpraali Toivo Ilomäkeä, on selvästi pyritty jälkimmäiseen. Ilomäki on kuvattu kylläkin ryhdikkäästi seisomassa tykkinsä vierellä, mutta hänellä ei ole sen siistimpää univormua kuin kenelläkään rintamasotilaista eikä hän käytä rintamaoloissa kunniamerkkejään. Kuvan tausta on mahdollisesti tarkoituksella pehmenetty, jottei paikkaa voi tunnistaa. Kyse voi olla joko sotasensuurin vaatimuksista tai siitä, että kuvat todellisuudessa on otettu jossain kauempana rintamalta. Tosin taustan sameus saattaa johtua myös kuvan tarkennuksesta.

Mannerheim-ristin ritareista ja ylemmistä upseereista otettiin päämajan käskyn³⁴ mukaan myös potetteja, mutta ne on puhtaan muotokuvaaluonteensa vuoksi jätetty tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Suomalaisten TK-kuvaajien lähestymistapa oli kaiken kaikkiaan hyvinkin yksilökeskeinen saksalaisiin verrattuna. Suomalaisen sotilaan neuvokkuutta, omaaloitteisuutta ja kekseliäisyyttä pyrittiin myös korostamaan. Tämä käy ilmi kuvasta 5. TK-kuvan taustatekstinä on ”Suomalaista neuvokkuutta – tuohinen pistoolikotelo”. Suomalaiset eivät siis tässäkään suhteessa toimineet saksalaisten tavoin ja sokeasti takertuneet ohjesääntöihin, vaan neuvokkuutta arvostettiin.

Huomionarvoista on myös, että suomalaisissa virallisissa kuvissa ei painotettu rotukysymyksiä esimerkiksi valitsemalla rodullisesti kaikkein uljaimmat taistelijat kuviin. FT Ali Pylkkänen toteaaakin, ettei tällaiselle propagandalle olisi ollut mitään onnistumisen mahdollisuuksia, sillä kansan pienuuden vuoksi ”bluffi” olisi heti paljastunut:

”pienimmänsäkin töllin emäntä tiesi hyvin, millaisia ”rotuvalioita” omat ehkä aliravittuinkin sotaväkeen käsketyt poikansa olivat, etenkin kun sotaväki oli

---

³⁴ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, mm. ohjekäskey n:o 57 17.2.1942

Kuva 6. Nukkuessaankin valpas suomalainen sotilas. (SA-kuva 84814)

Kuva 7. Vartija vartiopaikallaan. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat
- MatalaR SäiliöK 4 kuva 175)

yleisen asevelvollisuuden vuoksi melko tarkka peilikuva yhteiskunnan miespuolisesta väestöstä.”³⁵

Suomalaiset eivät myöskin olisi ymmärtäneet rotukysymysten korostamista kuvissa. Suomessa mikään instanssi ei ollut kouluttanut kansaa rotuajatteluun toisin kuin Saksassa, jossa koko kansalle jo kouluissa opetettiin rotuoppia. Hämmästyttävää kyllä, saksalaisissa PK-kuvissa rotuajattelu ei vaikuta erityisesti korostuvan.

Mitä ominaisuuksia TK-kuvaajat sitten halusivat suomalaisessa sotilaassa korostaa? Tärkeää oli ennen kaikkea valppaus, ja niinpä käskyssä nro 47 kehoitettiin TK-miehiä ottamaan enemmän tai vähemmän ”symbolisia” kuvia vartiomiehistä.³⁶ Tätä käskyä noudatettiin, ja lisäksi suomalaisen sotilaan valppautta korostettiin myös muunlaisissa kuvissa, kuten esimerkiksi kuvassa 6.

Kuva 6 esittää nukkuvaa suomalaista sotilasta, ja sen taustatekstinä on ”nukkuessaankin valpas suomalainen sotilas”. Kuva vaikuttaa lavastetulta, sillä vaikka sotilaan alla on kuusenhavuja lämpöeristeenä, on epätodennäköistä, että sotilas olisi ryhtynyt nokosille avopäin. Lisäksi kautta rintaman sotilaiden käytössä oli korsuja, jonne meno oli varmasti mieluisampaa kuin lumihangessa avopäin nukkuminen. Kuvan avulla lienee lähinnä pyritty korostamaan kotirintamalle suomalaisen sotilaan ainaista valppautta, sillä rintamaolot tunteva sotilas tunnistanee kuvan lavastukseksi suhteellisen vaivattomasti. Toki kyse saattaa olla pelkästään kuvan tapahtumien ja alkuperäisen kuvatekstin ristiriidasta: kuvan sotilas saattaisi myös asemasodan aikana olla ottamassa aurinkoa kevättalvisen leutona päivänä.

Yllättävää kyllä, myös miehet ottivat ”symbolisia vartiomieskuvia”, jotka muistuttivat erittäin paljon TK-kuvaajien vastaavia. Näistä esimerkkinä on kuva 7. Se muistuttaa suuresti TK-kuvaajien otoksia ja eroaa niistä vain huonomman asettelunsa sekä heikon valaistusolosuhteiden huomioimisensa osalta. Kuvassa suomalainen vartiomies seisoo juoksuhaudassa ja tarkkailee etumaastoa, aivan kuten TK-kuvissakin, valppaan vartijan arkkityyppinä.

Mikä sitten saattoi olla syynä siihen, että rintamamiehet ottivat tällaisia kuvia? Yhtenä selityksenä lienee se, että miehet ottivat vaikutteita TK-kuvista ja – tietoisesti tai tahtomattaan – pyrkivät samantyyliisiin otoksiin. Tohtori Ali Pylkkänen nostaa lisäksi

³⁵ Dos, FT Ali Pylkkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

³⁶ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäskey n:o 47, 18.11.1941

Kuva 8. David ja Goljat. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat
- MatalaR SäiliöK kuva 10)

esiin näkemyksen, jonka mukaan suuri osa tämäntyyppisistä TK-kuvia muistuttavista ”poseerauskuvista” olisi otettu henkilökohtaisen rohkeuden korostamiseksi.³⁷ Tämä väite pitää epäilemättä paikkansa, mutta henkilökohtaisen rohkeuden nosto esille näkyy myös miesten mielellään harrastamissa toisenlaisissa poseerauksissa, joista esimerkkinä on kuva 8.

Poseerauksia, jossa suomalainen sotilas seisoo esim. vihollisen tuhotun panssarivaunun vierellä muodostaen eräänlaisen klassisen David–Goljat -asetelman, harrastivat niin rintamamiehet kuin viralliset kuvaajatkin. Tällaiset kuvat toivat hienosti esille suomalaissotilaan rohkeuden. On huomattava, että poseeraavat miehet eivät välttämättä olleet läheskään aina tankin todellisia tuhoajia, vaikka varsinkin TK-kuvissa näin annettiin ymmärtää.³⁸

TK-kuvaajien ”yksilökeskeinen” toimintatapa näkyy myös siinä, että he pyrkivät usein kuvaamaan erityisyksilöitä, joiden saavutukset eivät mitenkään liittyneet itse sodankäyntiin. Tämän tehtävän päämaja ”siunasi” vasta ohjekäskyssä 100³⁹, mutta sitä harrastettiin hyvin laajasti jo ennen ohjetta. Tällöin otettiin henkilöstä tai henkilöistä potrettikuva, joka tyyliltään useimmiten muistuttaa kuvaa 3 (ks. s. 14). Pelkkä kuva on yleensä puhdas potrettiposeeraus, jonka suurin anti on kuvatekstissä. Yhdessä TK-kuvassa⁴⁰ esimerkiksi esitellään karhujahdissa 70 kilometriä hiihtänyt suomalainen sotilas, toisessa taas armeijan pisin mies -kilpailun voittanut.⁴¹ Samankaltaisia kuvia otettiin myös vaikkapa joukkueista tai muista ryhmistä. Näiden kuvien propaganda-arvo itsessään lienee kuitenkin ollut pieni, ja pääpaino on ollut kuvaan liitettyssä kertomuksessa. Päämaja

³⁷ Dos, FT Ali Pylkkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

³⁸ Yksi Suomen kuuluisimmista TK-kuvista on lavastettu otos, joka esittää kahta panssarinyrkkiä kantavaa miestä kulkemassa tuhotun neuvostoliittolaisen T-34-vaunun savuavien jäännösten ohi kesällä 1944. Kuva on nähtävissä esim. Sotahistoriallisessa Aikakauskirjassa nro 13 aukeaman 54–55 keskellä. Vaikka kuvasta syntyy – kuten kuvan ottaneet TK-miehet halusivatkin – vaikutelma, että panssarinyrkkiä kantaneet miehet olisivat tuhonneet vaunun, todellisuudessa vaunun tuhosi maantien toisella puolella piileksinyt saksalainen rynnäkkötykki. Tästä tilanteesta on otettu lukuisia varioituja kuvia, joissa ”tuhoojina” esitellään joko panssarinyrkkimiehet tai PST-tykin miehet. Sotahistoriallisessa aikakauskirjassa nro 13 sivuilla 53–55 käsitellään esimerkkitapauksen omaisesti muutkin tämän tuhotun panssarivaununuyksilön ympärille syntyneet lavastetut kuvat. Lavastuksista yleisesti katso tämän gradutyön luku 2.1.2.

³⁹ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 100 (25.7.1944)

⁴⁰ Puolustusvoimien Kuvakeskuksen kokoelmat, negatiivinumero 85526

⁴¹ Puolustusvoimien Kuvakeskuksen kokoelmat, negatiivinumero 136054

Kuva 9. Housuton kapteeni muiden upseerien seurassa. Kuva on otettu todennäköisesti kesäällä 1943 Kannaksella. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat MatalaR SäiliöK 1 kuva 49)

toivoi varsinkin sodan alkupuolella TK-kuvien keskittyvän enemmän toimintaan ja tilanteisiin poseerausten sijaan.⁴²

Rintamamiesten omista albumeista poseerauskuvat näyttävät usein pääosaa. Osaselityksenä tälle lienee 40-luvulla vielä voimissaan ollut, valokuvauksen alkua ajoilta periytynyt kuvakulttuuri, jossa edellä kuvatun kaltaiset poseerauskuvat olivat enemmistönä. Toisaalta kyseessä saattaa olla ilmiö, jolla korostettiin aseveljeyttä. Aseveljeyden tunne nähtiin usein kantavana voimana, jonka turvin ja johon tukeutuen rintamamiehet saattoivat selvitä sodan kauhuista.⁴³

TK-kuvista ei löydy aseveljien muistoksi tienviittojen luona otettuja kuvia. Epävirallisten kuvien joukossa niitä on runsaasti. Niitä otettiin yksinomaan jatkosodan alkuvuosina, jolloin vielä uskottiin Suomen voittoon. Nimet tienviitoissa kertoivat tällöin Suomen joukkojen etenemisestä ja siitä, että ne pitivät menestyksekkäästi hallussaan koko Karjalaa. Kumpiakin edellä esitellyn tyyppisiä kuvia ottivat niin yksittäiset sotilaat kuin asevelikuvaamojen kiertävät kuvaajat.⁴⁴

Mikä erottaa TK-kuvien suomalaisen sotilaan epävirallisten kuvien sotilaasta? Rintamamiesten omista kuvissa saatettiin kuvata myös tilanteita, joissa suomalainen korpisoturi ei suoranaisesti esiintynyt edukseen, eikä niissä juuri piitattu pukeutumiskoodista tai sotilaallisuudesta. Syy oli selvä: TK-kuvaajat pyrkivät mm. lavastuksilla luomaan tietynlaisen ihannekuvan Suomen armeijasta. Miesten ottamat kuvat taas olivat lavastamattomia kuvauksia arkipäivän tilanteista. Hyvä esimerkki tällaisesta on kuva 9, jossa kapteeni on komppanian upseerien seurassa housuita. Kuvan tietojen mukaan venäläiset aloittivat aamulla hyökkäyksen ja kapteeni oli lähtemässä korsultaan, kun housuista katkesivat henkselit ja housut putosivat nilkkoihin. Aikaa oli vähän, joten kapteeni tempaisi saappaat ja housut jalasta ja laittoi tohvelit jalkaan. Hyökkäyksen tultua torjutuksi kapteeni istahti komppanian upseerien seuraksi korsun lähettyville ja joku paikalle osuneista miehistä nappasi kuvan.

---

⁴² ks. esim. Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 38 (1.10.41)

⁴³ Aseveljeyden ilmenemistä sodan arjessa ja aseveljeyden erilaisia käytännön muotoja käsittelee laajasti esm. Knut Pipping teoksessaan *Komppania pienenä yhteiskuntana - sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944*. Helsinki, Otava, 1978.

⁴⁴ Porkka 1983, 131–132

Kuva 10. Suomalaisupseerit ryypäämässä Kannaksella 1941. (P. E. Norellin sotakuvakolemat/
Erkki Norell – sotakuvia 033)

Tarina ei ole mitenkään epäsitilaallinen tai jermuilusta kertova, mutta TK-kuvaajat varoivat kuvaamasta sotilaita, joiden ulkoasu oli huolittelematon, ja ”alastomuuskuvat” tuntuvat lähes poikkeuksetta kuuluneen niihin. Todennäköisenä kiellon perusteena on myös voinut olla tuohon aikaan vallinnut häveliäisyyskäsitys, joka jyrkästi tuomitsi alastomuuden. Alastomuus, osittainkin, lienee saanut TK-miehet laskemaan kameransa. Sen sijaan epävirallisissa kuvissa alastomuutta esiintyy runsaasti esim. erilaisina saunomiskuvina.

Alkoholinkäyttöäkään ei TK-kuvissa esitellä. Ainoita poikkeuksia ovat kuvat, joissa miehistölle jaetaan ns. annosviinoja Mannerheimin syntymäpäivän kunniaksi. Varsinaisia juopumistilanteita kuvissa ei kuitenkaan koskaan näytetä.⁴⁵ Tämä tuntui olevan hyvinkin tärkeää, sillä kuvaamista ja TK-toimintaa aktiivisesti seurannut Mannerheim antoi käskyn, että otettaessa yhteiskuvia hänestä ja kenraali Dietlistä hänen syntymäpäiväjuhlissaan, kuvaajien tuli välttää lasien näkymistä. Perustana saattoi olla ajatus, että rintamalla viinaa kaipaavat miehet tuskin katselisivat mielellään kuvia juhlalounaalla laseja tyhjentelevästä ylipäälliköstä.⁴⁶

Sen sijaan epävirallisissa kuvissa alkoholinkäyttöä näkyy jonkin verran, esimerkkinä tästä kuva 10. Miesten katseet kuvassa vaikuttavat jo jonkin verran juopuneilta. Kuva ei olisi missään mielessä tuonut esille suomalaisen sotilaan parhaita piirteitä, ja siksi tämänkaltaisia otoksia on täysin turha etsiä TK-arkistosta. Alkoholinkäyttökuvat ovat epävirallisissakin kuvissa harvinaisuuksia jo pelkästään siksi, että miehillä oli sota-aikana niukasti mahdollisuuksia alkoholinkäyttöön. Epävirallisten alkoholinkäyttökuvien vähäisyys johtunee myös siitä, että alkoholin käyttö oli rintamaoloissa ankarasti kiellettyä, eikä kiellon rikkomisia haluttu dokumentoida.

Miehistön ja virallisten kuvaajien paraateista ottamat kuvat olivat hyvin samanlaisia, mikä tietysti johtuu siitä, että kyseessä ovat yksittäisiä tapahtumia esittävät kuvat.

---

⁴⁵ Puolustusvoimien Kuvakeskuksen arkistonhoitaja Päivi Vestolan haastattelu 19.8.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa.

⁴⁶ Porkka 1983, 110

Kuva 11. Lavastettu taistelutilanne syyskesällä 1941 Itä-Karjalassa.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Virallisten kuvien sarja - kuva 40)

2.1.2 Taistelun keskellä

Päämaja vaati kuvaajilta dramaattisia taistelukuvia⁴⁷, mikä ei suinkaan ollut ongelmatonta. TK-kuvaajat tulivat useimmiten tehtäviinsä takalinjoilta, eikä heille annettu lainkaan taistelukoulutusta varusmiesajan koulutuksen lisäksi. Myös jotkut kuvaustehtävät, kuten väline- ja varustekuvaus edellyttivät lavastusta. Lisäksi rintamalla ei aina, kun niitä tarvittiin, ollut dramaattisia tapahtumia tarjolla. Muun muassa asemasotavaiheen aikana päädyttiin usein lavastamaan kuvia. Lähes kaikki varsinaisia taistelutilanteita esittäviä TK-kuvista ovat lavastettuja.⁴⁸

Lavastukset pystyy usein erottamaan niissä olevien virheiden perusteella. Tästä esimerkkinä on kuva 11, italialaisen *Il Popolo d'Italia* -lehden arkistoista löytynyt suomalainen TK-kuva, jota todennäköisesti jaettiin aikanaan kansainväliselle lehdistölle. Tekstin mukaan suomalainen konepistoolimies tulittaa kuvassa vihollisen miehittämää korsua. Kuvan lavastus sisältää kuitenkin useita virheitä. Korsuja ei tuhota yksittäisen konepistoolimiehen tulella, vaan kasapanoksilla tai järeiden aseiden (suorasuuntaus)ammunnalla. Tässä tapauksessa jälkiä kummankaan menetelmän käytöstä ei korsussa näy. Jos se olisi ehjä ja vihollisen miehittämä, ei kuvan vääräoppisesti pystyasennosta ampuva, maastoon suojautumaton konepistoolimies eläisi montaa sekuntia, sillä korsusta olisi mahdollista suunnata häneen monen aseiden tuli yhtä aikaa. Jos taas ajatellaan, että suurin osa vihollisista olisi jo rynnäköinyt ulos korsusta, ja konepistoolimies pyrki tulittamaan viimeisiä korsussa piileskelijöitä, kuvassa pitäisi mitä todennäköisimmin näkyä ainakin muutama kaatunut. Sen sijaan korsun ympäristö on täysin siisti lukuun ottamatta muutamia maassa lojuvia kypäriä.

Silloin kun lavastuksia käytettiin, ne olivat – ainakin Kuvaosaston toiminnasta kertovan, Puolustusvoimien julkaiseman historiateoksen *Kamerat – Huomio – Tulta!* mukaan – varsin vaatimattomia: tulta ja savua käytettiin taistelutilanteen simuloimiseen, ja parturit siistivät kuvattavaa itäkarjalaisväestöä, jotta se erottuisi venäläisestä. Porkka sen sijaan kirjoittaa teoksessaan *Sodasta kuvin* seuraavaa:

---

⁴⁷ Ks. esim. Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 17, 17.7.41

⁴⁸ Pilke 2009, 208

Kuva 12. Lavastettu taisteluposeeraus.
(- Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat Matalar SäiliöK 1 kuva 38)

”Osa TK-valokuvaajista kieltää lavastaneensa kuvauksia, osa myöntää avoimesti lavastuksia tehdyn runsaastikin. Mikä osa kuvista on lavastettu ja mitkä ovat autenttisia, selviää vain kuvaajien antamista tiedoista. Jälkikäteen on mahdotonta mennä väittämään kuvien perusteella suuntaan tai toiseen. TK-valokuvaajien kertomusten perusteella oli pakko tehdä lavastuksia, että olisi saatu aikaan näyttäviä taistelukuvia. Tämä ei sulje pois sitä tosiasiaa, etteivätTK-valokuvaajat olisi toimineet myös aivan etulinjassa. Kuvaesimerkkejä on saatavilla runsaasti, niissä kuvissa näkyy tosin vain muutama mies kyyhöttämässä tai joitakin epämääräisiä kranaattitulen aiheuttamia pöllähdyksiä.”⁴⁹

Eriäviä mielipiteitä lavastuksen käytön yleisyydestä ja lavastuksen tasosta siis on.

TK-kuvaaja Kauko Kivi kertoo:

”Ei jatkuvasti tapahtunut sellaista, mitä olisi voinut kuvata. Oli seisontavaiheet jne. Kuvia piti kuitenkin yrittää rintamalta saada ja siksi niitä joutui lavastamaan. Kerrankin vedettiin savuverhot, menttiin syöksyveneellä vesistön yli kranaatit räjähteli. Ei sillä niin väliä, vaikka ei vihollista ollutkaan. Siitä sai näyttävän näköistä kuvaa. (--) Filmari Janne Leppä päätti kuvata sillan räjäytyksen. (--) Leppä suunnitteli että pannaan trotyyliä sillan rakenteisiin, niin silta nousee ylöspäin ja samalla hän panoreeraa. (--) Piti saada hurja kuva, mikä kuvaisi vesistön ylitystä. Kantopommeja oli määrä heittää veteen, että saataisiin hyvät ja näyttävät vesipatsaat.”⁵⁰

Useimmat rintamamiehet eivät juuri arvostaneet lavastuksia kuvaavia TK-miehiä, vaan pitivät lavastuksia osoituksena kuvaajien rohkeuden puutteesta. Tämä murensi osaltaan TK-toiminnan uskottavuutta.⁵¹

Päämajan ohjekäskyssä n:o 59 muistutettiin TK-kuvaajia siitä, että jokaiseen lavastettuun kuvaan olisi niiden sotahistoriallisen arvon takia merkittävä, milloin kyse on lavastuksesta.⁵² Näitä merkintöjä ei kuitenkaan monessakaan lavastetuksi todettavissa olevassa kuvassa ole. Tätä käskyä ei syystä tai toisesta noudatettu.

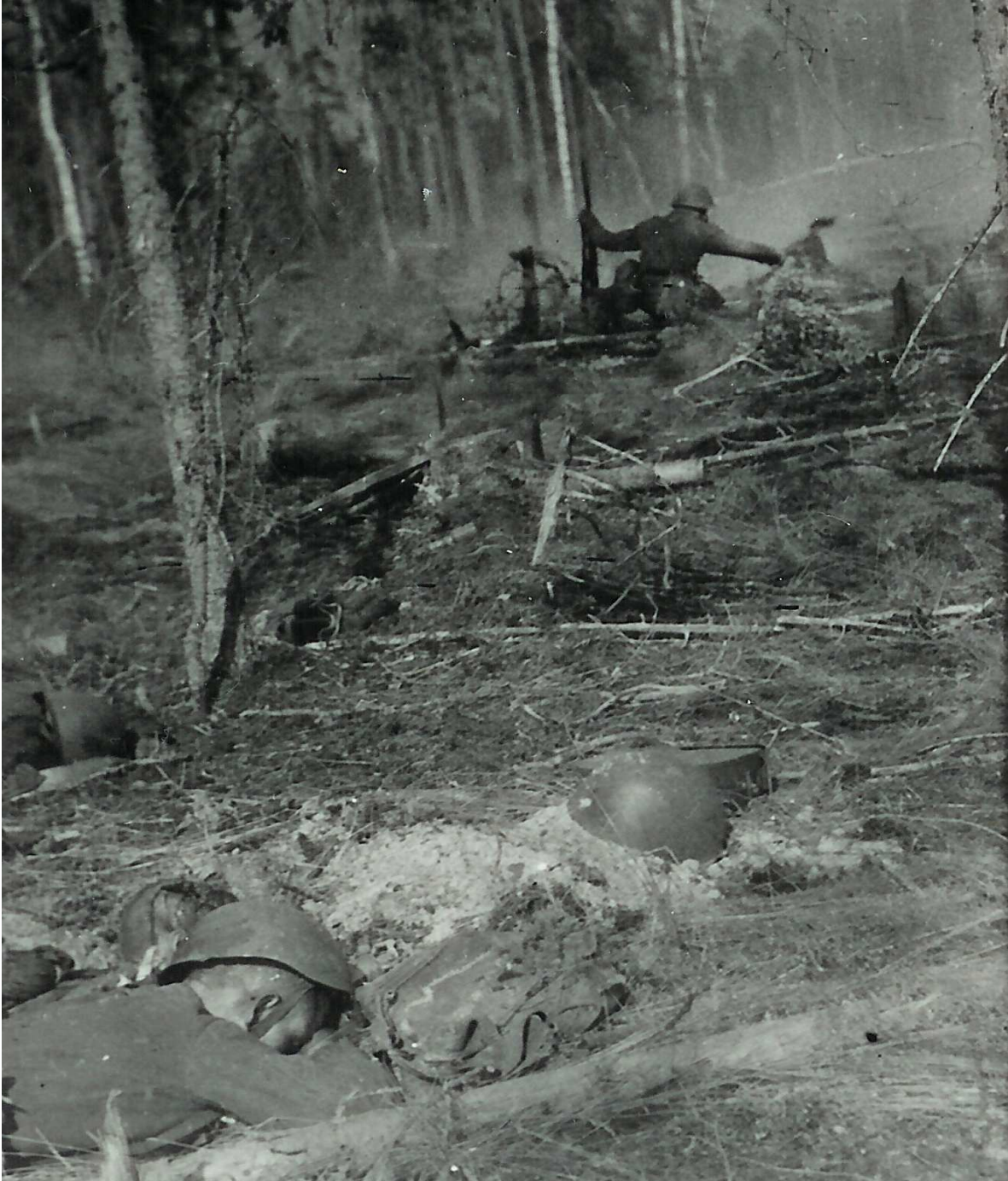
Mielenkiintoista kyllä, taistelukuvien ryhmässä myös lähes kaikki miehistön kuvat ovat lavastettuja. Kuvissa nähdään erilaisia ”taisteluposeerauksia”, joista voi esim. kuvakulman avulla päätellä, ettei kyse ole aidosta tilanteesta. Hyvä esimerkki tästä, miehistön keskuudessa varsin suosittua kuvatyypistä on kuva 12, jossa lumipukuun pukeutunut kiväärimies esittää kameralle omaa ”taisteluposeeraustaan”.

⁴⁹ Porkka 1983, 89

⁵⁰ Porkka 1983, 134–136

⁵¹ Porkka 1983, 146

⁵² Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 59, 13.3.42

Kuva 13. Aito taistelutilanne.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat Matalar Säiliök 1 kuva 117)

Kuva on selvästi otettu yläviistosta, eli jos kyse olisi tositilanteesta, olisi kuvaaja joutunut nousemaan poterostaan vihollisen tulelle alttiiksi. Muutenkin kuva on turhan ”aseteltu” ja idyllinen ollakseen tositilanteesta otettu. Tällaiset ”taistelu-poseeraukset” voi käsittää eräänlaiseksi henkilökohtaisen rohkeuden ilmaisutavaksi, kuten edellä jo mainittiin.

Ne harvat miehistön ja TK-kuvat taistelutilanteista, jotka varmasti ovat aitoja, tunnistaa tietynlaisesta kaoottisuudesta. Tästä hyvänä esimerkkinä on kuva 13, jossa etualalla näkyy kaksi venäläistä kaatunutta. Kaatuneilla näkyy todellisia vammoja – etummaista miestä on ilmeisesti ammuttu selkään, keskimmäiseltä, heti etummaisen miehen takana makaavalta puolestaan puuttuu pala pääläestä, johon osunut luoti on myös lennättänyt miehen kypärän vähän matkan päähän kaatumispaikasta. Kuolleet eivät ole mitään valekuolleita. Kuvassa näkyy myös siellä täällä ympäriinsä lojuvaa, ilmeisesti vetäytyvien venäläisten hylkäämää varustusta, kuten esimerkiksi kuvan keskialalla lojuva venäläinen käsikranaatti. Samoin tykistön tai kranaatinheitin toiminnasta kertovaa silpoutunutta puustoa on kuvassa runsaasti. Myös savu viittaa tykistötoimintaan.

Toisin kuin aiemmin esiteltyssä lavastetussa ”korsuntulituskuvassa”, jossa tapahtuman eri elementit oli selkeinä aseteltu kuvaan, tämän kuvan ottohetkellä tapahtunutta voi vain spekuloida. Oletuksena on suomalaisten hyökkäys venäläisten aseisiin. TK-mies on halunnut ottaa kuvan pakenevista venäläistä ja näitä takaa ajavista suomalaissotilaista esiteltäväksi aseveljille ja mahdollisesti myös myytäväksi, olivathan dramaattiset taistelu- ja ruumiskuvat miesten keskuudessa suosittu vaihdon väline.⁵³

Taustalla erottuva sotilas voisi yhtä hyvin olla suomalainen tai venäläinen. Vyövarusteet erottuvat kuvassa epäselvinä, mutta kypärä on venäläistä mallia. Vaikka Suomen armeijalla olikin käytössään varsin monenlaisia kypäriä, on luultavaa, ettei sotasaaliskypärää sekaantumisvaaran vuoksi olisi otettu käyttöön rintamaoloissa. Taustalla erottuva hahmo on siis todennäköisesti venäläinen. Tähän viittaa myös vasemmassa, kauaksi sivulle ojennetussa kädessä näkyvän kiväärin asento: jos kyseessä olisi venäläisiä takaa ajava, hyökkäävä suomalainen, kivääri olisi todennäköisemmin käyttövalmiina edessä, eikä heiluisi juoksevan miehen sivulle ojennetussa kädessä.

---

⁵³ Veteraani Erkki Luntamon haastattelu 4.11.2010 Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

Juoksija etenee myös melko lailla pystyasennossa. Jos käynnissä olisi hyökkäys vihollisen asemia vastaan, tällä tavalla etenevä sotilas olisi helppo maalitaulu.

Kuvan etualan kaatuneilta puuttuvat aseet. Se tukee osaltaan teoriaa pakenevista venäläisistä. Todennäköisesti vetäytyvät venäläiset olisivat, ellei vetäytyminen ole tapahtunut täysin paniikissa, pyrkineet viemään kaatuneiden aseet mukanaan, etteivät ne jäisi suomalaisille. On erittäin epätodennäköistä, että suomalaiset olisivat ehtineet vielä tässä vaiheessa evakuoida aseita. Näin tämäkin argumentti osaltaan tukisi ajatusta siitä, että kuvassa on vetäytyviä venäläisiä.

Kaikkien kuvassa näkyvien kaatuneiden rintamasuunta on sama, kaikki näyttävät kaatuneen kasvoilleen maahan. Ainakin yhden, etummaisena makaavan takissa erottuu selkäpuolella luodin sisäänmenoaukko. Miestä on ammuttu selkään, todennäköisesti tämän paetessa. Samaa tukee keskimmäisen kaatuneen eteen lennähtänyt kypärä. Keskimmäisen sotilaan vamma lienee kuitenkin saatu tavallista kivääriä suurempikaliiberisen aseiden osumasta, sillä ammuksen sisäänmenoaukko on pirstonut kalloa pahasti.

Tällainen, kuvan 13 kaltainen kaottisuus oli leimallista aidoille taistelukuville. On syytä muistaa, että TK-kuvilla pyrittiin usein luomaan kuvaa rintamaelämästä ja taisteluista naisille, lapsille ja muille kotirintamalla oleville. Heille ei välttämättä haluttu näyttää sodan rumaa puolta, kuten kaatuneita. Siksi TK-kuvaajat mieluusti turvautuivat lavastuksiin taistelukuvia otettaessa. Toinen syy lavastusten suureen suosioon lienee ollut aitojen kuvausten tekninen hankaluus. Siinä missä lähes kaikkien muiden toiseen maailmansotaan osallistuneiden maiden kuvaajat hoitivat kuvaustehtävää taistelutoimien ohella,⁵⁴ suomalaisilla kuvaajilla ei ollut velvollisuutta osallistua taisteluihin, vaan he saattoivat keskittyä kuvaamiseen. Suomessa myös tiedostettiin, että kaatunut kuvaaja ei toimita yhtään kuvaa, ja kun kuvaajien käyttöön saksalaisten tavoin ei ollut asetta panssaroituja ajoneuvoja, painottuivat kuvaukset enemmänkin kansatieteelliselle tai sotahistorialliselle puolelle.⁵⁵

Taistelutilanteessa ilmassa oli pölyä ja savua, eikä kuvaaja voinut nousta pystyasentoon muuten kuin haavoittumisen uhalla. Tilanteet olivat ohi suhteellisen

---

⁵⁴ Paulaharju - Uosukainen 2000, 71

⁵⁵ Porkka 1983, 55

Kuva 14. Tarkkuusammuntaa Stalinin ja Molotovin kuviin.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Vanhalinnan kuvien sarja kuva 11)

Kuva 15. Lahoava ortodoksinen hautaristi.
(SA-kuva 47300)

nopeasti, eikä suomalaisessa metsämaastossa tapahtuneista kahakoista saanut kovinkaan näyttäviä kuvia, kuten saatiin Keski-Euroopan aukeiden tai Venäjän arojen suurtaisteluista. Rintamamiehillä taas oli oikeissa taistelutilanteissa aivan muita murheita kuin kuvaaminen, ja siksi autenttiset taistelukuvat ovat äärimmäisen harvinaisia myös epävirallisten kuvien joukossa.

2.2 Tanssi kuoleman kanssa – huumori, usko ja pelko

2.2.1 Pilailua kuoleman ja vihollisen kustannuksella

Sotakuvisa pilkanteko yleisimmin suuntautui Neuvostoliiton johtajiin. Rintamamiesten kuvissa pilkantekoon liittyi usein myös humoristisen, poikamaisen ilkevallanteon elementti. Tämä on luettavissa esimerkiksi kuvan, jossa Stalinin patsalle on pistetty päähän suomalainen sotilaslakki tekstityksestä: ”Stalin mahtavana Harlassa. Myssy päähän ettei palella”.⁵⁶ Samalla, kun kuvilla dokumentoitiin rintamamiehille ilmiönä kenties ennestään tuntematonta johtajan palvontakulttia, niillä myös huumorin ja ivan keinoin osoitettiin mieltä ”pahan ruumiillistumia”, Neuvostoliiton johtajia vastaan. Tässä yhteydessä on huomautettava, että tavalliset rintamamiehet kohdistivat ivansa poikkeuksetta joko kommunismiin tai sen ”ruumiillistumiin”, Neuvostoliiton johtajiin. Sotilaat eivät ikinä aliarvioineet tavallista neuvostoliittolaista sotilaasta, jota rintamamiehet alkoivat varsin nopeasti kunnioittaa sitkeänä vastustajana.

TK-kuvaajat eivät juuri ottaneet huumorikuvia, heidän ”pilakuvansa” olivat enemmänkin arvolatautuneita, kommunismin rappeutuneisuutta tai kirkkojen häpäisyä esitteleviä. Hyviä esimerkkejä TK-kuvaajien suhtautumisesta tarjoaa kuva 15, jossa kaadettu, mätänevä ortodoksinen risti makaa maassa tyhjän vodkapullon vieressä. Kuvan vaikuttavuus perustuu suurelta osin nimenomaan sen pelkistykseen: ristin ja pullon lisäksi kuvassa ei ole muita elementtejä.

TK-kuvaajat eivät, toisin kuin rintamamiehet, juuri koskaan suunnanneet kuvallisen ivansa kärkeä Staliniin tai muihin neuvostojohtajiin. Alkusodan neuvostosotilaan vähättelypropaganda kääntyi itseään vastaan. Kun lopulta oltiin siinä

---

⁵⁶ Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat, MR SäiIK 2 / 224

Kuva 16. Suomalaisista hautakivistä koottu konekivääripesäke, kuvattu 1941.
(SA-kuva 45991)

tilanteessa, että neuvostosotilaan vähättely olisi merkinnyt suomalaissotilaan saavutusten vähättelyä, kuvaajat pyrkivät esittämään ”neuvostokansan” moraalittomana, uskonnottomana, piittaamattomana massana, jota kommunismin saastuttamat komissaarit komentelivat kansan vajottua henkisesti lähes lapsen tasolle, kykenemättä vastustamaan komissaareja ja politrukkeja. Erityisen pahana pidettiin neuvostokansan uskonnottomuutta, ja jatkosodan aikaisista TK-rintamakirjeenvaihtajien teksteistä onkin ilman suurempaa etsimistä löydettävissä suoranaista ristiretkiretoriikkaa, jota myös kuvat tukevat.⁵⁷

Esimerkiksi kuvassa 16, jossa näkyy neuvostoliittolaisten suomalaisista hautakivistä kasaama konekivääripesäke, kuvan viesti on selväkin selvempi: vihollinen haluaa hävittää kaiken sen, mikä meille on pyhää ja kallista. Sotaa käytiin siis – tai ainakin haluttiin kansan ajattelevan näin – paitsi kodin ja isänmaan, myös uskonnon puolesta. Tämä aspekti tuli erittäin tärkeäksi, kun piti perustella Suomeen aiemmin kuulumattomien alueiden miehitystä. Päämaja ohjekäskeyssään varoitti TK-kuvaajia pariinkin otteeseen tällaisten häpäisykuvien ottamisesta.⁵⁸ Niihin luetaan tässä myös muutamat kuvat, joita TK-kuvaajat ottivat jatkosodan aikana venäläisten maastoon jättämistä suomalaisista talvisodan kaatuneista. Kuvien tarkoitus oli oletettavasti venäläisten raakuuden ja piittaamattomuuden alleviivaaminen.

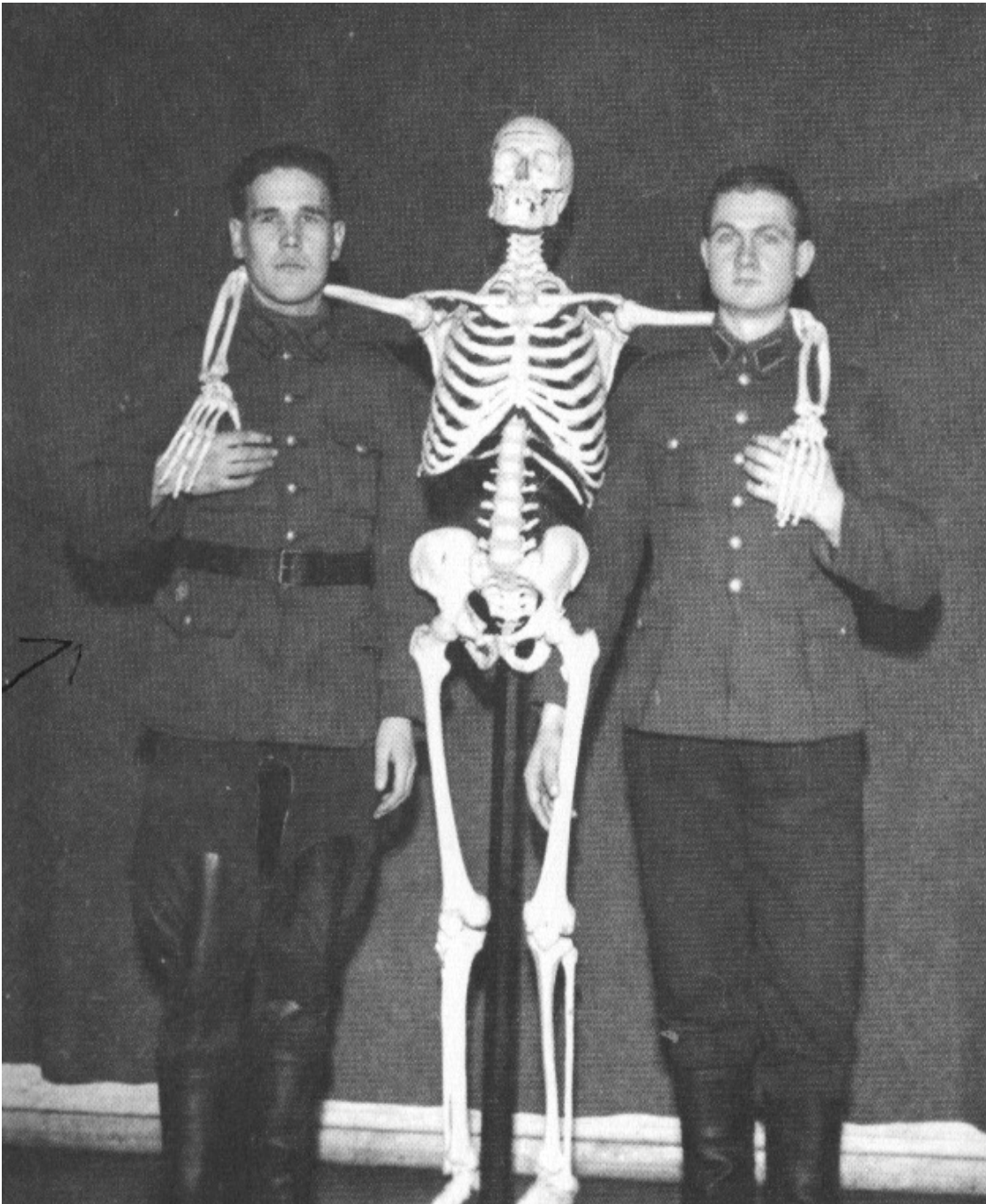
Myös rintamamiehet ottivat TK-miesten tavoin kuvia neuvostotyyliin kerhohuoneiksi muunnetuista kirkoista ja häpäistyistä haudoista. Näistä kuvista puuttuvat kuitenkin useimmissa tapauksissa TK-kuville tyypilliset, äärimmäisen arvolutautuneet kuvatestit. On todennäköistä, että nämä kuvat olivat joko matkimismielessä tai muuten vain puhtaasta uteliaisuudesta otettuja ”turistikuvia”.

Kuvia, joissa miehet kätivät huumorilla kuolemanpelkonsa tai pyrkivät käsittelemään sitä huumorin keinoin, TK-kuvaajat eivät ottaneet. Yleensäkin TK-miehet eivät ottaneet huumorikuvia. Miesten omista kuvista tällaisia otoksia kyllä

---

⁵⁷ Ehkä selkein esimerkki ristiretkiretoriikasta on 1942 julkaistu teos Suomalaisten ristiretki, jossa esitellään TK-kuvien lukuisien vallatulla alueella olevien kirkkojen ja hautausmaiden alennustilaa. Kiuas ym. (Toim): Suomalaisten ristiretki. Kotimaa 1942

⁵⁸ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäskey n:o 44 31.10.41 ja 47 18.11.41

Kuva 17. Kuolema kaverikuvassa.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat)

löytyy. Yhtenä esimerkkinä on kuvan 17 muunnos klassisesta kuolemantanssi-teemasta⁵⁹: miehet ovat, ilmeisesti sodan alkuvaiheessa tai juuri ennen sodan alkua, koulumajoituksessa ollessaan löytäneet opetuskäyttöön tarkoitetun luurangon.

Kuvassa ei ole minkäänlaisia taustatietoja, mutta sen perimmäinen tarkoitus avautuu ilman niitäkin. Luuranko, ikaikainen kuoleman symboli, seisoo kuvassa keskellä, kädet sotilaiden olkapäillä kuin tuttavan tai ystävän kädet ikään. Ilmassa leijuu kameraan vakavina katsovien sotilaiden alitajunnassaan esittämä, sanaton kysymys: koska on minun vuoroni? Luuranko saatettiin tämäntyppisissä huumorikuviissa esittää kuin yhtenä joukosta, esimerkiksi lisäämässä puita kulloisenkin majoituspaikan – jotka olivat useimmiten kouluja – tulisijaan, ikään kuin muistutuksena, että näennäisen rauhallisina hetkinäkin kuolema väijyi taustalla. Huomattavaa on myös, että luuranko pitää miehiä kädestä eikä päinvastoin – kuolemalla oli siis ote miehistä.

Kuoleman kanssa leikittelevät kuvat olivat vain yksi sen huumorin muoto, jonka avulla miehistö koetti hälventää rintamalla alituisessa kuolemanvaarassa eläessään tuntemaansa pelkoa. Tähän huumorin kuuluivat usein hyvinkin sarkastiset ilmaisut, kuten puheet lähdestä ”lihan luovutukseen” rintamalle mennessä sekä kaikenlainen pilkanteko sankarikuolemaa ylistävästä propagandasta.⁶⁰ Edellä esitellyn kaltaiset kuvat voidaan siis nähdä miehistön spontaanina vastareaktiona yltiöisänmaalliselle, sankarikuolemaa ja maansa eteen uhrautumista ihannoivalle suomalaiselle valistustoiminnalle.

2.2.2 Uskonto TK-kuvissa

1940-luvun Suomessa uskonnolla oli erilainen rooli kuin nykyään. Tämä näkyy esimerkiksi aiemmin käsitellystä TK-retoriikan runsaasta uskonnollisuudesta ja ristiretkisävytteisyydestä. Asian tärkeydestä kertonee myös se, että ensimmäisessä päämajan ohjekäselyssä mainitaan sopivien kuva-aiheiden joukossa: ”poikiemme

---

⁵⁹ <http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=115808>

⁶⁰ Kirves 2008, 54

Kuva 18. Kenttäjumalanpalvelus 28.7. Omelian itäpuolella.
(SA-kuva 29482)

henkinen huolto: kenttäposti saapuu, pojat kenttähartaudessa, kenttäehtoollisella, kirje kotiin, paketti kotoa, pastori X joukkueenjohtajana, oppitunti suvisessa luonnossa j.n.e.”⁶¹

Myös käskyssä 11 pyydetään kuvia, joista kävisivät ilmi uskonnon monet roolit kenttäarmeijassa:

”Kenttäjumalanpalvelus metsämaastossa, takaisinvallatussa kirkossa tai sellaisen raunioilla.

- 1. Ehtoollisen jako kentällä, korsussa tai kirkossa.*
- 2. Sotilaspastori puhuttelemassa miehiä maastossa, sidontapaikassa, sairaalassa ja teltoissa.*
- 3. Ehtoollisen jako sotasairaalassa*
- 4. Lähikuvia upseereista ja miehistä rukousasennossa, veisaamassa, lukemassa raamattua tai uskonnollista lehteä.*
- 5. Aseveljien kunnianteko paareilla siniristilipun alla lepäävälle sankarivainajalle.*
- 6. Hautaus kentällä ja kotiseudulla.*
- 7. Sotarovasti tarkastuskäynnillä ja haavoittuneita tervehtimässä sotasairaalassa.”⁶²*

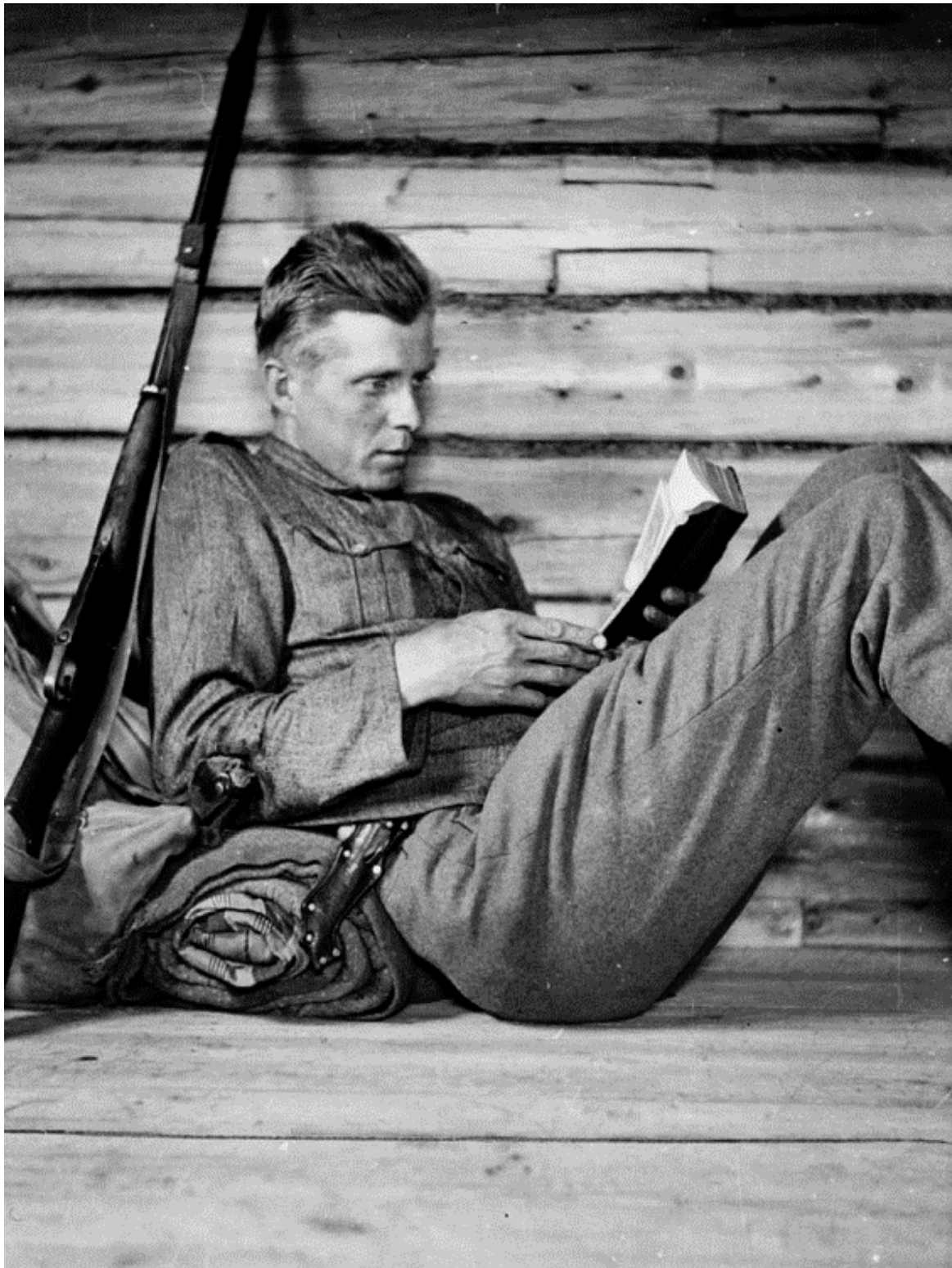
Eniten TK-kuvissa esitettiin kenttäjumalanpalveluksia sekä hartaushetkiä. Näitä tapahtumia olikin määrällisesti eniten. Kuvat ovat varsin samantyyppisiä keskenään, esittäen joko yksittäisiä miehiä tai miesjoukkoa seisomassa paljastetuin päin ulkosalla lakki tai teräskypärä käsivarrellaan tai istumassa ulkosalla tai kirkossa kuuntelemassa jumalanpalvelusta, kuten esimerkiksi kuvassa 18. Erot löytyvät lähinnä erilaisista kuvauspaikoista sekä tapahtumista. Useimmiten kuvatekstiin merkittiin summittainen paikka – tarkkoja paikkoja ei sensuurisäännösten mukaan saanut ilmoittaa – sekä mistä tapahtumasta on kyse. Suhteellisen runsaasti kuvattiin myös kenttäkonfirmaatioita, olivathan suomalaiset sotilaat pääosin nuoria, naimaikäisiä miehiä.

Harvinaisempia sitä vastoin olivat kuvat suomalaisesta sotilaasta esimerkiksi selailemassa Raamattua etsiäkseen sieltä lohduttavia sanoja ennen taistelua tai Raamattukurssilla yksikön kanttiinissa. Jonkin verran tällaisiakin kuvia otettiin. Kuva 19 on hyvä esimerkki tästä otostyyppistä. Siinä tekstityksen mukaan "Ennen taistelua on

---

⁶¹ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäskey n:o 1, 23.6.41

⁶² Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäskey n:o 11, 4.7.41

Kuva 19. Sotilas etsii Raamatusta lohdutuksen sanoja ennen taistelua Uusikirkko – Summa -alueella 16.6.1944. (SA-kuva 153444)

suomalainen sotilas ottanut raamatun käteensä etsiäkseen sieltä lohdutuksen sanoja". Näillä otoksilla lienee pyritty korostamaan suomalaisen sotilaan kykyä ammentaa voimaa henkisistä asioista ja toisaalta on haluttu epäsuorasti muistuttaa, että Suomi käy sotaansa Jumalan suojaamana ja suomalainen sotilas voi aina turvata häneen.

Uskonnon tärkeyteen nähden on yllättävää, miten vähäisessä roolissa uskonnonharjoitus on epävirallisissa kuvissa. Kuvia ei ole käytännöllisesti katsoen yhtään.

Miksi miehet sitten eivät kuvanneet esimerkiksi hartaustilaisuuksia? Tärkeimpänä syynä tähän on pidettävä ajattelutapaa, jonka mukaan uskonto sinänsä on jokaisen miehen oma asia. Uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistuminen ei Suomen armeijassa ollut pakollista, ja niinpä miehet suhteellisen nopeasti jakautuivatkin niissä kävijöihin ja niissä käymättömiin. Hartausten kuvaaminen olisi saattanut tuntua niiden herjaamiselta tai niissä käyviä miehiä loukkaavalta tunkeilulta.

2.3 Kuvassa risti – omat kaatuneet ja haavoittuneet

2.3.1 Sankarin matka kotimultiin

Aseveljistä huolehtimisen suhteen Suomen rintamalla seisoivat vastakkain kaksi täysin erilaista armeijaa. Suomalaiset huolehtivat haavoittuneistaan: aseveljet hakivat haavoittuneita vaaran paikoista joskus jopa oman henkensä uhalla toivoen saavansa saman kohtelun, jos itse haavoittuisivat. Venäläiset sen sijaan antoivat haavoittuneidensa huutaa tuskissaan Staliniä apuun etulinjan edessä menehtymiseen asti.⁶³ Suomalaiset

---

⁶³ Veteraani Onni Aaltosen haastattelu 4.10.2006. Haastattelu tekijän hallussa.

Kuva 20. Kaatunutta laitetaan arkkuun. (SA-kuva 143395)

evakuoivat kaatuneensa aina, kun se suinkin oli mahdollista ja myös kuljettivat nämä kotiseudun multiin. Puna-armeijassa päti Stalinin antama käsky, jonka mukaan perääntyvät ja pelkurimaisesti käyttäytyvät neuvostosotilaat tuli ampua. Kuolleet, olivat he sitten taistelussa kaatuneita tai ”pelkureina” ammuttuja, jätettiin taistelukentille. Tappioista ei massa-armeijassa pidetty tarkkaa kirjaa.

Suomalaisten itseymmärryksen yksi mitta oli tutkija Jenni Kirveen mukaan se, miten yhteiskuntamme huolehti kaatuneistaan. Tämän huolehtimisen korkeaa tasoa pyrittiin monin tavoin korostamaan myös TK-kuvissa. Esimerkiksi päämajan ohjekäskyssä 38 kehoitetaan kuvaamaan kaatuneiden evakuointia, ja kenttäsaaraloiden toimintaa. Näistä otoksista tietenkin puuttui vihollisen kaatuneita esittävässä kuvissa näkynyt julmuus, korostetaanhan em. ohjekäskyssäkin, että kaatuneiden kuvaaminen on suoritettava mahdollisimman hellävaraisesti.⁶⁴

Hyviä esimerkkejä Päämajan ohjeen mukaisesta kuvaamisesta on nähtävissä muun muassa kuvissa 20 ja 22. Kuvassa 20 kaatunutta laitetaan arkkuun rintaman lähistöllä. Kuvassa on kaatuneesta näkyvissä vain suhteellisen ehjänä säilyneet kasvot, muun, mahdollisesti pahoin ruhjoutuneen ruumiin peittää valkoinen liina. Hajuhaittoja vähentäviä katajanoksia arkkuun asetteleva aseveli viestii konkreettisimmalla mahdollisella tavalla aseveljien keskinäisestä huolenpidosta, joka jatkuu kuoleman jälkeenkkin. Kuvan yleisilme on rauhallinen: kuolemasta on tehokkaasti poistettu kaikki ne julmuutta ja pelottavuutta henkivät elementit, joita voisi ajatella liittyvän sodassa kaatumiseen. Jopa ilme kaatuneen kasvoilla on suhteellisen rauhallinen.

Joistain kaatuneista otettiin arkuissaan jopa eräänlaisia potrettikuvia joko edellä esitellyn päämajan ohjekäskyn takia, kun haluttiin dokumentoida pesty ja siistitty vainaja ennen arkun kannen sulkemista tai todennäköisemmin hänet haluttiin saada mukaan eräänlaiseen ”tunnistamiskirjaan”. Tuntemattomien kaatuneiden, joiden tuntolevyt olivat kadonneet tai tuhoutuneet, tunnistamiseksi tehtiin ainakin talvisodan jälkeen armeijakuntatasolla eräänlaisia kirjasia, joissa oli tietyltä alueelta löytyneiden kaatuneiden ”potretteja”. Nämä kirjaset kiersivät sitten kaatuneiden mahdollisten kotiseurakuntien kirkkoherroilla, jotka näyttivät kuvia kentälle jääneiden omaisille.

---

⁶⁴ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 38 (1.10.41)

Kuva 21. Kaatuneen ”tunnistamispotretti”
(TK-kuvaaja Aukusti Tuhkan perikunta / Jyri Lehtonen - kuva 349)

Osa kuvista oli varsin julmia. Kuva 21 on tällainen otos. Vainajan ruhjottu pää ei missään nimessä täyttänyt ”hellävaraisen kuvauksen” kriteerejä.

Kuva 22 puolestaan näyttää suomalaiset kaatuneet matkalla kotimultiin, arkuissaan junavaunuun kuormattuna. Kaatuneita ei kuvissa näy, mutta yllättävää on se, että yhdessä kuvassa näytetään suuri määrä kaatuneita. Touko Perko on ansiokkaassa tutkimuksessaan analysoinut TK-reportaaseja, ja todennut, että mikäli tappioita yleensä TK-teksteissä mainittiin, pyrittiin kaatumiset esittämään yksittäisinä tapauksina.⁶⁵ Tämä kuva kuitenkin poikkeaa yleisestä linjasta. Samalla se kuitenkin osoittaa, että sodanjohto saattoi luottaa siihen, että ainakaan hellävaraiset omia kaatuneita esittävät kuvat eivät aiheuttaisi voimakasta sodanvastaista kansanliikettä ja kotirintaman hajaannusta, kuten amerikkalaisille myöhemmin kävi Irakin sodassa.⁶⁶ Sodanjohto saattoi antaa TK-kuvaajille määräyksen kuvata omia kaatuneita, koska se tiesi kansan tuen olevan takanaan ja kansan mielestä käytävän oikeutettua sotaa.

TK-kuvaajat ottivat myös kokonaan toisenlaisia kuvia suomalaisista kaatuneista,

Kuva 22. Kaatuneita matkalla kotiseudun multiin. (SA-kuva 166208)

⁶⁵ Perko 1974, 98

⁶⁶ ks. esim <http://www.life.com/image/56017592> Viitattu 27.1.2010

Kuva 23. Kidutettu suomalainen sotilas. (SA-kuva 83002)

Kuva 24. Suomalainen kaatunut maastossa. (SA-kuva 3144)

vaikkei otoksia todennäköisesti päästettykään julkisuuteen sodan aikana. Kuvassa 23 on kuvatekstin mukaan venäläisten kiduttama suomalainen sotilas, jolta on mm. puhkottu silmät, ja jota on pahoinpidelty pistimellä ennen tämän kuolemaa. Kuva on huomattavan julma: rintakuvaksi rajatussa otoksessa kaikki huomio keskittyy kaatuneen runneltuihin kasvoihin, jotka kuolleenakin tuntuvat henkivän tuskaa.

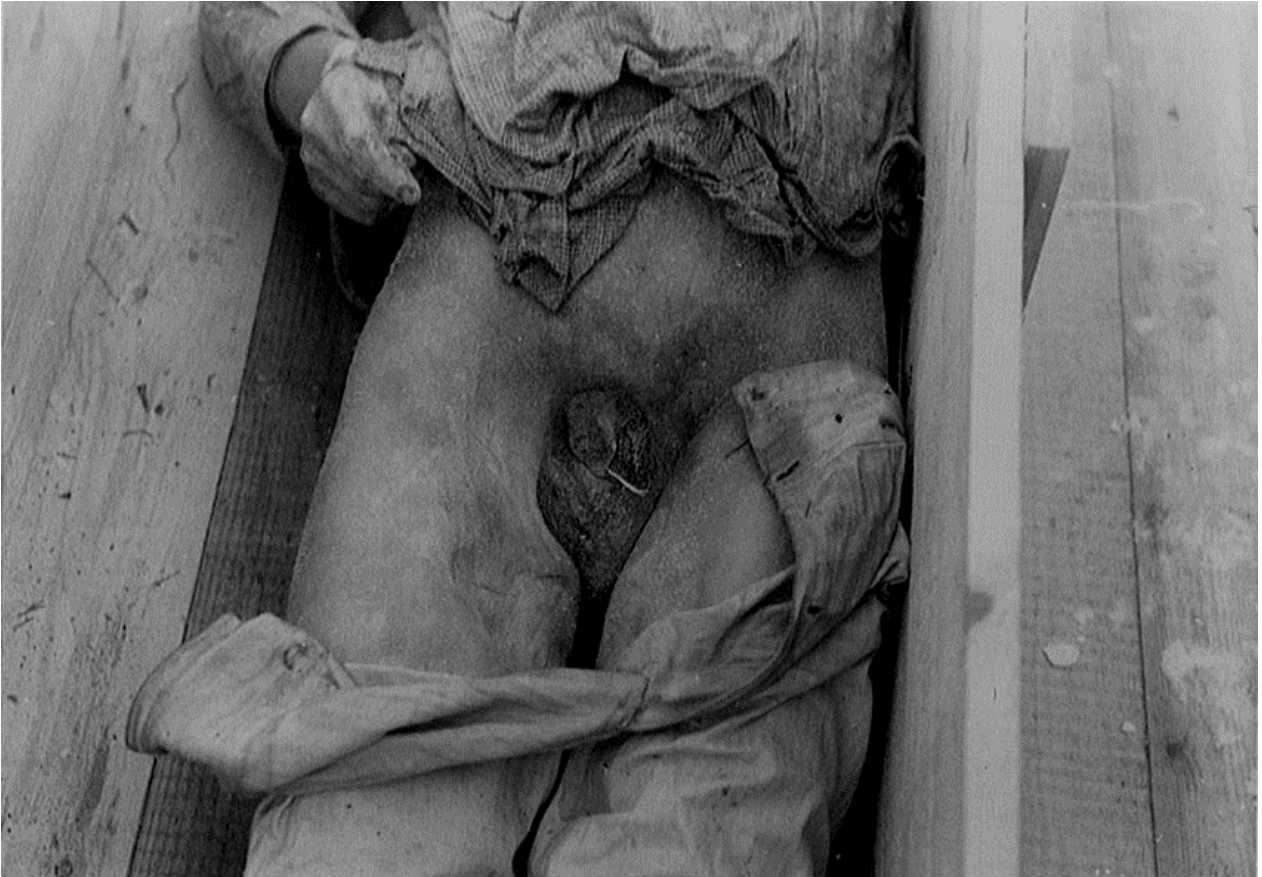
TK-kuvaajat ottivat suomalaisista kaatuneista myös kuvia, joissa suomalainen kaatunut kuvattiin yhtä koruttomasti maastossa makaamassa kuin venäläinen vastustajansa. Hyvä esimerkki tällaisesta on nähtävissä kuvassa 24, jossa suomalaisen sotilaan jäänyt ruumis makaa talvisessa maastossa.

Nämä kuvat eroavat vastaavista, venäläissotilaita esittävistä kuvista lähinnä siinä, että kun venäläisistä kaatuneista otettiin usein kuvia, joissa esim. suomalainen konekivääri oli ”niittänyt” venäläisiä irvokkaaksi ruumiskasaksi maahan, suomalaisia ”kaatuneiden ryhmäkuvia” on olemassa todella vähän. Toki venäläisiäkin kaatuneita kuvattiin yksilöinä, mutta jos TK-kuva-arkistossa venäläiskaatuneiden yksilö- ja ryhmäkuvien suhde on 60–40, on se suomalaiskaatuneiden tapauksessa 90–10. Tämä johtuu osaltaan jo aiemmin mainitusta: TK-miehet pyrkivät reportaaseissaan esittämään suomalaisille koituneet tappiot yksittäistapauksina⁶⁷ ja TK-kuvaajat tukivat kuvillaan tätä linjaa. Näin ollen TK-kuvaajilla tuskin on ollut edes motivaatiota ottaa ”ruumisröykkiökuvia”, vaikka mahdollisuuksia olisi ollut. Toisaalta suomalaiset eivät useinkaan harrastaneet venäläisille tyypillistä massarynnäkkötaktiikkaa. Tätä vastaavasti tilaisuuksia ruumisröykkiökuviin oli vähemmän.

Esitettyjen kuvien tarkoitus on varsin selvä: vihapropagandalla varauduttiin kohottamaan kansan taistelutahtoa esittelemällä venäläisten julmuutta konkreettisimmillaan. On todennäköistä, että tällaisia kuvia ei ole sodan aikana voitu päästää julkisuuteen niiden liiallisen julmuuden vuoksi. Niiden myös pelättiin herättävän sodanvastustusta. Kuvia voitaneen lisäksi pitää eräänlaisena venäläisten julmuuden dokumentointina.

---

⁶⁷ Perko 1974, 98

Kuva 25. Silvotut sukuelimet. (SA-kuva 3885)

Vaikeammin selitettävissä ovat sen sijaan TK-kuvaajien otokset, jotka esittävät suomalaisten kaatuneiden sukuelimiä. Kuva 25 on esimerkki tällaisesta. Kuvissa kaatuneet on kuvattu housut alhaalla, useimmiten karkeatekoisissa kuljetuslaatikoissa, joko kokovartalokuvana tai vain alavartalo kuvassa, sukuelimet ilmeisesti silvottuina. Näiden kuvien voi ajatella edustavan äärimmilleen vietyä vihapropagandaa, eli venäläisten raakuuksia, tässä tapauksessa kaatuneiden suomalaisten sukuelinten silpomista, joka on dokumentoitu myöhempää sotahistoriallista käyttöä varten. On tietysti myös mahdollista, että kuvat olisi otettu tietoisesti suomalaisen propagandan ”viimeiseksi kortiksi”. Jos kansa olisi ryhtynyt voimakkaasti vastustamaan sotaa tai sotaväsymys olisi levinnyt laajemmalle ja voimistunut, tällaisilla kuvilla, joissa yhdistyivät sekä pelottelu- että vihapropagandan ominaisuudet, olisi kenties voitu kampanjoida sodan jatkamisen puolesta.

Vihakuvia ei ole paljon, mutta kuitenkin sen verran monta, että kyseessä tuskin ovat ”vahingonlaukaukset”. Onko kyse erittäin mauttomasta, raa’asta pilasta, edellä esitellyn hypoteesin kaltaisesta propagandasta vai jostain muusta, jää arvailujen varaan. Varmaa on vain, että nämä kuvat ovat sodan aikana joutuneet sensuurin hampaisiin, koska eivät pienimmässäkään määrin noudattaneet kaatuneiden kuvaamisessa edellytettyä hellävaraisuutta.

Epävirallisissa kuvissa ei omia kaatuneita esittäviä kuvia ole. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että miehet halusivat kohdella kaatuneita kunnioittavasti varmistaakseen itselleen saman kohtelun, mikäli kaatuisivat. Muun muassa Perko on tutkimuksessaan todennut tällaisen ”vastavuoroisuuden periaatteen”.⁶⁸ Siihen ei soveltunut kaatuneiden kuvaaminen, jota olisi suurella todennäköisyydellä pidetty kaatuneiden aseveljien muiston häpäisemisenä. Tällaisten ”normien” noudattamisesta piti huolen miesten keskinäinen valvonta, joka perustui toisaalta sodan poikkeusoloissa muodostuneisiin kiinteisiin asevelisuhteisiin, toisaalta taas ryhmäpaineeseen.⁶⁹

---

⁶⁸ Perko 1974, 98

⁶⁹ Laajemmin miesryhmissä ilmenevästä ryhmäpaineesta ja muista sotilassosiologisista ilmiöistä: <http://users.utu.fi/mikpen/sotilas.html> (viitattu 17.01.2011 klo 17), sekä Knut Pipping: *Komppania pienoisysteiskuntana*. Otava, Helsinki 1978

KUVA 26. Sankarihautamuistomerkki. (SA-kuva 147793)

Kuva 27. Tunnelmallinen sankarihautakuva.
(SA-kuva 159661)

2.3.2 Sankarihautajaiset – lunnaat ja velvoite

Kaatuneiden ja kaatumisen ympärille syntyi sotien ajan Suomessa jonkinlainen kansakunnan hyväksi annettua uhria ihannoiva kulttuuri. Siinä kaatuneista tehtiin kollektiivinen, kansakunnan antama uhri, maan vapauden lunastanut pantti, joka velvoitti elossa olevat kestämään sodan kärsimykset taistelun jatkuessa. Päämäärien saavuttamiseksi oli uhrattu paljon. Perko toteaa kultin olemassaolon.⁷⁰

TK-kuvaajat kuvasivatkin varsin runsaasti sankarihautoja ja -hautajaisia. Päämajan ohjekäskyssä no 42 kehoitetaan TK-kuvaajia kuvaamaan takaisinvallattujen alueiden sankarihautoja ”tavalla, josta käy ilmi, ettei niitä ole unohdettu vaan hoidetaan hyvin”.⁷¹

Sankarivainajien kohottaminen jalustalle ja heidän käyttämisensä velvoitteena näkyy hyvin esimerkiksi kuvasta 26, jossa suuren hautaristin teksti korostaa kaatuneiden uhranneen oman elämänsä isänmaan, kodin, uskonnon ja vapauden puolesta. Kuin tekstin sanomaa korostamaan on hautaristiin kaiverrettu vielä vapaudenristin symboli.

Taistelun jatkamisen puolesta voitiin epäsuorasti vedota TK-kuvissa myös kuvaamalla sankarihautojen määrää: niiden muisto, jotka olivat uhranneet henkensä puolestamme, vaatii taistelun jatkamista. Tämä lienee ollut tavoitteena kuvan 27 kaltaisissa otoksissa, joissa sankarihautoja esiteltiin joko yksittäisinä risteinä tai pitkinä rivistöinä. Hautaristit näkyvät näissä kuvissa aina rauhallisina, hyvin hoidettuina ja kauniin sään ympäröimänä. Tämä korostaa osaltaan sankarivainajien muiston kunnioitusta.

Epävirallisissa kuvissa sankarihauta- ja hautajaiskuvia on suhteellisen vähän. Tämä johtunee suurelta osin siitä, että hautajaisten kaltaisissa, äärimmäistä surua ja menetystä sisältävissä juhlissa kuvaaminen on koettu hyvien tapojen vastaiseksi. Ne harvat kuvat, joita sota-ajan kotialbumeista löytyy, ovat ymmärrettävästi enemmän muistoksi otettuja.

Jos hautoja on kuvattu, filmille ovat useimmiten tallentuneet seppeleiden peittämät kummut tai kunniavartio. Jos kaatunut on ollut lähisukua, saattaa albumeista löytyä kuva, jossa äiti/sisko/morsian vie seppelettä haudalle. Selkein ero TK- ja epävirallisten kuvien välillä on samalla myös olennaisin. Sankarihautajaisissa saatettiin samalla

⁷⁰ Perko 1974, 98. Uhriajattelusta ks. myös Tepora, 2008

⁷¹ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 42, 21.10.41

Kuva 28. Omaiset sankarihaudalla. (SA-kuva 39391)

Kuva 29. Sepeleen lasku. (SA-kuva 43416)

kertaa saattaa kotimaan multiin useita vainajia ja TK-kuvaajat kuvasivat eräänlaisia yleiskuvia tilaisuuksista. Epävirallisten kuvaajien kamerat puolestaan kohdistuivat useimmiten vain yhteen, ”omaan” arkkuun, kun taas TK-kuvaajat kuvasivat tasapuolisesti kaikkia. Muilta osin kuvaryhmät ovat keskenään varsin samanlaisia, ovathan kyseessä suurelta osin tilannekuvat hautajaisista, joiden kaava oli aina varsin sama.

Kaatuneet osoitetaan epävirallisissa kuvissa joskus myös pelkillä ristinmerkeillä: valokuvan alkuajoilta, jolloin filmi oli kallista ja sitä haluttiin säästää, juontaa juurensa tapa merkitä kuolleet kuviin piirtämällä heidän yläpuolelleen risti. Sodanaikaisissa upseerikurssikuvissa tai vastaavissa ristejä on paljon. Ristejä näkyy kuitenkin myös tavallisissa ”rintamakaverikuvissa”. Omalla tavallaan juuri huolettomissa poseerauskuvinäkyvät ristit kertovat arvaamattomuudesta: koskaan ei voitu tietää, kenen vuoro on seuraavaksi poistua joukosta. Vielä vähemmän voitiin ennustaa, milloin hetki lyö.

Viralliset sankarihautajaiskuvat jakautuivat yleisesti ottaen kahteen perustyyppiin: ensimmäinen, omaisten tunnetta ja surua korostava tyyppi, näkyy hyvin kuvassa 28, jossa kolme naista ja nuori tyttö ovat käymässä sankarihaudalla. Varsinkin etummaisena naisen peitetyt kasvot kielivät syvästä surusta.

Huomionarvoista on, että ”tunteellisen surijan” rooliin valittiin 40-luvun Suomessa aina naisia. Osaselitys tietenkin on se, että miehistä suurin osa oli rintamalla, mutta se yksinään ei riitä selittämään miesten käytännössä täydellistä poissaoloa surevan roolista. Todennäköistä onkin, että miehen ei vain katsottu sopivan surijan rooliin. Sankarivainajien tuli herättää miehissä ”tunteellisen surun” sijaan vihaa venäläisiä kohtaan, halua taistelun jatkamiseen. Tämä näkyy epäsuorasti useissa toisen perustyyppin TK-kuvissa, joissa keskipisteenä ovat sotilaat, kuten kuvassa 29. Tässä kuvassa näkyy sotilaiden suuri rooli sankarihautajaisissa kunniavartioineen kaikkineen. Sankarihautajaiset olivat, kuten kuvasta hyvin käy ilmi, suuria tapahtumia. Niihin tultiin joukolla, sillä kaikki halusivat tukea vainajien omaisia heidän surussaan.

Kuvassa parhaillaan meneillään oleva aseveljien seppeleenlasku sankarihaudalle oli yksi niistä lukuisista riiteistä, jolla pyrittiin tuomaan esille sitä, miten aseveljet kunnioittivat kaatuneita, ja miten näiden antama uhri – näin ainakin sodanjohto ja TK-miehet halusivat asian nähdä – innoitti heitä yhä suurempiin suorituksiin taistelussa.

Kuva 30. Haavoittunutta hoidetaan talvisodan aikana. (SA-kuva 4493)

Kuvassa lipun kera vartiossa seisovien miesten ilmeet ovat määrätietoisia, ja kuvan perusajatuksena tuntuu olevan ”kesken ei katkea miesten työ”. Toisin sanoen taistelua jatketaan voitolliseen loppuun asti.

Miksi sitten TK-kuvaajat kuvasivat sankarihautajaisia? Eivätkö sankarihautajaiset, jos mitkä, olleet aiheena hyvinkin riskialtis, etenkin sodan pitkittyessä ja kansan sotaväsymyksen lisääntyessä? Kyse on ollut eräänlaisesta ”raja-aiheesta”: yhtäältä, kuten edellä on todettu, TK-teksteissä tietoisesti vähäteltiin riskiä, että sodassa voisi myös kuolla.

Koska tosiasioita ei voitu täysin lakaista maton alle, kansakunta tarvitsi jonkin riitin, jolla lievittää omaisten surua. Sellainen syntyi varsin luontevasti sankarihautajaisista: olihan Suomi toisen maailmansodan aikana maailmanlaajuisesti ainoa maa, joka todella toi kaatuneensa kotiseudun multiin. Muut tyytyivät kenttähaudausmaihin ja muistomerkkeihin kotiseudulla.

2.3.3 Hankala haavoittuminen

TK-kuvaajien ohjekäskyssä no 38⁷² kehoitettiin ottamaan kuvia kaatuneiden ja haavoittuneiden evakuoinnista aina etulinjasta kenttäsaaralaan asti. Kuvia otettiin suhteellisen runsaasti. Yleisenä tendenssinä haavoittuneita esittämissä kuvissa tuntuu olleen, ettei haavoittuneen tuskaa juuri näytetä tai ainakaan korosteta, vaan kuvassa kiinnitetään huomio esimerkiksi haavoittuneesta huolehtiviin ihmisiin, kuten kuvassa 30.

Kuva on rajattu niin, että itse haavoittunut jää lähes täysin sivuun ja hänen ympärillään askaroivien ja häntä hoitavien aseveljien rooli korostuu. Tämä kuvatyyppe näyttäisi olleen suhteellisen suosittu propagandakuvaajien keskuudessa jo talvisodassa, vaikka tuolloin ei mitään virallista ohjeistusta kuvauksesta ollut, ei liioin mitään kuvausorganisaatiota. Mahdollisesti osittain tämän vuoksi tiedotusosasto puuttui myöhemmin jatkosodan aikana TK-miesten kuvauksiin käskyllä, jossa yleisluontoisesti kehoitettiin varomaan rintamaelämän kuvaamista liian ruusuiseksi, ja sen sijaan kuvaamaan myös rintamaelämän hankaluuksia.⁷³

⁷² Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 38 1.10.41

⁷³ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 70 6.8.42

Kuva 31. Haavoittunutta nostetaan lumikiitäjän kyytiin. (SA-kuva 74807)

Todennäköisesti TK-kuvaajat pyrkivät kuvillaan tietoisesti ohjaamaan huomiota pois haavoittuneiden tuskasta ja kiinnittämään sen sijaan huomiota erityisesti siihen, miten hyvin haavoittuneista huolehdittiin. Tämä näkyi muun muassa siinä, että haavoittuneista otettiin – päämajan käskyn mukaisesti – erityisen runsaasti kuljetus- ja evakuointikuvia, joista tässä esimerkkinä kuva 31. Tässäkin, tunnelmaltaan varsin levollisessa kuvassa haavoittunut, vaikka on etualalla, on selvästi objekti eikä kuvan ”päähenkilö” ja huomio kiinnittyy enemmän häntä kyytiin nostaviin.

Mikäli haavoittunut oli kuvassa keskeisessä asemassa siten, että hänen haavansa näkyivät, vaikuttaa tendenssinä olleen lievemmin haavoittuneiden tai suhteellisen hyväkuntoisten esittely, kuten kuvassa 32. Siinä haavoittuneiden vammat ovat selvästi

Kuva 32. Haavoittuneita matkalla ”taakse”. (SA-kuva 129522)

näkyvissä, mutta he kykenevät kuitenkin poseeraamaan kuvaajalle seisten. Heidän ilmeensä ovat myös niin rauhalliset ja siteensä niin puhtaat, että kuvassa voisi olla kysymys jopa lavastuksesta, ellei vasemmanpuolimmaisella miehellä olisi verta leukasiteessään. Miehet ovat ilmeisesti matkalla joukkosidontapaikalta taaksepäin, ja kuvaan on liitetty teksti, joka kiteyttää hyvin sen, mitä TK-miehet halusivat

Kuva 33. Sotasairaalassa. (SA-kuva 30267)

haavoittumisesta yleisesti ajateltavan: ”Haavoituimme mutta emme turhaan. Ryssä lyötiin raskain tappioin takaisin”.

Haavoittuminen haluttiin näin esittää kaatumisen kanssa yhtä lailla isänmaalle annettuna ”uhrina”, jonka tarkoituksen ja merkityksen miehet ymmärsivät suureksi kokonaistilanteen kannalta.

TK-kuvissa korostettiin myös haavoittuneiden saamaa hyvää hoitoa, olivathan miehet haavoittuneet taistellessaan isänmaan vapauden puolesta. Otettiin kuvia, joissa lotat antoivat haavoittuneille juotavaa ja esiteltiin haavoittuneita hoitajineen sotasairaalassa, kuten kuvassa 33.

Kuva 33 on monella tapaa ideaalikuva sotasairaalaan: hymyileviä, ainakin näennäisesti hyväkuntoisia haavoittuneita valkoisten lakanoiden välissä. Pöydällä on kukkia, ja hymyilevä sairaanhoitaja keskusteleekin toisen potilaan kanssa.

Naisen läsnäololla oli suuri merkitys haavoittuneille. Rintamalla ei naista juuri nähnyt, kanttiini- ja muonituslattia ehkä lukuun ottamatta – ja heitäkin vain lyhyen aikaa päivästä. Kun sotilaat haavoituttuaan sitten pääsivät kenttäsairaalaan ja näkivät valkoisiin puettuihin hoitajain, se oli monelle kuin paluu helvetistä maan päälle. Miehet kokivat naisen rakkauden, välittämisen ja huolenpidon, ilmenivät ne sitten kenttäpostikirjeenä kotoa tai sotasairaalan hoitajan hymynä ja lohduttavina sanoina, suojaavana tekijänä, jolla oli elintärkeä merkitys henkisen kestävyuden kannalta.⁷⁴ TK-kuvaajat halusivat korostaa tätä monissa otoksissaan, kuten myös kuvassa 33. Tästä kuvasta, kuten useimmista muistakaan TK-otoksista, ei kuitenkaan kovin hyvin välity se todellisuus, jossa sotasairaalassa usein elettiin. 20-vuotiaana sotasairaalassa työskennellyt kertoo kokemuksistaan: ”Mä ajattelin että teen oikein hyvää työtä, aukaisen siteen ja teen sen kykyjeni mukaan hienosti. Kun aukaisin sen, aivot olivat mun käsissäni. Järkytin.”⁷⁵

Epävirallisissa kuvissa ei omia haavoittuneita esittäviä otoksia juuri ole, lukuun ottamatta kuvan 33 tyyppisiä sotasairaalassa otettuja ”siistejä” kuvia. Tämä selittyy osaksi sillä, että haavoittuneiden auttaminen katsottiin taistelutilanteessa valokuvaamista

---

⁷⁴ Tästä laajemmin ks. esim. Lagerbohm ym. 2010

⁷⁵ Lagerbohm ym. 2010 s. 145

Kuva 34. Kaatuneiden evakuoimiskeskus. (SA-kuva 47285)

Kuva 35. Lotta kantaa tuntemattoman sotilaan paketteja jouluna 1939.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Aseveli-lehden arkistokuvien sarja kuva 11)

tärkeämmäksi, ja toisaalta ryhmäpaine esti haavoittuneen aseveljen kuvaamisen.⁷⁶ Sotasairaaloihin ja niiden henkilöstöä esittävässä kuvissa näkyy haavoittuneiden hoitajiaan kohtaan tuntema kiitollisuus, mikä näkyy usein TK-kuvistakin. Esimerkiksi kuvan 33 taemman haavoittuneen hoitajaan luoma katse synnyttää illuusion siteestä potilaan ja hoitajan välillä. Kun haavoittunut vielä samaan aikaan on ojentanut kättään hoitajaa kohti – vaikkakin vain karistaakseen tuhkaa savukkeestaan – syntyy näiden kahden elementin, katseen ja kädenojennuksen tuloksena ilmeisen tietoisesti tavoiteltu vaikutelma siitä, haavoittunut suhtautuu hoitajaan lähes palvovasti.⁷⁷

2.4 Kaksi näkökulmaa naisiin

Varsin nopeasti sodan alettua miesten poistuminen kotirintaman työvoimareservistä alkoi selvästi näkyä naisen roolin monipuolistumisena. Naiset ottivat tehäkseen lukuisia töitä, jotka ennen olivat olleet miesten yksinoikeus. Heitä alkoi näkyä niin raitiovaunun kuljettajina, autonkuljettajina, satamatöissä kuin automekaniikkoinakin. Maatiloilla naiset vastasivat perinteisten ”naisten töiden” lisäksi myös aiemmin miehille kuuluneista raskaammista töistä. Naiset toimivat lottina ilmavalvonnassa, muonituksessa ja muissa töissä vapauttaen siten miehiä rintamalle. Sotasairaalassa sairaanhoitajat olivat yksinomaan naisia. Rintamalle suuntautuneilla viihdytyskiertueilla naiset puolestaan toivat rintamasotilaiden kiihkeästi janoamaa naiskauneutta sodan keskelle, samoin lukuisissa lottakanttiineissa lähellä rintamaa.

Myös suomalaiset lapset kantoivat oman kortensa kekoon maanpuolustuksen hyväksi. Arkipäiväisten, aikuisia auttavien toimien kuten pienempien sisarusten kaitsemisen lisäksi pojat toimivat sotilaspoikajärjestössä ja tytöt puolestaan pikkulotissa avustaen siten omalta osaltaan esimerkiksi ilmavalvonnassa. TK-kuvaajille naisten ja lasten maanpuolustustoiminta oli kuin taivaan lahja, pystyttiin sen avulla osoittamaan koko kansan työskentelevän ahkerasti sotaponnistusten hyväksi.

Aiemmin tässä työssä on käsitelty sairaanhoitajien ja lääkintälottien roolia TK-kuvissa eräänlaisena pelastuksen enkelinä, joten tässä yhteydessä esitellään vain läpileikkaus muista töistä, joita naiset sota-aikana maansa eteen tekivät. Kuvassa 34

---

⁷⁶ Laajemmin miesryhmissä ilmenevästä ryhmäpaineesta ja muista sotilassosiologisista ilmiöistä: <http://users.utu.fi/mikpen/sotilas.html> (viitattu 17.1.2011 klo 17), sekä Knut Pipping: Komppania pienoisysteiskuntana. Otava, Helsinki 1978

⁷⁷ Katseen merkityksestä kuvien tulkinnassa ks. Seppänen 2001, 99-110.

Kuva 36. Rintamasotilaskoti. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Otavan naiskuvien sarja, kuva 67)

esimerkiksi on Kaatuneiden evakuoimiskeskus, KEK, jossa lotat pesivät ja laittoivat kaatuneet arkkuihin. Sillä, että nimenomaan nainen laittoi kaatuneita valmiiksi viimeiselle matkalleen, oli suuri symboliarvo, mutta aihe oli niin arka, että siitä ei sodan aikana eikä sen jälkeenkään ole juuri puhuttu. Kuvatkin lienee otettu ennen kaikkea sotahistoriallista käyttöä varten. Epävirallisia kuvia KEKeistä ei ole.

Kuvassa 35 lotta kantaa tuntemattoman sotilaan joulupaketteja lajitteluun postissa. Lottia ja muita naisia kuvattiin niin kotirintamalla maataloustöissä, linja-autokuskeina, töissä ammustehtaassa, ilmavalvonnassa, kanttiinilottina kuin viihdytys-kiertueellakin. Yhteistä kaikille TK-kuville oli ”työkeskeisyys”, eli se, että naiset kuvattiin työnsä omistautuneina, eräänlaisina persoonattomina ”työmuurahaisina”, joiden ainut pyrkimys oli palvella isänmaataan.⁷⁸

Dosentti Tiina Kinnunen on tutkimuksissaan todennut, että naisten, erityisesti lottien moraali oli koko sodan ajan ikään kuin erityistarkkailussa, koska se tavallaan symboloi sitä kansakunnan puhtautta, jonka puolesta miehet rintamalla taistelivat. Tässä yhteydessä lotat Kinnusen mukaan vertautuvat, hiukan yllättävästikin, neuvostoliittolaisiin naissoilolaisiin, jotka myös leimattiin sodan jälkeen moraaliltaan liian kevytmielisiksi. Yleensä Kinnunen näkee naisen moraalin tarkkailun hyvin yleismaailmallisena ilmiönä, jota esiintyi niin Saksassa kuin Neuvostoliitossakin.⁷⁹

Kuva 36 on epävirallinen kuva rintamasotilaskodista, mutta olisi kelvannut TK-kuvaksikin: sotilaskotisisaret esiintyvät kuvassa palvelualttiina ja hymyilevinä. Sotilaskoti on puhdas ja kodikas kuin vastapainona rintaman rasituksille. Sotilaskotisisaret ovat huoliteltuja, iloisen ja palvelualttiin oloisia, kuten suositeltiin.

Päämajan ohjeissa ei naisten kuvaamisesta ole erityisohjeita, mutta linjana näyttää olleen naisen esittely lähes luonnottoman siveellisenä, ahkeran työteliäänä ja puhtaana, kuin sen isänmaan ja niiden arvojen ruumiillistumana, jonka koskemattomuutta miehet suojelivat.⁸⁰

---

⁷⁸ Yksittäisiä, yleislinjasta jyrkästikin poikkeavia TK-kuvia toki otettiin. Ks. esim. Iltä-Sanomien 24.2.2011 julkaistu teemaliite Sotien värit s. 36

⁷⁹ Dosentti Tiina Kinnusen alustus ”Suomalaiset naiset toisessa maailmansodassa – kansainvälinen näkökulma” Suomen Sotahistoriallisen seuran seminaarissa 4.9.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa

⁸⁰ Perko 1974, 108

Ainoa virallisissa kuvissa esiintyvä poikkeus ”ylisiveellisyyslinjasta” on nähtävissä viihdytyskiertuekuvissa, joissa näytettiin rintamalla kiertäneiden esiintyjien niukatkin esiintymisasut, kuten kuvassa 37.

Kuva 37. Viihdytyskiertue rintamalla. (SA-kuva 151696)

Tutkija Sari Näre on todennut, että sota-ajan moraalikäsitystä voisi luonnehtia hyvin kaksijakoiseksi: Ihanteena oli siveys, jonka säilyttämiseksi vedottiin usein sankarivainajien muiston ja uhrauksen häpäisemiseen (esim. tanssikielto). Toisaalta poikkeusolot ja enemmän tai vähemmän joka hetki läsnä ollut kuolemanpelko saivat ihmiset elämään kuin viimeistä päivää: lyhyiden suhteiden ja esimerkiksi sukupuolitauditartuntojen määrä kasvoi jyrkästi.⁸¹ Sota myös lisäsi ihmisten liikkuvuutta.

Aktiivisen tekijän, maanpuolustukseen työllään osallistuvan lisäksi naisia kuvattiin jonkin verran myös uhreina, joiden elämää sota oli järkyttänyt. Tämä kuvaustapa näkyy

⁸¹ Kirves 2008, 374–375; Laajemmin moraalikäsituksesta sota-aikana ks. Lagerbohm ym. 2010

Kuva 38. Helsinkiläisnaisia pommisuojassa talvisodan aikana (- Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Otavan naiskuvien sarja kuva 188)

Kuva 39. Suomalaissotilas ja morsian. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Otavan naiskuvien sarja kuva 168)

selvästi mm. talvisodanaikaisessa lehdistökuvassa, kuvassa 38, joka esittää helsinkiläisiä, jo vanhempia naisia pommisuojoissa talvisodan ensimmäisinä päivinä. Kuva itsessään on varsin pelkistetty, ja pommisuojan hämäryydessä katsojan huomio kiinnittyykin kuin itsestään naisten kasvoihin, joilla pelko ja epävarman tulevaisuuden aiheuttama epä tietoisuus vaihtelevat.

TK-kuvaajat kuvasivat myös jonkin verran neuvostopartisaanien suojattomissa suomalaisissa rajakylissä aiheuttamia tuhoja, samoin ammuttuja naisia ja lapsia. Sodanjohto kuitenkin asetti kuvat julkaisukielloon, koska niiden pelättiin järkyttävyydellään murentavan suomalaisten taistelumoraalia. Sensuurin vuoksi tapahtumista ei myöskään tiedotettu. Epävirallisten kuvien joukosta tällaisia otoksia ei löydy, mikä kertonee toisaalta tehokkaasta ”tiedotushiljaisuudesta” ja mahdollisesti myös siitä, että tapahtumia pidettiin liian järkyttävinä jopa kuvattaviksi.

Rintamalla olevat miehet eivät tietenkään pystyneet kuvaamaan naisia läheskään yhtä usein ja monipuolisesti kuin TK-kuvaajat. Heidän kuvansa keskittyivät nimenomaan naisiin, joiden kanssa he joutuivat kosketuksiin, kuten rintaman läheisyydessä toimiviin kanttiinilottiin, viihdytyskiertueen naisesiintyjiin tai sotasairaalan naishoitajiin. Rintamamiesten kuvista heijastuvat usein TK-kuvia peittelemättömämmin aidot tunteet. Esimerkiksi miehiä ja lottia esittävässä kuvissa on usein havaittavissa jopa pientä flirttiä, mitä TK-kuvissa ei olisi sallittu. Yleisesti kuvat olivat kuitenkin varsin viattomia, kuten tyypikuva 39 osoittaa.

Kuten edellä on kerrottu, lottien moraalialia valvottiin varsin tarkasti. Jopa rintamamiehet itse pyrkivät valvomaan toisiaan. Lottien säännöissä oli myös määrätty, että rakastavaiset eivät saaneet palvella samoilla rintamasuunnilla, joten jos romanssi tuli julkisuuteen, toista, useimmiten naista, odotti siirto toisiin tehtäviin.

Nämä ”tunteellisemmat” kuvat selittyvät osin sillä, että sota-aikana elettiin tietystä mielessä eräänlaisessa ”jatkuvaassa kriisitilassa”. Ilon ja surun välimatka oli lyhyt, mikä sai ihmiset luonnostaan etsimään läheisyyttä.⁸² TK-kuvaajat eivät tällaisia kuvia tietenkään ottaneet, mutta TK-kuvista sen sijaan löytyy jonkin verran otoksia kenttähäistä. Valinta on sikäli ymmärrettävä, että häät sopivat erinomaisesti kuvaamaan

---

⁸² KTM Kaisa Maria Peltokorven alustus ”Lottien selviytyminen” Suomen Sotahistoriallisen seuran seminaarissa 4.9.2010. Luentomuistiinpanot tekijän hallussa

Kuva 40. Korsun piirtäjämestarin laatima rohkea naiskuva. (- Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat – Otavan naiskuvien sarja kuva 77)

suomalaisen sotilaan ja lotan moraalialia ja tulevaisuudenuskkoa vaikeinakin aikoina, kun taas seurustelukuvat herättivät korkeintaan kysymyksiä moraalialin pitävyydestä.

Suomalaiset viime sotien rintamamiehet olivat keskimäärin varsin nuoria miehiä, joista monellakaan ei välttämättä ollut vielä sen suurempaa kokemusta naisista. 19-vuotias tykkimies Kullervo Rainio kertookin rukoilleensa ankan tykistökeskityksen aikana, että selviäisi elävänä ja ”saisi kokea naisen.”⁸³ Nainen oli siis sotilaille myös toteutumattomien, usein seksuaalisten haaveiden kohde. Tämä näkökulma nousee esille kuvissa ikään kuin sivumennen: miehillä oli korsujensa seinillä saksalaisen Signal-lehden vähäpukeisten keskiaukeamatyttöjen kuvia, ja korsun taitavimmat saattoivat piirtää omat unelmansa ”todeksi”, kuten kuvassa 40. Näin avoimesti seksuaaliviritteisiä kuvia on kuitenkin hyvin vähän.

TK-kuvien äärisiveellisen ja miehistön ottamien kuvien puhtaasti seksuaaliviritteisten naiskuvien väliselle ”harmaalle alueelle” jää naiskuvien suuri massa, lähinnä potretti-, tilanne- ja muita kuvia. Niitä ottivat etupäässä rintamamiehet ja tietysti myös naiset itse. Koska näiden kuvien suurin merkitys on henkilökohtaisina muistoesineinä, ei niitä ole mahdollista käsitellä tässä tutkimuksessa.

---

⁸³ Hägglund ym. 2009 s. 132

Kuva 41. Saksalaiset saapuvat. (SA-kuva 23929)

3 LIITTOLAISESTA VIHOLLISEKSI – SAKSALAISET

3.1 Malliarmeijan herrasmiehsotilaat?

Kansa otti saksalaiset sotilaat vastaan yleensä myönteisesti. Se näkyy myös esimerkkikuvassa 41. Tässä TK-kuvassa suuri joukko suomalaisia on kokoontunut rautatien läheisyyteen katsomaan saksalaisten saapumista. Koska saksalaiset eivät saapuneet miehittäjinä, otoksessa näkyy suuri ero useiden muiden maiden vastaaviin kuviin.⁸⁴ Saksalaiset sotilaat avovaunuissa vaikuttavat vapautuneilta, näyttävätpä muutamat, kuten toinen mies oikealta, käyvän jonkinlaista keskusteluakin suomalaisten kanssa. Myös harvoilta kuvasta erottuvilta suomalaiskasvoilta korostuu enemmän uteliaisuus ja jopa helpottuneisuus kuin viha: nyt Suomella oli edes yksi liittolainen idän uhkaa vastaan.

Neuvostoliitto yritti propagandassaan pian saksalaisten saavuttua uskotella näiden vievän nälkäänäkevystä Suomesta viimeisetkin elintarvikkeet ja naiset. Todennäköisesti juuri tästä syystä TK-kuvaajille annettiin jo melko pian sodan alettua ohjeeksi ottaa kuvia, jotka osoittaisivat, että saksalaiset hoitavat itse oman muonituksensa. Tästä kertoo käsky 26 (6.8.1941):

”niitä kuvausryhmiä, jotka toimivat alueilla, joilla on saksalaisia joukkoja, käsketään valokuvaamaan ja elokuvaamaan aiheita, jotka selvästi todistavat sen, että saksalaiset muonittavat itse joukkonsa. Kuvista on käytävä selvästi esille ruokatavaran, esim. säilykkeiden tai kuivan muonan saksalainen alkuperä ja se, että näitä tavaroita on runsaasti käytössä, esim. jossakin ETp:stä”⁸⁵

Tällaisia kuvia ei kuitenkaan kuvakeskuksesta tunnu löytyvän. Tämä saattaa johtua joko luokittelusta tai siitä, ettei käskyä toteltu. Mahdollista on myös, että saksalaiset vartioivat varikkojaan niin tiukasti, etteivät edes aseveliarmeijan TK-miehet päässeet kuvaamaan niitä.

---

⁸⁴ [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296661138/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=32](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296661138/?search[view]=detail&search[focus]=32) Esimerkiksi tämä Sudeettialueiden miehityksen aikaan otettu kuva osoittaa, minkälainen vastaanotto saattoi olla niissä maissa, jonne saksalaiset saapuivat miehittäjinä.

⁸⁵ Päämajan ohjekäskyt tiedotuskompanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, käsky 26 (6.8.41)

Saksalaisten tulo Suomeen kanssasotijoina⁸⁶ eikä miehittäjinä selitti myönteisen suhtautumisen. Siitä kehkeytyi myös ongelma: Suomen virallisen tiedotustoiminnan oli kiireesti ryhdyttävä tuottamaan materiaalia, joka korosti Suomen käyvän omaa erillissotaansa Neuvostoliittoa vastaan. Käskyssä n:o 6⁸⁷ on kehoitus kuvaajille ryhtyä ”tervehenkiseen ja toverilliseen kilpailuun” saksalaisten PK-miesten kanssa. Tavoitteena oli, että ”saksalaiset liittolaisemme” joutuisivat mahdollisimman paljon lainaamaan suomalaista aineistoa. Näin toimien pyrittiin välttämään kiusalliset tilanteet, joissa Suomessa olleiden saksalaisten joukkojen tiedottaminen rinnastettaisiin tai samastettaisiin suomalaiseen tiedotustoimintaan. Kuten edellä käy ilmi, Päämajan Tiedotusosasto oli hyvin selvillä Suomen uhkarohkeasta ”kahden tuolin politiikasta” ja pyrki edellisen kaltaisiin ohjein tukemaan erillissotateesiä. Tämä näkyy varsin selkeästi myös kuvien ajallisesta hajonnasta: suurin osa suomalaisten ja saksalaisten aseveljeyttä ja saksalaisia yleensäkin esittelevistä kuvista on otettu viimeistään 1943. Vaikka saksalais-suomalaista aseveljeyttä esitteleviä TK-kuvia määrällisesti on suhteellisen paljon, keskittyvät ne pääosin muutamaaan harvaan tapahtumaan. Mahdollisesti aseveljeyttä ei haluttu korostaa enemmän kuin oli pakko. Yleisesti ottaen saksalaisia kuvattiin siis suhteellisen vähän.

Mahdollinen syy TK-kuvaajien ”varovaisuuteen” saksalaisten kuvaamisessa saattoi olla myös se, että TK-miehiltä oli päämajan käskyllä kielletty kaikkalainen politikointi ja kannunvalanta. Näin ollen ei haluttu ottaa riskiä ja kirjoittaa saksalaisista.⁸⁸

Saksalaisten kuvaamista ja heihin suhtautumista ei TK-miesten ohjekäskyissä juurikaan käsitelty, sillä edellä mainittujen ohjeiden lisäksi ainoastaan käskyssä 100, joka annettiin suurhyökkäyksen ollessa jo lopuillaan 25.7.1944, kehoitetaan välttämään saksalaisista kirjoittamista.⁸⁹ Syynä tähän saattavat olla tuolloin käynnissä olleet rauhantunnustelut, joita ei haluttu vaarantaa millään provokaatioilla.

---

⁸⁶ Tässä työssä ei pyritä ottamaan kantaa historioitsijoita askarruttaneeseen kysymykseen Suomen ja Saksan suhteista jatkosodan aikana. Laajemmin aiheesta ks. esim. Jokisipilä, Markku: Aseveljiä vai liittolaisia?: Suomi, Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin–Ribbentropin -sopimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004

⁸⁷ Päämajan ohjekäskyt tiedotuskompanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, käsky 6 (2.7.1941)

⁸⁸ Perko 1974, 96

⁸⁹ Päämajan ohjekäskyt tiedotuskompanioille, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, käsky 100 (25.7.44)

Kuva 42. Ihannekuva saksalaislentäjästä. (SA-kuva 157056)

Kuva 43. Aseveli-ilta. (SA-kuva 22354)

Kansa muistaa saksalaiset ryhdikkäinä ja kurinalaisina, mutta maastoon tottumattomina ”paraatisotilaina”. Mielikuvan perusteina saattaa olla se, että heistä otettiin paljon saksalaista ihannesotilasta luonnehtivia TK-kuvia. Hyvä esimerkki tällaisesta on kuva 42, jossa lentäjäaliupseeri katsoo itsevarman luottavaisesti hymyillen kaukaisuuteen lentokoneessa istuen, ikään kuin tähyäisi horisontista kuviteltua viholliskonetta.

Kuvan raja-alue on hyvin toteutettu: lentäjä on saatu kuvassa ehdottomaan keskiöön ja taustalla on vain taivasta. Voi hyvin kuvitella, että kone olisi ilmassa matkalla iskemään päin ”inhoa itää”. Näin kuvaan on hyvin saatu kiteytettyä vielä toisen maailmansodan aikana nimenomaan lentäjissä personifioitunut, ensimmäisen maailmansodan ajoilta peräisin oleva ritarillisuuden ja jalouden leima. Lisäksi kuvassa näkyy kaikin puolin myös saksalaisen rotuvision mukainen ihannesotilas: lentäjä on korkeatsainen, vaalea germaanityyppi, joka on kaikesta päätellen lisäksi ruumiillisesti hyvässä kunnossa. Kontrasti suomalaissotilaisiin on melkoinen.

Mikä sai suomalaiset TK-kuvaajat ottamaan tällaisia kuvia? Päämaja ei puuttunut saksalaisten kuvaamiseen juuri lainkaan, kuten edellä on todettu. Niinpä syynä saattoi olla saksalaisten oman propagandan tiedostamaton vaikutus. Suomalaiset TK-kuvaajat seurasivat tarkkaan ja kadehtivat saksalaisten virkaveljiensä käytössä olleita välineitä ja resursseja, ehkäpä koulutustakin.⁹⁰ On mahdollista, että he ovat pyrkineet kuvissaan samaan tyyliin kuin saksalaiset PK-miehet, joiden otoksia oli suomalaisten nähtävillä runsaasti esim. saksalaisen, suomenkielisen propagandalehti Signaalin sivuilla.

Suomalainen tiedottaminen ymmärrettävästi myös pyrki luomaan uskoa ison aseveljen armeijaan kansan mielialan kohottamiseksi ja luottamuksen rakentamiseksi.

Suomalaisista, saksalaisia esittävästä TK-kuvista on joissain yksittäisissä tapauksissa havaittavissa, että suomalaiset suhtautuivat saksalaisiin eräänlaisena isovelimäisenä malliarmeijana, jota katsottiin kunnioittavasti ylöspäin. Tämä näkyy mm. kuvassa 43, jossa suomalaiset ja saksalaiset viettävät nk. aseveli-iltaa metsässä gramofonimusiikkia kuunnellen.

---

⁹⁰ Porkka 1983, 70–77

Kuva 44. Aseveli-ilta. (SA-kuva 33544)

Kuvassa suomalaiset, joiden kesäpuserot vaikuttavat ryppyisiltä ja rähjäntyneiltä, istuvat suurimmaksi osaksi saksalaisten jalkojen juuressa ja kuuntelevat musiikkia ilme haudanvakavana. Saksalaiset puolestaan seisovat siisteissä univormuissaan rennon oloisina, osalla jopa hiukset kammattuina, lähes kaikilla hymy kasvoillaan. Kuvan vasemmalla laidalla seisova suomalainen on riisunut kesäpuseronsa, ja seisoo pelkkä paita ja henkselit ylävartalonsa peittona. Kaikilla saksalaisilla on univormuntakit yllään. Juuri tällaiset kuvat lujittivat mielikuvaa ”paraatisotilaista”. Toki tasa-arvoisempiakin TK-kuvia on olemassa, mutta nämä keskittyvät suurelta osin korkeitten upseerien aseveljeyteen. Näissä kuvissa rivimiehiä oli vähän. Kun ylhäältä tulevaa ohjeistusta saksalaisten kuvaamiseen ei ollut, mistä johtuu kuvissa ilmenevä yllättävä saksalaisihannointi?

Yksi selitys voisi olla, että TK-kuvaajien enemmistö oli jatkosodan aikana arvoltaan upseereita tai ainakin aliupseereita, ja upseeristo oli Suomen kansan saksalaismyönteisin osa. Selitys jää kuitenkin epätydyttäväksi, kun tarkastellaan Perkon laatimaa taulukkoa TK-miesten puoluekannoista. Taulukon mukaan suuri osa TK-miehistä oli siviiliammatiltaan puoluelehtien toimittajia, joiden voidaan katsoa olleen puoluekannaltaan lähellä edustamaansa lehteä. Suomen oloissa ainoaksi saksalaismyönteiseksi puolueeksi luonnehdittavalla IKL:llä oli kyllä yliedustus TK-miesten joukossa, mutta vain kolme edustajaa. IKL:n edustajien tehtävät TK-miehinä eivät Perkon tutkimuksesta käy ilmi, mutta vaikka kaikki kolme olisivat toimineet valokuvaajina, he tuskin olisivat onnistuneet vaikuttamaan näin kattavasti TK-kuvaajien suhtautumiseen saksalaisiin. Toisaalta, huomioiden suhteellisen pitkään jatkuneen aseveljeyden – vuodesta 1941 vuoden 1944 syksyyn – kuvia saksalaisista otettiin, kuten edellä on kerrottu, määrällisesti suhteessa muihin aiheisiin verrattain vähän, minkä johdosta vaikka sitten harvoissa kuvissa esiintyvä ”aate” näkyy merkityksellisenä.⁹¹

Toki TK-kuvien joukossa on myös tasa-arvoisesti aseveliarmeijoiden sotilaita esitteleviä kuvia, kuten kuvasta 44 käy ilmi. Siinä kahden armeijan sotilaat istuvat täysin tasavertaisina lauluillassa nuotiolla metsän keskellä. Korpisodan rasitukset ovat saaneet myös saksalaissootilaiden univormut rypistymään. Tällainen lienee enimmäkseen ollut aseveljeyden todellinen kuva, varsinkin kun suomalaiset sotilaat huomasivat olevansa

---

⁹¹ Perko 1974, 34–43

Kuva 45 Saksalaissotilaiden todennäköisesti lavastettu hyökkäys. (SA-kuva 88788)

metsäsodassa saksalaisiin verrattuna täysin ylivoimaisia. Kuva 44 on myös tyyllisesti lähellä epävirallisia kuvia.

Tässä yhteydessä on tärkeää huomata, että suomalaisen rintamamiehistön mahdollisuudet kuvata saksalaisia rajoittuivat jo käytännön syistä niihin joukkoihin, jotka toimivat saksalaisten kanssa samoilla alueilla. Näin epävirallisia kuvia on suhteellisen vähän ja vertailupohja on niiden osalta huomattavasti kapeampi kuin tutkimuksen muissa osissa. Rivisotilaiden kuvat rajoittuivat puhtaasti dokumentaariseen tilannetallennukseen, jossa kumpikaan osapuoli ei ollut toiseen verrattuna alempiarvoinen. Kuva 44 voisi yhtä lailla olla lähtöisin jonkun rintamamiehen albumista.

Koska pohjoinen metsämaasto pysäytti saksalaisten salamasodan, suomalaiset TK-kuvaajat eivät kuvanneet näyttäviä salamasotaotoksia, toisin kuin keskieuropalaiset virkaveljensä.⁹² Suomalaisessa TK-kuvassa saksalaiset esitettiin korpisotureina lähes siinä missä suomalaisetkin, tosin hieman tottumattomampina. Kuvassa 45 esimerkiksi kerrotaan saksalaisten lähtevän hyökkäykseen. Kyseessä on ilman muuta lavastettu kuva, sillä ”hyökkäävät” miehet pitävät kivääreitänsä rennon oloisesti kädessään sen sijaan, että kulkisivat ase laukaisuvalmiina tai edes selässä, mistä se olisi helposti otettavissa käyttöön tarpeen tullen. Lavastus on joko alkeellinen, tai sillä on tietoisesti haluttu nostaa esille saksalaisten tottumattomuus metsäsodankäyntiin: suomalainen sotilas jättäisi todennäköisesti lavastetussakin kuvassa suuremmat raot miesten välille, jottei vihollisen konekivääriampuja voisi yhdellä pitkällä sarjalla tuhota koko joukkoa. Lisäksi suomalainen sotilas käyttäisi paremmin hyödykseen luonnon suomaa näkösuojaa.

Epävirallisia kuvia taisteluun lähtevistä saksalaisista ei suomalaisten rintamamiesten ja -lottien albumeissa ole. Tämä johtunee siitä, että taisteluun lähtevillä sotilaille todennäköisesti oli muutakin ajateltavaa kuin kuvaaminen. Silmiinpistävää on kuitenkin suomalaissotilaille tyyppillisten, sotilaiden itsensä lavastamien taistelukuvien puute. Suomalaissotilaista tällaisia kuvia on otettu paljon, mutta saksalaissotilaita ei yhdessäkään tällaisessa kuvassa esiinny.

---

⁹² Kuvaesimerkki: [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296664551/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=56](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296664551/?search[view]=detail&search[focus]=56) (Viitattu 2.2.2011 klo 19)

Kuva 46. Saksalaissotilaiden kenttähaudausmaa.
(Olli Kleemolan sotavalokuvakokoelmat - Sotamies Verhon kuva 93)

Merkillepantavaa on myös, että saksalaisille Keski-Euroopassa otetuille propagandakuville tyypillinen tekniikan ja mekanisoidun armeijan ylivalta lähes täysin loistaa poissaolollaan suomalaisissa TK-kuvissa, poikkeuksena ehkä Suomen rintamalla käytetyt moottoritorpedoveneet, joista on suhteellisen paljon kuvia. Miehistö taas ei kuvannut lainkaan saksalaisten mekanisoitua armeijaa. Moottoritorpedoveneiden suosiota TK-kuvaajien keskuudessa selittää eniten se, että ne olivat Suomen oloissa saksalaisten mekanisoidun armeijan tehokkain ja menestyksekkäin osa.⁹³

Torpedovenekuvat sinänsä olivat suurelta osin pelkkiä kaluston esittelykuvia. Mekanisoidun ihannearmeijan puuttumista kuvista selittää myös se, että vaikka Saksan Lapin-armeija oli suhteellisen hyvin varustettu, pohjoinen maasto esti teknisen ylivoiman käytön tavalla, johon Keski-Euroopassa oli totuttu.

Suomalaiset TK-kuvaajat sovelsivat saksalaisten haavoittuneiden kuvaamisessa mitä ilmeisimmin samaa säännöstöä, mitä käytettiin omien haavoittuneiden kuvaamisessa. Kuvaajat tekivät näin ilmeisesti tiedostamattaan tai ainakin ilman ohjausta. Epävirallisissa kuvissa ei ole saksalaisia haavoittuneita esittäviä otoksia.

Sekä rintamamiehet että TK-kuvaajat kuvasivat jonkin verran saksalaisten Suomen-rintamalle syntyneitä kenttähautausmaita. Kuvaajasta riippumatta otokset ovat kovin samanlaisia. Kuva 46 on tyypillinen esimerkki miehistön kuvista: hautausmaata on kuvattu kuin parastakin turistinähtävyyttä, kauniilla asettelulla ja ilman ihmisiä. TK-miesten hautakuvat ovat hyvin samanlaisia.

Miksi sitten hautausmaita yleensä kuvattiin? TK-miehet ottivat kuvia todennäköisesti pelkästään dokumentointitarkoituksessa. Mahdollista on kuitenkin myös, että TK-kuvaajat halusivat sankarihautausmaita kuvaamalla korostaa saksalaistenkin osallistuvan taisteluun ja kärsivän siinä tappioita. Suomen väestö ei nimittäin aina ollut kovinkaan tyytyväinen saksalaisten taistelumenestykseen Suomen-rintamalla, ja ajoittain nousi esiin myös mielipiteitä, joiden mukaan saksalaiset pyrkivät säästämään omia joukkojaan suomalaisten kustannuksella. Epävirallisia kuvia taas voinee pitää jonkin asteisina turistikuvina, jotka otettiin puhtaasta uteliaisuudesta, olihan kaatuneiden hautaaminen pysyvästi oman kotiseudun ulkopuolelle suomalaisesta

---

⁹³ Perko 1974, 95

Kuva 47. Upseeritason aseveljeyttä. (SA-kuva 172631)

näkökulmasta hyvin erikoista. Niin miehistön kuin TK-kuvaajien kuvissa saksalaiset hautausmaat näyttävät hyvin hoidetuilta ja kauniille paikoille luonnon helmaan sijoitettuilta. Pakolliset koivuristit – tai mikäli kyseessä oli SS-miesten hautausmaa, koivusta tehdyt riimumerkit – hallitsivat näkymää. Myös yksittäisiä hautoja kuvattiin jonkin verran, mutta suurin osa kuvista on yleiskuvia.

Valtaosa saksalaisten ja suomalaisten aseveljeyttä esittelevistä TK-kuvista – jos jätetään pois epäsuorasti aseveljeyteen liittyvät, kuten vaikkapa Suomi–Saksa -jalkapallomaatottelusta otetut kuvat – esittää ns. upseeritason aseveljeyttä, kuten kulttuuritapahtumia tai aseveli-iltoja, joissa vieraana oli etupäässä molempien armeijoiden korkeaa upseeristoa. Hyvänä esimerkkinä tästä on kuva 47. Kuvatekstin mukaan juhlitaan erään saksalaisen Lapin armeijan everstin 50-vuotispäiviä ja vieraiden joukossa on myös suomalaisia upseereita. Eräs kuvan mielenkiintoisimmista yksityiskohdista ovat pöytään katetut olut- ja cocktail-lasit. Suomalaisia sotilaita esittävässä virallisissa kuvissa ei käytännössä koskaan esiinny alkoholinkäyttöä.⁹⁴ Jopa Mannerheim piti tästä säännöstä tiukasti kiinni.⁹⁵ Saksalaiskuvin sen sijaan säännöstä poikettiin. Epävirallisten kuvien joukosta tällaisia otoksia on turha etsiä. Rintamamiehistöllä tuskin on ollut mahdollisuutta upseereja esittävien juhlakuvien ottamiseen, konkretisoituhan kuvissa alkoholin ja suhteellisen miellyttävien asumusten myötä juuri se maailma, josta miehet jäivät paitsi rintamalla ollessaan.

Samalla, kun kuva tuo esille poikkeaman kirjoittamattomasta ”alkoholitomuussäännöstä” – tapa siis syntyi ilman erityistä käskyä tai ohjausta – se osoittaa, minkälainen kuva suomalaisten ja saksalaisten aseveljeydestä välittyy, kun tarkastelu rajataan suoranaisiin aseveljeyttä konkretisoiviin kuviin. Määrällisesti dominoivina ovat tällöin edellä kuvatun kaltaista ”upseeriseveljeyttä” esittävät kuvat. Tässä tutkimuksessa on mahdotonta selvittää miksi.

---

⁹⁴ Kuvakeskuksen arkistonhoitaja Päivi Vestolan haastattelu 19.8.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa.

⁹⁵ Porkka 1983, 116

Kuva 48. Saksalaissojilas ja viileähkö suomalainen nainen. (SA-kuva 21471)

Kuva 49. Saksalaissojilas ja suomalaisnainen läheisissä tunnelmissa.
(Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat - Albumi 31 kuva 47)

3.2 Vaaralliset suhteet

Eräs TK-kuvissa täysin vaiettu aihe olivat saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten naisten välille toisinaan syntyneet läheiset suhteet. Neuvostoliiton propagandalle ei suomalaissotilaiden keskuudessa yleensä pantu paljonkaan painoa. Poikkeus tähän sääntöön oli Neuvostoliiton nerokas propagandateema, jossa kyseenalaistettiin suomalaisnaisten uskollisuus ja heidän väitettiin pelehtivän selustaan sijoitettujen saksalaissotilaiden kanssa miestensä kärsiessä rintamalla.⁹⁶

TK-kuvissa esiteltiin jonkin verran suomalaisia naisia ja saksalaisia sotilaita, kuten kuvassa 48. Kyse oli yksittäistapauksista, joiden tarkoitus lienee ollut lähinnä demonstroida suomalaisen siviiliväestön ja saksalaissotilaiden kitkatonta rinnakkaiseloä, eikä missään nimessä luoda vaikutelmaa siitä, että kuvan naisen ja sotilaan välillä voisi olla läheisempikin suhde.

Kuva 49 on hyvä esimerkki tällaisesta: naisen asento ja ilme viestivät jos ei varauksellisuudesta ja epäluulosta niin ainakin halusta säilyttää tietty etäisyys. Naisenkin katse on suuntautunut koiraan, ei saksalaissotilaaseen. Samoin sotilas pitää silmänsä visusti koirassa, joka näin ollen on kummankin päämielenkiinnon kohde. Koira tietyllä tapaa toimii siveellisyyden vaatimana ”esiliinana”: sotilas ja nainen eivät kosketa toisiaan, vaan molempien kädet pysyvät ”sallitusti” koiran turkissa. Kokonaisuutena tilanteesta välittyvä tunnelma on ujo, neutraali tai ehkä jopa viileä.

Rintamamiehillä ei ollut tilaisuuksia, ehkei haluakaan kuvata tällaisia tilanteita, mutta epävirallisista, täysin rintamamiesten kuviin verrattavissa olevien rintamalottien otosten joukosta löytyi useita kuvan 46 kaltaisia valokuvia. Esimerkiksi valitusta kuvasta käy ilmi TK-kuvaa selvästi intiimimpi tunnelma. Sotilas ja lotta istuvat toisiinsa nojaten, kädet toistensa ympärillä hämärässä huoneessa, kasvoillaan onnelliset ilmeet.

Suomalainen tiedotustoiminta pyrki selvästi ja johdonmukaisesti pitämään ihastumisen ja rakastumisen tunteet pois virallisista kuvista niin omien kuin saksalaistenkin sotilaiden ollessa kyseessä. Saksalaisten PK-kuvaajien näkökulma

---

⁹⁶ Salminen–Suvanne 1989, 57-60

Kuva 50. Saksalaisia sotavankeja. (SA-kuva 165591)

Kuva 51. Saksalainen kaatunut. (SA-kuva 165305)

näyttää kuitenkin olleen erilainen: heitä varten hankittiin ilmavalvontalotta ”näyttelemään” korostetun kaunis suomalaisnainen, joka mahdollisesti ei edes ollut. ⁹⁷ Saksalaisissa PK-kuvissa siis arvostettiin naiskauneutta enemmän kuin suomalaisissa TK-kuvissa. Saksalaisen propagandalehti Signaalin keskiaukeamakuva oli myös usein suhteellisen rohkeasti pukeutuneita ”pin-up”-tyttöjä, jollaisia suomalainen tiedotustoiminta ei esitellyt.

3.3 Aseveljeyden savuavat rauniot

Kun Lapin sota alkoi, sitä alettiin käydä myös propagandarintamalla. Yksi tiedotuskomppania siirrettiin Lappiin. Saksalaisia kuvattiin vihollisuuksien alettua suhteellisesti katsottuna merkittävästi vähemmän kuin venäläisiä. Otoksia on vain muutama, ja ne ovat lähes täysin verrattavissa venäläisistä otettuihin ”viholliskuviin”. Toisin sanoen on pyritty luomaan sama ”vihollisvaikutelma”. Esimerkiksi kuva 50 esittää saksalaisia sotavankeja kulkemassa kohti sotavankileiriä. Asetelma kuvassa on lähes identtinen vastaaviin, venäläisistä vangeista otettuihin kuviin verrattuna. Suomalaisille TK-kuvaajille ei Lapin sodan missään aiheessa annettu ohjeita saksalaisten kuvaamisesta.

TK-kuvaajat kuvasivat myös saksalaisia kaatuneita, ja kuvat olivat hyvin samanlaisia kuin venäläisistä kaatuneista otetut kuvat. Esimerkkinä ohessa on kuva 51. Ainoana havaittavana erona on se, että siinä, missä venäläiset kaatuneet kuvattiin joko massoina tai, mikäli kuvattiin yksittäisiä kaatuneita, usein tunnistamattomina ”myttyinä”, saksalaisten kaatuneiden kasvot ja niille jäänyt tuskainen ilme näkyivät useissa kuvissa selvästi. Onko kuvista siis luettavissa kannanotto Lapin sotaan vastaan, sotaan, jota kumpikaan osapuoli ei todellisuudessa halunnut ja joka tuotti molemmille vain turhia tappioita?

Saksalaiskaatunutta esittävä kuva on myös epäilyttävän siisti, jotenkin asetellun tai lavastetun tuntuinen. Toisaalta lienee perusteltua olettaa, että kuvaa ei ole lavastettu, koska mitä hyötyä kaatuneesta otetun kuvan lavastamisesta olisi ollut?

---

⁹⁷ Sotien värit. Ilta-Sanomien teemaliite 24.2.2011 s. 32-34

Saksalainen sotilas asetettiin kaikesta huolimatta suhteellisen luontevasti venäläisten tyhjäksi jättämän viholliskuvan raameihin, vaikkakin venäläisvankien- ja kaatuneiden kuville tyypillinen mustamaalaava retoriikka loistavat poissaolollaan saksalaisista otetuissa valokuvissa. Kuvien määrä on hyvin vähäinen, mikä osaltaan vaikeuttaa johtopäätösten tekoa.

Miehistön kuvia saksalaisista kaatuneista, haavoittuneista tai sotavangeista ei löydy. Tähän selityksenä voisi olla se, että Lapin sotaan lähti etupäässä nuoria, vasta asevelvollisuusikäisiä ikäluokkia Suomen kotiuttaessa muun armeijansa. Nuorilla kameroita todennäköisesti oli vielä muitakin ikäluokkia vähemmän.

KUVA 52. Rääsyinen ryssä. (SA-kuva 2553)

4 VIHOLLINEN – TOISEUDEN PEILI

4.1 Sotavangit – vihollisia, eläimiä vai ihmisiä?

4.1.1 Sääliittävät ryssät, raakalaismaiset bolsevikit – puuttuva rotuaspekti

TK-kuvaajien yleisin linjaus vihollista, sotavankia kuvattaessa vaikuttaa olleen vähättelevä sääliittävyyden korostaminen. Tyypillinen esimerkki tästä on kuva 52, jossa rääsyinen, huonosti pukeutunut ja päähän haavoittunut sotavanki katsoo säikähtäneenä kameraan. Tällaiset kuvat olivat todennäköisesti tarkoitettu kasvattamaan suomalaisten ylemmydentuntoa venäläisiin nähden, ja siten vahvistamaan suomalaisten taistelumieltä.

Useissa virallisissa kuvissa sotavangeilla on myös havaittavissa eräänlainen ”sotavanki-ilme”, apaattinen ja hiukan pelokaskin. Venäläisille sotilaille oli kerrottu erilaisia kauhutarinoita siitä, miten suomalaiset kohtelevat sotavankejaan. Vankien ilme palveli toisaalta myös suomalaisia TK-kuvaajia: heidän kuvissaan ei vasta vangitun vihollisen sopinut näyttää itsevarmalta ja tyytyväiseltä. Vihollista kuvattiin jopa eläimiin vertautuvana esimerkiksi eräänlaisissa metsästyskuvissa. Kaiken kaikkiaan suomalainen tiedotustoiminta antoi vihollisista liian sääliittävän kuvan: vuoden 1942 kevättalvella annetussa ohjekäskyssä päämajan tiedotusosasto kehottaa TK-miehiä välttämään kaikkea räikeän aliarvioivaa kielenkäyttöä vihollisia kuvaillessaan.⁹⁸ Eräiden tietojen mukaan myös suurhyökkäyksen aikana TK-miehiä olisi käsketty suhtautumaan venäläisiin taistelijoina ja heidän varustuksiinsa kunnioittavasti, jopa kehuvasti, sillä muuten omien tappioiden ja perääntymisen selittäminen kotirintamalle olisi ollut vaikeaa, jopa mahdotonta.⁹⁹

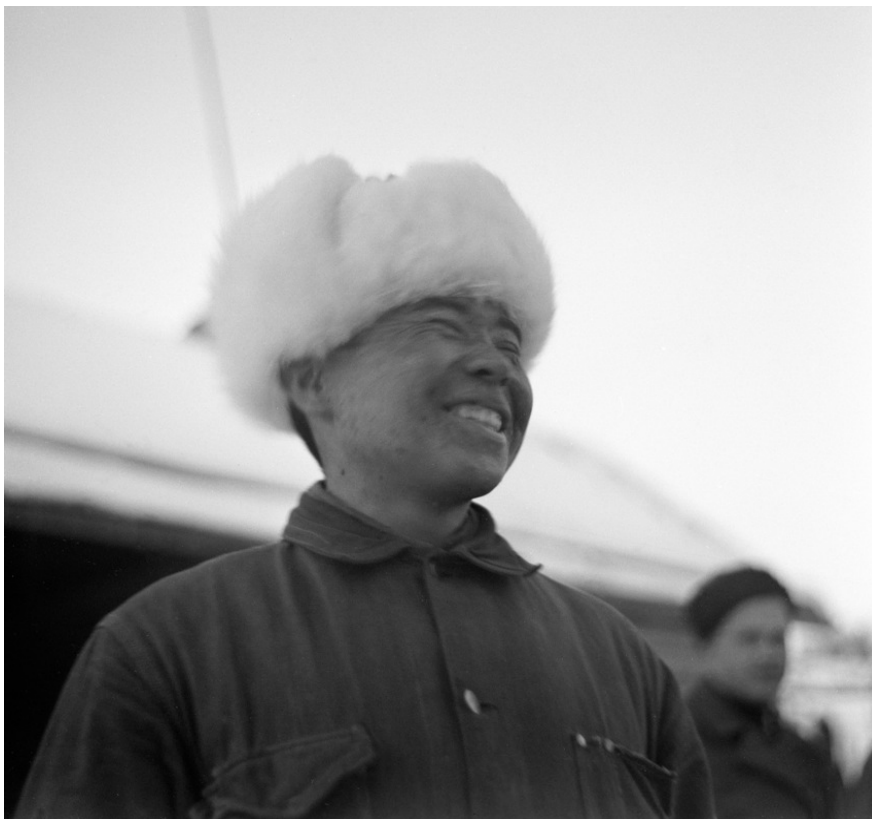
Suomalaisten rintamamiesten ottamat sotavankikuvat (joista tässä esimerkkinä kuva 53) oli otettu vailla minkäänlaista tarkoitushakuisuutta, ja niinpä esimerkkinä

⁹⁸ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 63, 23.4.42

⁹⁹ Kirves 2008, 44–46, 57

KUVA 53. Vangitut venäläiset radistit. (Olli Kleemolan kuvakokoelmat - MatalaR SäiK kuva 90)

KUVA 54. Kirgiisi komeilee uudella lakillaan. (SA-kuva 73836)

käytetyssä kuvassa 53 ei ole nähtävissä sen paremmin resuisuutta kuin sääliävyttäkään. Sotilaiden itse ottamien kuvien ote on selvästi TK-kuvia toteavampi, ja niiden taustalla lienee ollut propagandatarkoitusten sijaan joko eräänlainen onnistumisen tai hengissä selviämisen riemu taistelun jälkeen. Mahdollisesti on kuvattu myös puhtaasta uteliaisuudesta, sillä sotavangit saattoivat olla ensimmäisiä ulkomaalaisia, joita miehet eläessään näkivät. Tohtori Ali Pykkänen esittää miesten kuvausinnon taustaksi myös isänmaallista uhoa: ”Näin käy sille, joka luvatta yrittää tunkeutua Suomeen”¹⁰⁰

Rintamamiehet eivät kuvissaan erityisesti korostaneet vangitsemiensa vihollisten rotua. Jos vihollisen rotu mainittiin, sillä oli puhtaasti selittävä tarkoitus. Kuvassa saattoi esimerkiksi olla kolme sotavankia, ja kuvatekstinä ”Ryssien vankeja: iivana, karjalainen ja kirkiisi.”¹⁰¹

TK-kuvaajien otokset ovat rodun osalta samoilla linjoilla epävirallisten kuvien kanssa. Esimerkiksi kuvassa 54 kuvatekstinä on vain ”Kirgiisi komeilee uudella lakillaan”. Tässäkin kuvassa sävy on selkeästi toteava, ei arvottava. Kuvattu kirgiisiosittilas esitellään jopa suhteellisen suopeasti, hyvin puettuna ja mitenkään vähättelemättä. Kuva on otettu alaviistosta, mikä on perinteinen valokuvaajien keino saada kohde näyttämään todellisuutta isommalta ja hallitsevammalta. Kirgiisirodulle tyypillinen tumma ihonväri ja vinot silmät kyllä erottuvat, mutta niitä ei pyritä erikseen korostamaan esimerkiksi kuvaa rajaamalla. Rotu siis näkyy, mutta sitä ei alleviivata kummassakaan kuvaryhmässä. Epäviralliset ja viralliset kuvat ovat rotuasioissa niin samantyyppisiä, että kumpaakin edustamaan riittää talvisodanaikainen virallinen kuva 54.

Rotuasioden suhteen Suomi ei siis millään tavalla kulkenut kansallissosialistisen Saksan vanavedessä. Suomella ei ollut rotupolitiikkaa, eikä virallinen Suomi tukenut mitenkään senkaltaisia tavoitteita. Varsinaisen rotupolitiikan puuttumisesta puhuu sekin, että siirtyminen jatkosodan alun myötä Saksan kanssasotijaksi ei aiheuttanut muutosta esimerkiksi sotavankien kuvaamiseen, vaan kuvat olivat samantyyllisiä talvisodassa otettujen kanssa: eksoottisen rodun edustajan rotu mainittiin edelleen, mutta vain selittävästi. Yllättäen saksalaisetkaan eivät erityisesti korostaneet rotuasioita

---

¹⁰⁰ Dos, FT Ali Pykkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

¹⁰¹ Olli Kleemolan kuvakokoelmat, albumi 10, kuva 51

propagandakuviinsa.¹⁰² Viitteen kuvassa on Ranskan siirtomaista kotoisin oleva tummaihoisen sotilas, jota kuvattiin hyvin pukeutuneena ja suhteellisen hyväntuulisen oloisena samoin kuin esimerkikuvan kirgiisi. Huomattavaa kuitenkin on, että saksalaiset mainitsivat kuvien taustateksteissä vangittujen vastustajien rodun vain, mikäli kyseessä oli juutalainen.¹⁰³

Neuvostoliittolaisia sotavankeja esitelleet saksalaiset kuvat ovat myös hyvin samantyyllisiä suomalaisten sotavankikuvien kanssa, joskin suomalaisessa kuvassa 52 näkyvä vähättelevä ja halveksiva asenne näyttää saksalaisilla olleen enemmän sääntö kuin poikkeus.¹⁰⁴ Tämä selittyy osaltaan tosiasialla, että Saksan sodankäynti oli kiistatta valloitus- tai rotusotaa, jossa slaavit kuuluivat alistettaviin rotuihin, vaikka rotuasioita ei nostettukaan kuvissa yhtä selkeästi esille kuin voisi odottaa.

Venäläisvastaisuutta, avointa ryssävihaa, molempien sotien kuvissa esiintyy runsaasti, mutta tässä oli enemmänkin kysymys pitkälti sortovuosista asti juontuvasta perinteestä. Talvisodan viholliskuvaa tutkinut Sinikka Wunsch näkee suomalaisten venäläiskuvassa samantyyppisiä piirteitä, joita tuotiin esiin jo isonvihan aikana. Vihollisiin liitettiin myyttisiä, epäinhimillisyyttä korostavia tarinoita, jotka nekin tunnetaan jo ensimmäisen maailmansodan ajoilta.¹⁰⁵ Yllättäen myöskään saksalaiset eivät erityisesti korostaneet rotuasioita propagandakuviinsa.¹⁰⁶ Viitteen kuvassa on Ranskan siirtomaista kotoisin oleva tummaihoisen sotilas, jota kuvattiin hyvin pukeutuneena ja suhteellisen hyväntuulisen oloisena kuten tämän artikkelin esimerkikuvan kirgiisit.

Huomattavaa on kuitenkin, että saksalaiset mainitsivat kuvien taustateksteissä vangittujen vastustajien rodun, mikäli kyseessä oli juutalainen.¹⁰⁷

---

¹⁰² http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-28/35/63/8e/athene-53iipwuwdv41jn5y83lj_layout.jpg (Viitattu 15.2. klo 15)

ks. esim http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/61/7d/4d/athene-5dfkii1wlc0i4is84uh_layout.jpg (Viitattu 15.3. klo 17)

ks. esim http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/a0/2f/a1/athene-52fv9tqmwgggrulqm36_layout.jpg (Viitattu 15.3.2011 klo 17)

¹⁰⁵ Wunsch 2004, 290–304

¹⁰⁶ http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-28/35/63/8e/athene-53iipwuwdv41jn5y83lj_layout.jpg (Viitattu 15.2. klo 15)

¹⁰⁷ ks. esim http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/61/7d/4d/athene-5dfkii1wlc0i4is84uh_layout.jpg (Viitattu 15.3. klo 17)

Rintamalla levisi yleisesti lukuisia huhuja venäläisten julmuuksista, siveettömyydestä ja epäsiisteystä sekä neuvostosysteemin yleisestä kurjuudesta. Näitä huhuja pyrittiin tukemaan TK-kirjoituksin ja niihin liittyvin kuvin. Huhuja on vaikea kumota, koska ne perustuvat suurelta osin uskomuksiin. Erityisen tärkeässä osassa näissä huhuissa vaikuttaa olleen epäsiisteys: Kirveen mukaan suomalaiset saunakansana pyrkivät tietoisesti erottautumaan vihollisistaan vedoten omaan puhtauteensa¹⁰⁸. Yhtä kaikki, propagandakuvien tarkoitus oli nimenomaan selkeyttää rajanvetoa: omiin joukkoihin liitettiin lukuisia positiivisia ominaisuuksia, kun taas vihollista ei säästely mollaamiselta.

Tutkija Jenni Kirves näkee vihollisen mollaamisen yhtenä syynä sen, että Suomi oli vuoden 1918 sodan tuloksena vielä jatkosodan aikana varsin voimakkaasti jakautunut voittajiin ja häviäjiin. Venäläisvastaisuus, jopa suoranainen venäläisviha oli Kirveen mukaan yksi harvoista kansaa yhdistävistä asioista. Kirveen mukaan suomalaisten viholliskuvaa lehtikirjoitusten perusteella tutkinut Heikki Luostarinen tekee merkittävän havainnon esittäessään, että suomalaisten venäläiskuvaa määrittelevät negatiiviset ominaisuudet kuten alkukantaisuus, aloitekyvyttömyys, raakalaismaisuus ja siveettömyys, olivat suurelta osin samoja kuin ne ominaisuudet, joilla valkoiset luonnehtivat punaisia propagandassaan vuonna 1918.

Kirves korostaa, että ilmeisistä yhtymäkohdista huolimatta Suomen venäläisvastaista propagandaa ei tule suoraan verrata Natsi-Saksan juutalaisvastaiseen propagandaan. Suomalaisten kuva venäläisistä oli saksalaisten mustavalkoista juutalaiskuvaa moniulotteisempi, sillä suomalaisilla ja venäläisillä oli pitkä yhteinen historia, jonka ansiosta suomalaisten oli mahdollista nähdä venäläisissä ja heidän toiminnassaan myös koomisia piirteitä. Suomalainen propaganda myös nojasi saksalaista enemmän muun muassa uskontoon ja perinteisiin porvarillisiin arvoihin.

---

¹⁰⁸ Kirves 2008, 38–42

KUVA 55. Sopimaton hetki musiikille. (SA-kuva 44102)

Yksi esimerkki edellä mainituista koomisten piirteiden näkemisestä tulee esille kuvassa 55. Kuva on TK-kuvaajan ottama, ja sen tekstinä on vain ”Ryssä on luonnonlapsi”.

Kuva on voitu ottaa jonkun suurehkon motin lauettua. Suomalaissotilaiden tutkiessa vallattua kuormastoa soittelee aseista riisuttu sotavanki haitaria toisen kuunnellessa. Kuvaaja lienee kuvatekstillään halunnut ilmentää, että hetki on niin sopimaton musiikille, että ainoastaan luonteeltaan täysin luonnonlapsimainen venäläinen sotilas voi ajatella soittamista. Tällaisia myös humoristisiksi luonnehdittavia viholliskuvia ei saksalaisten kuvien joukossa ollut.

Yhteenvedona voi todeta, että siinä, missä kansallissosialistisen Saksan propaganda pohjasi valtiovallan siunaamiin, selkeän kategoriin rotuoppeihin, joita opetettiin kansalle lastentarhasta alkaen, perustuu suomalainen propaganda pikemminkin eräänlaiseen minä-kuvan määrittelyyn vihollisen toiseuden kautta. Saksan ja Suomen ero näkyy useimmiten siinä, että suomalaisten viholliskuvana oli pitkään eräänlainen abstrakti vihollisrotu, eräänlainen henkisesti eläimen tasolla oleva, suomalaissotilaan kohdatessaan laumoittain antautuva ali-ihminen, josta puhuttiin milloin bolsevikkeina, milloin ryssinä. Tätä vaikutelmaa TK-kuvaajat tehostivat muun muassa lukuisilla lavastetuilla antautumiskuvilla, jollainen on muun muassa kuva 56. Kuva on tekstin mukaan otettu Karvian sotavankileirillä talvisodan aikana. Saksalaisissa arkistossa antautumiskuvia on vain harvoja, osa niistäkin lavastettuja, tyyliltään ja todennäköisesti myös tavoitteiltaan hyvin samanlaisia kuin suomalaiset vastineensa.¹⁰⁹

Poikkeuksellisesti myös rintamamiehet itse kuvasivat TK-kuvien kaltaisia, lavastettuja antautumiskuvia. Miesten kuvien taustavaikuttimet olivat kuitenkin erilaisia: tarkoitus lienee ollut enemmän osoittaa henkilökohtaista rohkeutta kuin vähätellä venäläistä sotilasta.

---

¹⁰⁹ ks. esim kuva http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2007/06-29/6c/c5/e7/athene-52fujgfoet414gdp1m36_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 11) Venäläistä sotavankia pidättävän saksalaisen sotilaan konepistoolista puuttuu lipas, mikä antaa aihetta lavastusepäilyille.

KUVA 56. Karvian sotavankileirillä lavastettu antautuminen. (SA-kuva 2678)

KUVA 57. Epävirallinen lavastettu antautumiskuva. (Olli Kleemolan kuvakokoelma
SäilK 7 kuva 108)

Esimerkkinä epävirallisesta lavastetusta antautumiskuvasta on ohessa kuva 56. Näennäisestä samankaltaisuudestaan huolimatta kuvat 56 ja 57 eroavat yksityiskohdissa: ”antautuvien” sotavankien ilmeet kuvassa 57 ovat paljon vapautuneemmat, todennäköisesti, koska hekin tuntevat iloa hengissä selviytymisestä päästessään vangiksi joutumisen myötä pois rintaman kauhuista. Sotavankileirillä otetussa virallisessa kuvassa taas vangit ovat paljon puhtaamman ja siistimmän oloisia kuin epävirallisessa, todennäköisesti rintaman välittömässä läheisyydessä otetussa.

Suomalaisessa propagandassa pyrittiin tietoisesti siihen, että miehet eivät missään tilanteessa kokisi vihollista edes ihmismäisenä, saati sitten vertaisenaan. Jenni Kirves siteeraa kirjassaan neljännen divisioonan esikunnan kirjettä päämajaan:

...vastustajanamme on neuvostojärjestelmän saastuttama, alkeellisella sivistystasolla oleva raakalaiskansa. --Suomalaisille on vihollisotilaan oltava vain ”ryssä.”¹¹⁰

On kuitenkin huomattava, että suomalaisten ”rotuopissa” pahan alkulähteenä ei niinkään pidetty venäläisyyttä tai venäläisiä sinänsä, vaan nimenomaan neuvostojärjestelmän kasvattamaa ihmistä. Tämä on huomattavissa muun muassa TK-kuvaajan ottamasta kuvasta 58, jossa taustatekstin mukaan esiintyi juutalainen politrukki, jonka selitetään kysyttäessä kieltäneen ampuneensa yhtään laukausta.

Kuvateksti ja kuva yhdessä antavat vääjäämättä vaikutelman, ettei ole pienintäkään epäilystä siitä, että kuvaaja epäilee vangin valehtelevan. Kuva on ainoa kuvakeskuksen kokoelmassa oleva, jossa juutalaisuus jotenkin erikseen nostetaan esiin. Näennäisistä rotunäkökohdista (juutalainen = valehtelija) huolimatta kuva oikeastaan todistaa päinvastaista. Juutalaisuus mainitaan edelleen vain toteavassa mielessä, ja oikea ”vihan kohde” on politrukki. Kuvassa ei esimerkiksi ole millään tavalla pyritty erikseen korostamaan vangin ”juutalaisia” kasvopiiirteitä, joiden tyypillisimpinä ilmentäjinä tuohon aikaan pidettiin suurta nenää ja tummia hiuksia. Politrukit edustivat suomalaisille sotien aikana neuvostojärjestelmän mädännäisyyttä puhtaimmillaan.

---

¹¹⁰ Kirves 2008, 39

KUVA 58. Juutalainen politrukki. (SA-kuva 45264)

KUVA 59. Vangit aterialla maatalossa. (SA-kuva 36968)

On totta, että jopa Suomessa jotkut piirit pitivät bolsevismia juutalaisena aatejärjestelmänä, mutta pääosin suomalaisten aversiot kohdistuivat nimenomaan aatteeseen. Lähtökohtana pahuuden tai vihollisuuden määrittämiseen ei siis ollut rotu sinänsä, vaan aatemaailma, johon kuitenkin sekoitettiin myös kansanluonteeseen kuuluvia asioita. Tämän vuoksi käytetään käsitettä ”abstrakti vihollisrotu”. Ero saksalaisten rotuoppien ja suomalaisen ajattelutavan välillä on niin suuri, että suomalaisten ajattelusta ei oikeastaan voi käyttää käsitettä ”rotuoppi”. Siinä, missä saksalaiset sulkivat vankinsa osin vanki- ja osin jopa keskitys- tai tuhoamisleirille rodun mukaan, saattoi suomalaisten vangiksi jäänyt venäläinen sotilas päästä työvoimaksi maataloon. Vangista saattoi pitkien sotavuosien aikana usein kehittyä lähes tasavertainen yhteisön osa, melkein perheenjäsen. Tämä osoittaa, ettei koko kansa suinkaan ollut propagandamiesten ryssävihaoppien takana. TK-kuvaajat esittelivät kuvissaan näitä ”perheenjäsenvankeja” todennäköisesti osoittaakseen, miten venäläisetkin viihtyvät Suomen hyvissä oloissa Neuvostoliittoa paremmin ja korostaakseen Suomen asemaa sivistyneen, sotavankejaan hyvin kohtelevan maailman osana. Esimerkiksi TK-kuvaajien ottama kuva 59 esittää tekstin mukaan ”Sotavankeja aterialla eräässä maatalossa. Ateria ja asema sama kuin rengeillä”.

TK-kuvista kuitenkin tällaisia ”perheenjäsenvankeja” esittäviä otoksia on kaikkein vähiten. Yksi syy tähän epäilemättä on, että tällaisten kuvien tiheä esiintyminen esimerkiksi suomalaisten lehtien sotavankeja käsittelevien artikkelien yhteydessä olisi herättänyt keskustelua sotavankien ”liian hyvistä oloista” puutteen ja elintarvikekorttien ajan Suomessa.

Toisaalta suomalaisissa jatkosodan ajan TK-kuvissa esiintyi myös eräänlaista ”positiivista rotupolitiikkaa”. Suomi pyrki sanoin ja kuvin saattamaan Itä-Karjalassa asuneet karjalaiset myönteisiksi Suomea kohtaan. Päämajan ohjekäskyssä n:o. 6¹¹¹ mainitaan, että TK-miesten on kaikin tavoin pyrittävä edesauttamaan suopeaa suhtautumista karjalaisiin sotavankeihin, jotta kansallinen eheytyminen saataisiin nopeasti käyntiin. Karjalaisia ja myös muita suomensukuisia sotavankeja kuvattiin paljon (kuva 60). Heidät pyrittiin erottamaan venäläisistä sotavangeista esimerkiksi antamalla parturien siistiä

---

¹¹¹ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 6, 2.7.41

Kuva 60. Parturin siistimiä heimoveljiä. (SA-kuva 33625)

Kuva 61. Pitkä vankikolonna. (SA-kuva 66139)

heitä ennen kuvauksia.¹¹² Heitä suosittiin muihin vankeihin nähden ja myös valloitetujen alueiden väestön joukossa ”heimoveljet” olivat parempaa väkeä. Sotavankeja kuvattaessa TK-kuvaajat myös mainitsivat erikseen, jos kuvattavien sotavankien joukossa oli suomensukuisen kansan edustajia, kuten kuvassa 60 kuvatekstin mukaan tšeremissejä.

Kuvan 60 sotavangit näyttävät kyllä siisteiltä, mahdollisesti heitäkin on ”retusoitu” saippuan ja saksien avulla, mutta kuten kuvasta myös käy ilmi, mihinkään suurisuuntaiseen mielipiteenmuokkaukseen tuskin on pyritty.

Vihollista vähättelevä propaganda oli Kirveen mukaan todistetusti tehokasta. Kirves viittaa tällä aiemmin esitelyihin päämajan ohjekäskyihin, joilla jatkosodan kestäessä jouduttiin rajoittamaan TK-miesten harrastamaa vihollisen vähättelyä, jotta omien tappioiden selittäminen kansalle ei kävisi mahdottomaksi. Ainakin tietyiltä osin Kirveen väittämä voidaan todistaa myös rintamamiesten ottamilla kuvilla. Miehistön sotakuvissa näkyy joskus tekstejä, joista käy ilmi, että sinänsä varsin neutraalissa kuvassa olevista sotavangeista toinen ei osannut lukea eikä tuntenut kelloa.¹¹³ Tämänäyttävät kuvatekstit miehistön omissa kuvissa osoittavat, että TK- kuvaajien ja suomalaisten propagandistien yhteistyönä syntynyt kuva venäläisistä pelkkänä raakalaiskansana oli vaikuttanut miehistönkin ennakoasenteisiin.

Edellä esitelyjen kuvatyyppejen lisäksi sekä rintamamiehet että TK-kuvaajat kuvasivat usein pitkiä sotavankijonoja, kun vankeja kuljetettiin linjoilta taakse päin, kuten TK-kuvaajan ottamassa kuvassa 61.

Epäviralliset ja viralliset kuvat ovat keskenään täysin samanlaisia, eikä kuvateksteissäkään juuri näy eroja. Nämä sinänsä neutraalit kuvat sopivat TK-kuvaajien tarkoituksiin varsin hyvin: ne loivat kuvaa suomalaisten hyvästä sotamenestyksestä pelkästään esittelemällä antautuneiden tai vangittujen vihollisten määrää. Kuvat nostivat suomalaisten taisteluhenkä ja uskoa omaan pärjäämiseen. Tällaiset otokset olivat lisäksi uskottavampia kuin kuvat, joissa esimerkiksi suomalainen sotilas oli yksin ja aseettomana vanginnut yhdeksän miestä.¹¹⁴

---

¹¹² Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 38, 1.10.41

¹¹³ Olli Kleemolan kuvakokoelmat, albumi 10, kuva 36

¹¹⁴ SA-kuva negatiivinumero 37921. Kuvatekstissä kerrotaan kuvan esittävän suomalaista sotilasta ja hänen aseettomana vangitsemiaan 9 venäläistä.

Kuva 62. Sotavanki sotasairaalassa. (SA-kuva 23826)

4.1.2 Sotavanki – ihminen?

Edellä esiteltyjen, osin varsin piittaamattoman kyynisiltä tuntuneiden sotavankikuvien vastapainoksi molemmat, niin rintamamiehet kuin TK-kuvaajat esittelivät sotavangin elämästä myös inhimillisempää puolta, kuten haavoittuneiden hoitoa, leirielämää ja työntekoa. TK-kuvaajat kuitenkin esittelivät näitä asioita epävirallisia kuvia enemmän, sillä miehillä ei yleensä ollut mahdollisuuksia sotavankien kuvaamiseen näiden aloitettua taipaleensa rintamalta taaksepäin. Kuvausluvan kanssa liikkuneet rintamamiehet pääsivät kuvaamaan sotavankeja monenlaisissa töissä useammin kuin rivisotilaat, mutta heidän kuvansa vertautuvat tämän aihealueen osalta lähinnä TK-kuvaajien otoksiin, eivätkä näin ollen tuo mitään uutta näkökulmaa esille.

Haavoittuneita sotavankeja esittelevissä TK-kuvissa, kuten kuvassa 62, pääosan saa useimmiten sotavangeille annettu hyvä hoito.

Hyvän hoidon symbolina on tavallisesti, vaikkakaan ei aina, naispuolinen hoitaja, jonka pelkkä olemus saattoi sodan kauhuissa ja kurjissa oloissa näyttäytyä – kansallisuudesta riippumatta – enkelimäisenä. Tällaisia sotavankikuvia tarvittiin suomalaisen median lisäksi myös suoraan venäläisille suunnattuihin, antautumiseen yllyttäviin lentolehtisiin. Venäläiset propagandistit ja politrukit olivat levittäneet puna-armeijalaisten keskuuteen perätöntä väitettä, jonka mukaan suomalaiset tappaisivat tai pahoinpitelisivät vankejaan¹¹⁵. Tätä väitettä pyrittiin kumoamaan esittelemällä lentolehtisissä vankien hyvää kohtelua. Epävirallisia kuvia aiheesta on vähemmän, mutta niistäkin henkii ajatus, ettei haavoittunut vihollinen ole enää uhka, vaan ihminen, jota on autettava. Kuvina ne ovat hyvin samankaltaisia TK-kuvien kanssa.

Niin ikään leirielämää esitteleviä TK-kuvia värittää niiden ottaminen ilmeisesti juuri lentolehtiskäyttöön. TK-otoksissa esitellään usein erityisesti vankien vapaa-aikaa, kuten tässäkin kuvatekstin mukaan Karvian sotavankileiriltä otetussa kuvassa 63. Kuvassa vangit kuuntelevat radioita ja tupakoivat. Tupakka oli yksi ensimmäisiä tuotteita, josta

---

¹¹⁵ Tämä väitteen todenperäisyyden vahvistaa myös TK-kuva negatiivinumerolla 27988. Kuvateksti: ”Helpottunut sotavanki puhkeaa itkuun [pian vangitsemisensä jälkeen] kuultuaan ettei häntä tapeta”

Kuva 63. Sotavankien leppoisa vapaahetki leirillä. (SA-kuva 2781)

Kuva 64. Sotavanki työssä. (P. E. Norellin sotakuvakokoelma / Erkki Norell)

alkoi sodan aikana olla puutetta, ja sillä tuntuukin olleen erityinen asema nimenomaan vankien hyvän kohtelun osoittajana. Usein vangit on kuvattu tupakoimassa tai tupakan jakotilaisuudessa. Toki leirikuvissa esiteltiin vankien leppoisaa elämää kattavammin. Tällä propagandalla oli myös vaikutusta.¹¹⁶

Saksalaisissa kuvissa näkyi jonkin verran haavoittuneita sotavankeja, mutta hoitokuvia ei juuri ole. Samoin saksalaisista kuvista puuttuvat täysin suomalaisille kuville tyypilliset, vankien vapaa-aikaa vankileireillä esittelevät kuvat. Saksalaiset esittelevät vankileirejään suomalaisia peittelemättömämmin: esimerkiksi piikkilanka-aidan näkyminen saksalaisissa kuvissa ei ole mitenkään harvinaista. Leirillä kuvatut vangit vaikuttavat jännittyneiltä ja varautuneilta, eivät rennoilta, kuten suomalaisissa kuvissa.¹¹⁷

Oliko vankien tietoon tullut huhuja saksalaisten tavasta kohdella vankejaan, vai halusivatko saksalaiset osoittaa tiedotuksellaan jotain? Tähän kysymykseen ei tässä tutkimuksessa ole mahdollista vastata. Saksalaisissa kuvissa näkyi jonkin verran haavoittuneita sotavankeja, mutta hoitokuvia ei juurikaan ole. Samoin saksalaisista kuvista puuttuvat täysin suomalaisille kuville tyypilliset, vankien vapaa-aikaa vankileireillä esittelevät kuvat. Oliko vankien tietoon tullut huhuja saksalaisten tavasta kohdella vankejaan vai halusivatko saksalaiset osoittaa tiedotuksellaan jotain? Tähän kysymykseen ei tässä tutkimuksessa ole mahdollista vastata.

Suomalaiselle tiedotustoiminnalle oli tärkeää näyttää, että vangeista ei muodostunut yksinomaan rasitetta Suomen sodanaikaiselle, ainaisen työvoimapulan ja puutteen kanssa kamppailevalle yhteiskunnalle, vaan että vangit tekivät myös osansa kotirintaman työvoimapulan helpottamisessa. Niinpä tiedotuskuvaajat kuvasivat runsaasti vankeja mitä erilaisimmissa töissä aina laukaistujen mottien siivoamisesta perunannostoon sekä Viipurin aseman raunioiden siivoamisesta lumppujen lajitteluun ja kaatuneiden venäläisten toveriensa hautaamiseen. TK-kuvaajien lisäksi työskenteleviä vankeja kuvasivat jonkin verran myös virallisella luvalla kuvanneet miehet. Traktorilla ajavaa vankia esittävä kuva 64 on erään virallisen luvan saaneen sotilaan ottama, mutta peruspiirteiltään täysin samanlainen aiheesta otettujen TK-kuvien kanssa.

---

¹¹⁶ ks. laajemmin esim Salminen & Suvanne: Kuvien sota 1939-1945 – Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa. Otava 1989.
ks. esim. http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2010/07-15/98/18/30/athene-5vbcgi08y041jv5533t_layout.jpg ja http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/5b/40/f7/athene-52etgorado0h5nv2gdh_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

Kuva 65. Neuvostoliiton viimeinen ase – lapsisotilaat. (SA-kuva 60301)

Kuva 66. Suomalainen lapsisotilas. (SA-kuva 47354)

Työkuvia, samoin kuin kaikkia vankeja rintaman takana esittäviä epävirallisia kuvia, on vähemmän, koska kaikki, jotka näitä kuvia olisivat voineet ottaa, olivat lähes poikkeuksetta rintamalla. Ainoa työ, jonka parissa suomalaiset sotilaat ovat sotavankeja kuvanneet, on venäläisten kaatuneiden hautaaminen. Nämä kuvat eivät sisällä arvolatauksia, vaan kyse on pelkistä tilannekuvista, jotka ovat hyvin samanlaisia TK-kuvaajien otosten kanssa.

TK-kuvaajat esittelivät sotavankikuvissaan usein myös vihollisen nuoria, vielä lapsenkasvoisia 13–16-vuotiaita poikasotilaita. Kuvateksteihin kirjattiin utopistisia arvioita, joiden mukaan venäläisiltä miehet olivat loppumassa, koska lippujen alle on jouduttu kutsumaan nuoria poikiakin. Nämä arviot tähtäsivät yksinomaan suomalaisten taisteluhengen parantamiseen ja olivat vailla minkäänlaista totuus pohjaa. Kuvassa 65 näkyy vangitun neuvostosotilaan seurassa kaksi vangiksi jäänyttä, kuvatekstin mukaan 17-vuotiasta, mutta nuoremmalta näyttävää lapsisotilasta. Useissa lapsisotilaita esittävissä kuvissa, kuten esimerkkikuvassa 65, kuvattava ei katsonut suoraan kameraan. Tähän syynä saattoi olla, että lapsenomaisten kasvojen pelättiin herättävän liikaa sääliä kuvan näkevissä tai pyrkimys lisätä epävarmuusvaikutelmaa sivuun suuntautuneen katseen avulla.¹¹⁸

Kun TK-kuvaajat sitten esittelivät suomalaisia lapsisotilaita, oli propaganda-kellossa kokonaan toinen ääni: Kuvassa 66 arviolta kymmenvuotias, kuvatekstin mukaan ”armeijamme nuorin sotilas, karjalaispoika Juhana Utku” seisoo asennossa suorana kuin heinäseiväs, suoraan kuvaajaan katsoen, kasvoillaan tyytyväinen ilme. Lapsisotilaan käytöstä ei tehty moraalista kysymystä edes venäläisellä puolella, mutta ero on silti selvä: kun venäläiset käyttivät lapsisotilaita, oli se osoitus neuvostoarmeijan epätoivoisesta tilasta, mutta jos suomalaiset nuoret pojat kantoivat univormua, se oli teko, joka osoitti isänmaallisuutta ja josta piti olla ylpeä. Epävirallisissa kuvissa ei lapsisotilaita näy. Heitä oli kuitenkin rintamalla vain häviävän pieni määrä kummallakin puolen.

---

¹¹⁸ Seppänen 2001, 99-110

4.2 Kaatuneet, haavoittuneet ja teloitukset

Epävirallisten sotakuvien joukosta löytyy suhteellisen runsaasti kaatuneita vihollisia esittäviä kuvia. Karkeasti nämä ”ruumiskuvat” voidaan jakaa kahteen pääluokkaan: kuviin, jotka esittävät pelkästään vihollisen kaatuneita joko röykkiöissä tai yksittäin, sekä kuviin, joissa suomalaiset sotilaat kuvauttivat itsensä ruumiiden kanssa tai jopa ovat häpäisseet niitä.

Kuva 67. Röykkiö venäläisissä kaatuneita. (Olli Kleemolan kuvakokoelmat - albumi VK kuva 2)

Ensimmäisen ryhmän kuvissa, kuten kuvassa 67, on usein nähtävissä yksittäisten taistelujen tuloksia, vaikkapa paikassa, jossa suomalaisten konekivääri on ”niittänyt” rynnäköiviä venäläisiä maahan keoksi. Tällaisia kuvia katsoessa voi Ville Kivimäen artikkelin mukaan tulkita kameran ja kuvaamisen toimineen osaltaan suojakeinona pelottavan tai ahdistavan näyn edessä.¹¹⁹

Toiseen luokkaan kuuluu esimerkiksi häpäisykuvia, joissa kuolleen vihollisen ruumis on nostettu pystyyn, ja siihen heitetään suksisauvoja kuin tikkoja, tai kuvia, joissa miehet poseeraavat kaatuneen vihollisen tai vihollisten kanssa ikään kuin metsästäjät saaliineen.

¹¹⁹ Kivimäki 2008, 156–157

Kuva 68. Venäläisen partiomiehen nyljetty nahka. (Olli Kleemolan kuvakokoelmat tai SA-KUVA 122756)

Kuva 69. Pystyyn tuettu, häpäisty ruumis. (Olli Kleemolan kuvakokoelmat MatalaR SäiliöK 3 kuva 151)

Laitilalainen sotaveteraani kertoo haastattelussa, kuinka jäänyt vihollisen ruumis tuettiin pystyyn, ja koukkuun jääneeseen käteen ripustettiin kivääri.¹²⁰ Kuvassa 69 on nähtävissä samantapainen tilanne esimerkkinä miehistön ottamista vihollisen kaatuneiden - rintamalla. Kaatuneen vihollisen jäänyt ruumis on nostettu pystyyn ja tuettu seisovaan asentoon eräänlaiseksi kuoleman muistopatsaaksi.¹²¹

Suomalaisotilaat ovat kameroillaan tallentaneet myös sen, mitä vihollissotilaasta on jäänyt jäljelle tämän tovereiden sorruttua nälissään kannibalismiin. Kuva 68 on otettu Seesjärven rannalla 6.11.1942, ja se esittää kahden venäläisen partiomiehen ampuman, nylkemän ja syömän haavoittuneen venäläissotilaan jäljelle jäänyttä nahkaa. Suomalaispartio yllätti miehet kun nämä olivat keittämässä toverinsa lihaa. Toinen miehistä oli suomalainen kommunisti, joka kehuu lihan maistuneen erikoisen hyvältä¹²². Kuva kuuluu kolmen kuvan sarjaan, jonka muut kuvat esittävät nyljetyn miehen päätä ja poistettuja sisäelimiä. Kuvat on ilmeisesti ottanut turkulainen autokomppanian mies, joka on ansaitsemistarkoituksessa monistanut ja levittänyt sitä. Sotasensuuri lienee poiminut kuvan kenttäpostikirjeestä, kuten päämajan ohjekäskyssä kehoitettiin tekemään¹²³, sillä kuva on löydettävissä myös Kuvakeskuksesta, mutta erittäin puutteellisin tiedoin. Kuvan kopioita löytyy useiden, täysin eri rintamasuunnilla taistelleiden veteraanien albumeista.

Edellä esitellyn kannibalismikuvan ”arkistoonjoutumishypoteesi” nostaa esille aiheellisen kysymyksen siitä, paljonko Puolustusvoimien Kuvakeskuksen ns. kiellettyjen kuvien materiaalista on rintamamiehistön ottamaa, sensuurin talteen poimimaa tai muilla tavoin TK-kuvaajien haltuun joutunutta materiaalia. Tähän kysymykseen on tässä tutkimuksessa mahdoton vastata. Todettakoon kuitenkin, että materiaalityyppien samankaltaisuus ja se, että monen ns. kielletyn ja sodan aikana julkaisukiellossa olleen kuvan kuvaaja- ja kuvatiedot ovat hyvin vajavaiset, antaa tilaa pohdinnalle. Ville Kivimäki näkee tapahtuman päin vastoin: hänen mukaansa on todennäköistä että kannibalismikuvat ovat alunperin TK-kuvia, jotka oli joko tahallaan tai tahattomasti

---

¹²⁰ Onni Aaltosen haastattelu 4.10.2006. Haastattelu tekijän hallussa

¹²¹ Seppänen 2001, 99-110

¹²² Hägglund–Lagerbohm –Simula 2009: 93; Veteraani Erkki Luntamon haastattelu 4.11.2010 Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

¹²³ Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13, Ohjekäsky n:o 1, 23.6.41; Kuvan ottajasta ks. Veljesapu Ry:n Turun piirin puheenjohtaja Raimo Rosendahlin haastattelu 8.9.2010 Muistiinpanot tekijän hallussa.

päästetty kiertämään. Kivimäen näkemys ei kuitenkaan selitä miksi alkuperäisistä otoksista puuttuvat kaikki kuvaajatiedot.¹²⁴

Mikä sitten sai miehet kuvaamaan näin makaabereja aiheita?

Kivimäki esittää artikkelissaan, että rintama, nimenomaan etulinja, muodosti sodan aikana eräänlaisen ”kuoleman valtakunnan”, jossa mitkään aikaisemmasta elämästä tutut säännöt eivät päteneet. Kivimäki viittaa antropologi Mary Douglasin näkemykseen, jonka mukaan likaisuus muodostuu juuri asioiden ja esineiden väärässä paikassa olosta. Sodassa nimenomaan vihollisen kuuluu kaatua. Jos siis suomalaissotilaan ruumiin nähtiin makaavan jossain rintaman läheisyydessä, ryhdyttiin välittömästi toimenpiteisiin sen saattamiseksi oikeaan paikkaansa, mutta koska suomalaissotilaat oli oman propagandan avulla kasvatettu vetämään selvä raja omien ja vihollisten välille, saivat vihollisen kaatuneet lojua rauhassa toinen toistaan irvokkaammassa asennoissa. Omat kaatuneet olivat miehille usein jonkinlainen tabu¹²⁵, kun taas viholliskaatuneilta surkeilematta ryöstettiin vaatteita tai otettiin kokardeja tai jopa pääkalloja sotamuistoiksi.¹²⁶

Vihollisen kaatuneiden kuvaamisessa oli kyse nimenomaan rintaman ”pelottavan epäjärjestyksen” dokumentoimisesta. Nuorille, sotaa kokemattomille miehille sodan tapahtumat näyttäytyivät epätodellisena, surrealistisena ketjuna, jota oli kaikin käytettävissä olevin keinoin dokumentoitava, koska muuten tapahtumia ei olisi voinut myöhemmin uskoa. Samaa ilmiötä on edelleen havaittavissa muun muassa Irakin sodassa, josta otetut rajut kännykkäkameraotokset ovat levinneet lehdistön kautta julkisuuteen. Sama pätee kaikissa miehistön ottamisissa, sodan todellisuutta julmimmillaan esittelevissä kuvissa.¹²⁷

Rintamamiehet liittivät ruumiskuviin usein myös korostetun lakonisia tai mustaa huumoria sisältäviä kuvatekstejä. Tällaiset kuvatestit kertovat eräästä tavasta käsitellä sodan raakuutta ja lähes päivittäin kohdattua kuolemaa: järkyttävät asiat ja niiden herättämät tuntemukset ikään kuin vaimennettiin huumorilla. Tähän on saattanut liittyä vielä jonkinlaista ”näyttämisen halua”, siis halua osoittaa muille henkistä kestäkykyä.

---

¹²⁴ Kivimäki 2008, 163

¹²⁵ Omiin kaatuneisiin suhtautumisesta ks. tämän työn luku 2.3.

¹²⁶ Kivimäki 2008, 143–147

¹²⁷ Kivimäki 2008, 156–157

Vaikka kuolleiden näkeminen olisi pelottanut tai kuvottanut varsinkin nuorempia sotilaita, ryhmäpaine esti tällaisten täysin normaalien tunteiden näyttämisen ulospäin. Tunteet peitettiin korostetun ronskilla huumorilla tai välinpitämättömyydellä. Jossakin määrin kyse on tietysti voinut olla myös aidosta, korostetun ronskista huumorista, mutta tällöin on todennäköistä, etteivät kaikki olleet ”vitsissä” mukana omasta halustaan, vaan pikemminkin ryhmäpaineen ja näyttämisen halun pakottamina.

Sodan pitkittyessä poikkeavasta suhtautumisesta kuolemaan tuli normaalia:

”Käyty sota muutti meidät toisenlaisiksi ihmisiksi”, tunnusti jatkosodan nuori alikersantti Veikko Pystynen. ”Nuoruus jäi kesken ja siirryimme siitä suoraan sodan ja kuoleman keskelle. Tapoimme ja kuolimme kuoleman keskellä. Lopulta ei tuntunut pahalta vaan nautinnollisen hyvältä katsoa vihollisen kuollutta ruumista”¹²⁸

Rintamamiesten moraalikäsitys siis muuttui sodassa. Siviilielämän käsitys kuoleman arvokkuudesta pyrittiin pitämään elossa omien kaatuneiden mahdollisimman huolellisella evakuoinnilla. Samaan aikaan vihollisotilaan kuolemalta riistettiin kaikki arvokkuus antamalla ruumiiden lojua ympäriinsä. Oma propaganda oli juurruttanut raakalaismaisen, epäinhimillisen viholliskuvan rintamasotilaiden ajatusmaailmaan. Ruumiin häpäisy ja ruumiinryöstöt olivat tavallaan keinoja ottaa kuolema omaksi, mahdollisesti eräänlaisia alkukantaisilta kansoilta perittyjä riittejä kuoleman voittamiseksi. Toisaalta moraalien muutos oli välttämätön, jotta sotilas kesti sodan henkisesti.

Koska kaikki edellä esitellyt riitit kohdistuivat vihollisen kaatuneisiin, on loogista, että valokuvaamisessakaan ei – Kivimäen mukaan – ole kyse yksistään dokumentoinnista ja tallentamisesta psyykkisen käsittelyn helpottamiseksi, vaan myös tavasta alistaa vihollinen vielä kerran esineellistämällä tämän kaatunut ruumis irvokkaana, ihmisarvonsa menettäneenä raatona. Erityisen häpäisevien ruumiskuvien ottamiseen liittyi myös ihmisille tyypillinen tirkistelyn mentaliteetti.¹²⁹

Eräs veteraani tarjoaa omien kokemustensa perusteella kokonaan toisenlaista selitystä miesten innolle ottaa julmia kuvia: hänen mukaansa kyse oli usein puhtaasti ansaitsemistarkoituksessa otetuista myyntikuvista. Ruumiita pyrittiin kuvaamaan

---

¹²⁸ Hägglund –Lagerbohm –Simula 2009. 82

¹²⁹ Kivimäki 2008, 145–157

mahdollisimman pian taistelun jälkeen, jotta niistä saataisiin mahdollisimman järkyttävä kuva. Siitä sitten teetettiin – usein kotiseudun valokuvausliikkeessä – suuri määrä kopioita ja myytiin epävirallisesti, sanan levitessä suusta suuhun. Usein parhaat kuvat levisivät kauaskin, rintamanosalta toiselle.¹³⁰

Kyse on voinut olla jopa tiedostamattomasta halusta osoittaa omaa pärjäämistä taistelussa ylivoimaa vastaan tai isänmaallisesta uhosta, jota osoitettiin rajulla tavalla ikään kuin kertoen, miten käy niiden, jotka luvatta yrittävät tunkeutua Suomeen. Edellä kuvattua symboliikkaa hyödynsi myös suomalainen tiedotustoiminta vastapuolen sotilaille suunnatussa lentolehtispropagandassaan: talvisodan ajan kuuluisin lentolehtinen esittää lumisessa korvessa makaavaa, jäätynyttä neuvostosotilaan ruumista. Sen alla oleva teksti ”valkoinen kuolema” viittaa suomalaisjoukkojen hiihtopartioihin. Tätä puhdasta pelottelupropagandaa tehostettiin joskus kuvilla ja kuvauksilla suomalaisten sotavankileirien miellyttävistä oloista.

Vihollisen haavoittuneista ei ole miehistön ottamia kuvia lukuun ottamatta tilanteita, joissa sotavankiryhmiä kuvattaessa joukkoon on eksynyt vanki, jolla on esim. side päänsä ympärillä. Tämä saattaa selittyä sillä, että – lukuisien sotaveteraanienkertoman mukaan – suomalaiset sotilaat eivät suhtautuneet vangitsemiinsa neuvostosotilaisiin vihaisesti, vaan näkivät, että antautunutta vihollista oli kohdeltava ennen muuta ihmisenä. Näin myös haavoittuneet ansaitsivat asianmukaisen hoidon.¹³¹ Haavoittuneita, sen paremmin omia kuin vihollisenkaan, eivät rintamamiehet juuri kuvanneet, ilmeisesti koska pidettiin epäkorrektina, jopa piittaamattomana tai raakana kuvata toisen ihmisen tuskaa.

Koska suomalaisia TK-miehiä ei varsinaisesti kielletty kuvaamasta raskaitakaan aiheita, otettiin niin talvi- kuin jatkosodan aikana nimenomaan vihollisen kaatuneista jonkin verran kuvia, joita ei kuitenkaan ollut edes alun perin tarkoitettu julkaistaviksi, vaan nimenomaan vihollisen julmuuden dokumentointiin sotahistoriaa varten.¹³²

Dokumentointitarkoituksensa vuoksi nämä kuvat esittelevät sodan julmuuksia varsin kaunistelematta ja ovat hyvinkin lähellä miehistön epävirallisia, runsaslukuisia ruumiskuvia. TK-kuvaajat eivät kuitenkaan venäläisten kannibaalitapausten lisäksi

---

¹³⁰ Erkki Luntamon haastattelu 4.11.2010

¹³¹ Onni Aaltosen haastattelu 4.1.2008

¹³² Hägglund –Lagerbohm –Simula 2009, 7

Kuva 70. Haavoittunutta vihollista hoidetaan JSPlä. (SA-kuva 64557)

dokumentoineet mitään muita ruumiiden häpäisytapauksia, toisin kuin miehistö teki. TK-kuvissa ei liioin koskaan nähty suomalaista sotilasta poseeraamassa ruumiiden kanssa. Mahdollisesti häpäisy- tai ruumiin kanssa otetut poseerauskuvat olisivat olleet liian raakalaismaisilta vaikuttavia ja vahingoittaneet suomalaisen sotilaan mainetta kunniantuntoisena taistelijana. Myös kannibalismitapauksien kuvaaminen sopii tähän teoriaan: samalla, kun varjellaan suomalaisen sotilaan mainetta pidättäytymällä kuvaamasta mitään, mikä – kuten ruumiiden häpäisy – saattaisi vahingoittaa hänen mainettaan, voidaan loistavasti korostaa venäläisten keskinäistä julmuutta ja epäinhimillisyyttä dokumentoimalla kannibalismitapauksia.

Tähän viittaisi sekin, että kannibalismista oli mainintoja jopa TK-rintamakirjeenvaihtajien artikkeleissa.¹³³

Merkittävin ero virallisten ja epävirallisten kuvien välillä löytyy tekstitystavasta: siinä, missä epävirallisen kuvan teksti saattoi olla hyvinkin revittelevä, useimmissa virallisissa kuvissa teksti on tyyliä ”vihollisen/ryssän kaatunut”. Ainoastaan kahdessa kuvassa on poikettu tästä säännöstä: toisen TK-kuvan tekstinä oli ”Taas yhtä pensasryssää vähemmän”, toisessa, venäläisten vahingossa ampumaa, alun perin suomalaista desanttikommunistia esittävässä kuvassa taas oli tekstinä ”Juudas ja hänen killinkinsä”. Tällä viitattiin tietysti ironisessa mielessä kavaltajan saamaan ”palkkioon”.¹³⁴ Venäläisistä käytettiin tuohon aikaan sanaa ”ryssä” varsin yleisesti ja monenlaisissa asiayhteyksissä. Sanaa ei missään nimessä yksinään voi pitää todisteena arvolutautuneisuudesta.

Toisin kuin epävirallisista kuvista, TK-kuvista löytyy runsaasti haavoittuneita vihollisia esittäviä kuvia. Ne voitaneen lukea lähinnä vankien inhimillistä kohtelua käsitteeseen kuvaryhmään. Tähän yhteyteen valitussa esimerkkikuvassa 70 lienee lähinnä haluttu korostaa inhimillisyyttä, jolla etulinjan sotilaatkin vankeja kohtelivat.

Kuvan tekstissä kerrotaan haavoittunutta vankia hoidettavan samalla JSP:llä, jossa äskeisessä taistelussa haavoittunut suomalainen kapteeni kuolee. Kuvaajan tarkoituksena lienee ollut korostaa vankien ihmisyyttä ja sitä, että myös rintamasotilaat mieltävät vangit tasaveroisiksi ihmisiksi, joille ei tule kostaa asetovereiden kuolemaa, vaan joita pitää hoitaa mahdollisimman hyvin.

---

¹³³ TK-tutkija Helena Pilkkeen sähköposti tekijälle 26.8.2010: kannibalismijutut TK-aineistoissa

¹³⁴ Tekstissä mainitut kaksi kuvaa: SA-Kuva 45175 ja 58961.

Kuva 71. Venäläisten hylkäämä kaatunut. (SA-kuva 55106)

Sen paremmin virallisista kuin epävirallisistakaan kuvista ei löydy viittauksia siihen, että Suomessa venäläisiä haavoittuneita olisi kohdeltu sotalakien vastaisesti. Mikäli jotain epäsovivaa kohtelua esiintyi, sellaista tuskin haluttiin dokumentoida. TK-miehet kuvasivat miehistön tavoin lukuisia kannibalismitapauksia, mutta muiden ruumiskuvien tavoin nämä kuvat oli lähinnä tarkoitettu dokumentoimaan tapahtumia sotahistoriaan, ja siksi kuvat ovat hyvinkin julmia. Niistä henkii peittelemätön inho neuvostojärjestelmää kohtaan, joka kasvattaa kansalaisiaan kykeneviksi tällaisiin raakuuksiin. Kuvat ovat hyvin lähellä esimerkiksi edellä esiteltyä miehistön kannibalismikuvaa.

Joissain kuvissa TK-kuvaajat nostivat esille myös venäläisten heikon omista kaatuneistaan huolehtimisen. Jatkosodan alussa, suomalaisten edessä talvisodan vanhoille taistelupaikoille, olivat venäläiset jättäneet kaatuneensa yksinkertaisesti makaamaan ja mätänemään. Suomalaiset ylpeilivät sotien aikana maailmanlaajuisesti ainutlaatuisella tavallaan hoitaa kaatuneet aina kun mahdollista kotiseudulle haudattaviksi, ja niinpä TK-kuvaajat ottivat – jälleen dokumentaarisessa mielessä – jonkin verran kuvia venäläisten mätäneivistä ruumiista.

Kuva 71 on yksi esimerkki näistä harvalukuisista kuvista. Siinä ilmeisesti jäällä tai rannalla talvisodan aikana surmansa saaneen punasotilaan ruumis on lojunut rantakivikossa kenenkään siitä piittaamatta. Iho ja lihat ovat luiden päältä lahonneet, kunnes jatkosodan alussa jäljellä on vain luuranko vaaterääsyineen. Suomalaisesta näkökulmasta tällaisen menettelyn on täytynyt tuntua käsittämättömän piittaamattomalta. TK-kuvaajat ottivat jonkin verran samantyyppisiä kuvia myös neuvostoliittolaisten maastoon jättämistä suomalaisista talvisodan kaatuneista. Epävirallisesta kuva-aineistosta tällaisia kuvia ei löytynyt. Saksalaiset PK-miehet kuvasivat kaatuneita selvästi suomalaisia vähemmän. Kuvissa ei myöskään esiintynyt kannibalismia tai ruumiiden häpäisyä, vaan kuvat olivat hyvin asiallisia, ja kuvatestitkin tyyliltään lähinnä toteavia. Tämä lienee johtunut Saksan tiukasta sensuurijärjestelmästä.

Kuva 72. Tiukkailmeinen vangittu naissotilas. (Olli Kleemolan sotavalokuvakokoelmat
SäilK 2 kuva 16)

4.3 ”Ryssän amatsoonit”

4.3.1 Naiset – puna-armeijan vaiettu eliitti?

Suomalaiselle sotilaille naiset vastustajina olivat outo ilmiö, ja esimerkiksi naissotavankeja käytiinkin usein hämmästelemässä kameran kanssa. Todennäköisimpänä syynä tähän ihmettelyyn voitaneen pitää tuonaikaisen suomalaisen yhteiskunnan moraalikäsitteitä: ase ei yksinkertaisesti sopinut naisen käteen. Suomessa vallitsi sotien aikaan sodankäyntiä ajatellen vielä hyvinkin perinteinen sukupuoliroolijako. Nainen saattoi kyllä hoitaa kotia ja toimia miehiseksi katsotuissa ammateissa, mutta sodankäynti kuului yksiselitteisesti miehille. Kun sitten rintamalla vastustajiksi osui naissotilaita, ei oikein tiedetty, miten heihin olisi pitänyt suhtautua. Hämmennystä lisäsi mahdollisesti vielä se, että Neuvostoliitto kielsi virallisessa tiedotustoiminnassaan käyttävänsä naissotilaita.¹³⁵

Tohtori Ali Pylkkänen pohtii asiaa myös suomalaisten sisäisen, henkisen eheyden kannalta:

Aseelliseen toimintaan osallistuneet naissotilaat leimattiin vapaus- ja sisällissodan perintönä paha kylväviksi raakalaismaisiksi ”naarassusiksi”. Ehkä asiasta vaiettiin myös siksi, että 1918 sodan paha olo kulminoitui juuri tällaisten naispuolisten sotilaiden teloituksiin ja ne haluttiin pyyhkiä pois kansakunnan muistista? Ehkä vaikenemalla haluttiin välttää mahdollisuus rinnastuksen syntymiseen Puna-Armeijan naissotilaiden ja vapaus- ja sisällissodan punakaartiin naissotilaiden kesken – se olisi ikävällä tavalla palauttanut mieleen vuoden 1918 kahtiajaon ja luonut säröä saavutettuun ”talvisodan yhteishenkeen”¹³⁶

Pylkkänen nostaa esille kiintoisia näkökohtia. Naissotilaita pidettiin nähtävästi melkoisen tulenarkana aiheena, sillä TK-miehet eivät ole kirjoittaneet heistä. Eikö naissotilaista kirjoittamalla voisi ajatella nimenomaan korostettavan bolsevistisen järjestelmän raakaa jumalattomuutta ja siitä saatavaa lisäoikeutusta suomalaisten taistelulle?

---

¹³⁵ Dosentti Tiina Kinnusen alustus ”Suomalaiset naiset toisessa maailmansodassa – kansainvälinen näkökulma” Suomen Sotahistoriallisen seuran seminaarissa 4.9.2010. Luentomuistiinpanot tekijän hallussa

¹³⁶ Dos, FT Ali Pylkkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

Naissotilaita kuitenkin kuvattiin dokumentaarisessa tarkoituksessa, vain muutaman kuvan verran, ja nämä päätyivät julkaisukieltoon yhdessä julmien kuvien kanssa.¹³⁷ Saksalaisetkaan eivät käyttäneet naissotilaita propagandavalttinaan, ja PK-kuvia naissotilaista on Bundesarchivin kokoelmissa vähemmän kuin vastaavia suomalaisia TK-kuvia Kuvakeskuksessa. Saksalaisten kuvat eroavat kuitenkin suomalaisista sikäli, että niissä vangitut naissotilaat ovat itkuisen tai järkyttyneen oloisia, toisin kuin suomalaisissa kuvissa.¹³⁸

Pylkkänen nostaa kiinnostavasti esille myös ajatuksen suomalaisen sotilaskunnian tahrautumisesta taistelussa naisia vastaan.¹³⁹ Tämä argumentti osoittautuu pitäväksi, kun verrataan sitä suomalaisten rintamamiesten sota-aikana julkaistuihin sotakokemuksiin. Myös näitä sensuuri valvoi tarkasti, koska ei haluttu minkäänlaisten kyseenalaisten tarinoiden tahraavan suomalaisen sotilaiden mainetta.

Neuvostoliiton naissotilaat olivat todennäköisesti eräänlaista eliittijoukkoa, sillä rintamalle päästetyt naiset saivat ”perusteellisen poliittisen koulutuksen”.¹⁴⁰ Tämä näkyy tiettyssä mielessä myös naissotavangeista otetuissa kuvissa: niin epävirallisissa kuin virallisissakin kuvissa he katsovat ilme tiukkana kameraan, ainakin ulkonaisesti pelkonsa ja epävarmuutensa kätkien.¹⁴¹ Naisvankien vaatetus oli usein miessotilaita paremmassa kunnossa, ja ulkoinen olemus näytti miehiä paljon lannistumattomammalta. Onkin ymmärrettävää, että TK-kuvaajat eivät voineet päästää näitä kuvia julkisuuteen, sillä kansan usko voittoon olisi saattanut alkaa horjua, kun vihollisen taistelumoraali olisi myös sotavankeudessa osoittautunut näin kovaksi.

---

¹³⁷ Hägglund –Lagerbohm –Simula 2009, 7

¹³⁸ ks. esim. http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2010/04-28/49/e6/c2/athene-5u78zzf4ltk147q04aje_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

¹³⁹ Dos, FT Ali Pylkkäsen referee-lausunto 8.4.2010

¹⁴⁰ Naissotilaiden perusteellinen poliittinen koulutus käy ilmi myös saksalaisten ottaman kuvan [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross/search/search/1296722439/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=3](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross/search/search/1296722439/?search[view]=detail&search[focus]=3) (Viitattu 3.2.2011 klo 12) kuvatekstistä.

¹⁴¹ ks. esim. http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2010/04-28/49/e6/c2/athene-5u78zzf4ltk147q04aje_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

Kuva 73. Kaatunut, riisuttu naissotilas puuta vasten. (Olli Kleemolan sotakuvakokoelmat
- albumi Isänmaan Puolesta kuva 20)

4.3.2 Kuollut ruumis – paljastettu naiseus

Rintamamiehet ottivat jonkin verran kuvia kaatuneista naissotilaista siten, että näiltä riisuttiin pusero. Näin voitiin todistaa Neuvostoliiton todella käyttävän naissotilaita etulinjassa. Kyse on osin myös sodan julman arjen tapahtumien psykologisesta käsittelystä. Kuten muitakin kaatuneita, naisia kuvattiin, jotta taistelijoilla olisi myöhemmin, mikäli näyt alkaisivat tuntua uskomattomilta tai epätodellisilta, kouriintuntuvia todisteita. Tämä lienee ollut erityisen tärkeä kuvausmotiivi nimenomaan naiskaatuneita kuvattaessa, koska kyseessä on ilmiö, joka oli suomalaisille miehille erityisen vieras. Kuva 73 on epävirallinen, suomalaisen rintamamiehen ottama kuva, joka tekstinsä mukaan esittää tuhottua venäläistä partiota Maaselän kannaksella kevättalvella 1943. Suomalainen partio yllätti ja tuhosi venäläisen haravoidessaan maastoa. Seuraavana päivänä suomalaiset palasivat paikalle ja ottivat tämän kuvan. Kuvassa puuta vasten nojaa kuollut venäläinen naissotilas, jolta on ylävartalo riisuttu.

Saksalainen sosiologi Theweleit esittää teoksessaan *Männerphantasien* että saksalaisten sotilaiden epävirallisissa naiskaatuneita esittävässä kuvissa näkynyt viha olisi peräisin Saksan sekasortoisesta tilasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen, jolloin oikeistolaiset Freikorps-joukot joutuivat Saksan sisäisissä kahakoissa taistelemaan vasemmistolaisissa ryhmittymissä ase kädessä sotivia naisia vastaan. Kaatuneiden naisten kuvaaminen nimenomaan naiseutta korostaen, esimerkiksi sukupuolielimet paljastamalla, ei siis ole pelkästään suomalainen ilmiö. Theweleitin mukaan vasemmistolaiset naiset nähtiin toisaalta eräänlaisina naisen roolista ulos pyrkivinä yksilöinä, miehuuden kastroijina, joille aseet olivat eräänlaisia fallossymboleja. Toisaalta naiset taas nähtiin kommunistisina huorina, jotka röyhkeydellään häpäisivät yhteiskunnan perusarvot, kuten kirkon ja uskonnon.¹⁴²

Lukuun ottamatta sitä pientä eroavaisuutta, että Theweleit pitää naissotilaisiin kohdistunutta vihaa kuvausinnon perimmäisenä syynä, hän tuntuu osin olevan samaa mieltä Pykkäsen kanssa kuvaamisen motiiveista. Yllättäen Kolmannen valtakunnan propagandakoneisto ei ilmeisesti juurikaan tarttunut naissotilasteemaan, sillä saksalaiset

---

¹⁴² Theweleit 1987: *Männerphantasien* 1 72–92

Kuva 74. Naissotilaan virallinen kuva (SA-kuva 42054)

kuvat neuvostoliittolaisista naissotilaista ovat laskettavissa yhden käden sormilla, ja – kuvien tekstit ovat lähes puhtaasti dokumentoituja.¹⁴³ Saksalaisten virallisten kuvien joukosta ei löydy yhtään kuvaa riisutuista naisista.

Yksityisten kuvien joukossa on erittäin harvoin kuvia, jotka antaisivat aiheita epäillä, että rintamalla syyllistettiin nekrofiliaan, toteaa tutkija Arto Kotro. Suomen armeijassa pyrittiin sotienkin aikana pitämään yllä korkeaa sukupuolimoraalia, ja siksi on syytä uskoa, että vaikka kuvissa on paljastettu esimerkiksi naisten sukupuolielimiä, kyse on enemmän äärimmäisen groteskista pilasta sodan arjessa. Suomalaiset sotilaat olivat keskimäärin nuoria, perheettömiä miehiä, joiden naisen kaipuu saattoi olla ajoittain kova, ja siksi tällaisten kuvien ottaminen saattoi kiehtoa. Perheellisten, vanhempien miesten joukossa tällaisten kuvien ottaminen lienee ollut harvinaisempaa.¹⁴⁴

Myös TK-kuvaajat kuvasivat riisuttuja naisia miehistön tavoin, ja kuvat ovat hyvin samankaltaisia. Kuva numero 74 esimerkiksi on hyvin lähellä miesten kuvia, jopa niin lähellä, että kysymys kuvan alkuperästä nousee taas esiin: oliko ottaja miehistöön kuuluva? Kuten muutkin kaatuneita esittävät kuvat, myös naiskuvat otettiin lähinnä dokumentointitarkoituksiin mahdollista myöhempää, sotahistoriallista käyttöä varten, ja sodan ajan nämä kuvat olivat julkaisukiellossa.

---

¹⁴³ http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296723506/ (Viitattu 3.2.2011 klo 11);

http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296722439/ (Viitattu 3.2.2011 klo 11)

¹⁴⁴ Lagerbohm, John ja Vesikansa, Jarkko: Alaston totuus sodasta. Artikkelit Suomen Kuvalehdessä 41/2007

5 SITTENKIN SAMA SOTA

Tutkimusta aloittaessani uskoin kuva-aineistojen eroavan dramaattisesti toisistaan lähinnä siten, että miehistön kuvat esittelisivät sotaa monipuolisemmin kuin TK-aineisto. TK-kuvien uskoin joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta rajoittuvan propagandistisiin kuviin. Tutkimuksen myötä TK-aineisto paljastui oletettua monipuolisemmaksi ja asettui lähemmäs moniulotteisempaan, totuudenmukaisempaan ja informatiivisempaan pitämäni epävirallista kuva-aineistoa.

Odotukseni kuva-aineiston jyrkistä eroavaisuuksista laskivat jonkin verran, kun selvisi, ettei TK-kuvaajille annettu käsky materiaalin keräämisestä valistusupseerien kautta ja sensuurin avulla kenttäpostin joukosta jäänyt pelkäsi kuolleeksi kirjaimeksi. Tämä madalsi raja-aitaa eri aineistoryhmien välillä.

Toinen kuvaryhmien välisiä eroja pienentävä seikka oli tutkimuksessa käyttämäni lähestymistapa. Kuvaajat ottivat nimenomaan kansatieteellis-sotahistoriallisen lähestymistapansa vuoksi paljon kuvia, joiden julkistamista sota-aikana tuskin on voinut ajatellakaan. Kun tutkimusmateriaaliini kuitenkin kuuluivat myös sensuurin sota-aikana julkaisukieltoon asettamat kuvat, ei tutkimukseni kyennyt vastaamaan kysymykseen siitä, millaisena kuvien ero sota-aikana näkyi kansalle. Tämä kysymys avaa uusia ovia mm. erilaisille lehdistötutkimuksille, joilla voidaan selvittää esimerkiksi julkaistujen ja julkaisemattomien TK-kuvien eroja. Laaja-alaisuudestaan huolimatta TK-kuvaajat jättivät jotkut aiheet kokonaan kuvaamatta. Näitä aiheita epävirallinen kuva-aineisto täydentää ansiokkaasti. Aineistojen välillä on myös selkeitä näkökulmaeroja. Näin kummallakin aineistolla on oma merkityksensä historian tutkimuksen lähdeaineistona.

Suomalainen korpisoturi esiteltiin niin TK- kuin epävirallisissa kuvissa saksalaista mallisotilasta rennompana ja ”talonpoikaisempaan” miehenä, mutta joitain poikkeustapauksia lukuun ottamatta todellinen jermu pääsi yleensä esille vain epävirallisessa materiaalissa. Kun TK-kuvissa sisältöä haettiin suomalaissotilaan neuvokkuuden, taistelukyvyn tai inhimillisyyden kautta, löytyy epävirallisista kuvista tilaa myös sotilaan arkisille pikku heikkouksille kuten alkoholikäytölle. TK-kuvaajien etsiessä usein uskonnollisia tai uskontosävytteisiä aiheita kuvattavaksi – olihan käyn-

nissä taistelu myös kahden eri, kristillisen ja ateistisen, maailmankatsomuksen välillä, jota TK-miehet mieluusti esittelivät jopa eräänlaisena ristiretkenä – tyytyivät sotilaat dokumentoimaan Neuvostoliiton johtajille ja symboleille tekemiään pikku kepposia.

Kaikkineen epävirallinen aineisto koostunee enemmänkin todellisista, välähdysmäisistä hetkistä sodan arjessa, kun taas TK-aineisto on pyrkinyt – enemmän tai vähemmän aidosti – tallentamaan sodan koko kuvan.

Ehkä juuri epävirallisille kuville tyypillisen tartu hetkeen -mentaliteetin takia vakavia aiheita käsittelevä aineisto on suhteellisesti vahvemmin edustettuna virallisessa materiaalissa.

Se, että TK-kuvat nimenomaan propagandistisen luonteensa vuoksi ovat arvolatautuneempia kuin epäviralliset kuvat, ei ole yllätys. Pohdiskeltavaa sen sijaan tarjoaa tutkimustulos, jonka mukaan lavastettuihin taistelukuviin ei päämajan nimenomaisesta ohjeistuksesta huolimatta ole merkitty, että kyse on lavastuksesta. Siihen, kertooko tämä karulla tavalla TK-kuvaajien rohkeudesta tai sen puutteesta, ei tässä tutkimuksessa voitu perehtyä. Varmaa on vain, että aitoa taistelukupamateriaalia on TK-arkistossa häviävän vähän. Tulevaisuuden kuvantutkijoilla on edessään haasteellinen ja mielenkiintoinen työ tämän kysymyksen selvittämisessä.

Naiseus puolestaan näkyi aineistossa todella moniulotteisena. Siinä, missä TK-kuvaajat yleisesti ottaen tyytyivät kuvaamaan suomalaisia naisia ahkerina, työkeskeisinä ja tavallaan jopa persoonattomina voiton edestä raatavina työntekijöinä, tallentui epävirallisten kuvaajien filmille kokonaan erilainen näkökulma: naisia esiteltiin osin romanttisissa, osin jopa seksuaaliviritteisissä kuvissa.

Molemmat aineistot esittelivät melko runsaasti kuvia Neuvostoliiton vangituista naissotilaista, joko vangittuina tai kaatuneina, yläruumis riisuttuna. Kaatuneiden naissotilaiden riisuminen ei kuitenkaan viittaa nekrofiliaan, vaan sitä on pidettävä eräänlaisena spontaanina reaktiona suomalaisten sotilaiden törmättyä naissotilaisiin, jotka olivat heille tuntematon ilmiö. Yllättäen myös TK-kuva-arkistossa on samantyyllisiä kuvia naissotilaista. Kuvien samanlaisuus on niin silmiinpistävää, että voidaan jopa ajatella rintamamiesten kuvien joutuneen myös TK-kuvaajien haltuun.

Vilahtaapa naiskuviissa paikoin myös suomalainen nainen läheisissä tunnelmissa saksalaissotilaan kanssa. Se on aihe, jota TK-kuvaajat eivät sen tulenarkuuden vuoksi koskaan olisi uskaltaneet kuvata.

Saksalaisten kuvaaminen tarjosi naissuhdekuvittakin riittävästi haasteita suomalaisille TK-kuvaajille. Samalla kun Suomen valtionjohdon propagoima erillissota-teesi edellytti suomalaisilta pidättyvyyttä aseveliarmeijan kuvaamisessa, piti kuvilla kuitenkin kyetä osoittamaan kotirintamalle että iso aseveli kävi Lapin rintamalla tuloksetta sotaa eikä rasittanut Suomen muonitusta yms. Epäviralliset kuvat esittelevät saksalaisia em. rajoituksista vapaina ja tasavertaisina rintamasotilaina yhdessä suomalaisten kanssa Lapin maisemissa.

Oman mielenkiintoisen aspektinsa kuviin toi Saksan muuttuminen kanssasotijasta viholliseksi. TK-kuvissa saksalaiset sotilaat asetettiin suhteellisen luontevasti venäläisten tyhjäksi jättämän viholliskuvan raameihin, kun taas epävirallisista kuvista tällaiset kuvat puuttuvat kokonaan.

Suomalaisten miehitettyä Itä-Karjalan alueen piti kansalle kyetä perustelemaan sen liittäminen Suomeen. TK-kuvaajat saivat useissa yhteyksissä tehtäväkseen ottaa kuvia, jotka valottaisivat kansojen pitkästä yhteistä historiaa. Näin syntyi laaja arkisto kansatieteellisesti kiinnostavia kuvia, joihin ei tässä tutkimuksessa ollut mahdollista kattavasti perehtyä. Niiden tarjoama valtava tietosisältö tarjonnee hyvän pohjan lukemattomille kansatieteellisille tutkimuksille vielä nykyäänkin. Ainutlaatuista näissä kansatieteellisissä kuvissa on nimenomaan niiden kunnioittava suhtautuminen alkuperäisväestöön. Siinä, missä saksalaiset suhtautuivat valloittamiensa alueiden slaavilaiseen väestöön väheksyvästi, nähtiin Itä-Karjala heimoaatteen innoittamassa ensimmäisessä tasavallassa usein Suomen suvun alkukotina.

Suomen armeijan tiedotustoiminnalla oli käytössään niin pienet voimavarat, ettei TK-kuvaajia riittänyt joka paikkaan. Näin esimerkiksi moni nyt jo tuhoutunut karjalainen tsasouna tai muistomerkki on dokumentoitu vain epävirallisissa kuvissa.

Lisäksi pitää muistaa, että TK-kuvat ovat – moniulotteisuudestaan huolimatta – viime kädessä vain ylhäältä säädetty, rajattu kuvaryhmä, jota voi ja kannattaa tutkimusta tehtäessä täydentää epävirallisilla kuvilla: jälkimmäiset tarjoavat usein esimerkiksi

mikrohistoriallista tutkimusta tehtäessä TK-kuviin nähden erilaisen näkökulman sodan arkeen.

Kumpikin aineisto sisälsi paljon erilaisia viholliskuvia, ja molemmat materiaalit olivat linjaltaan yhteneväistä rotupolitiikan osalta: kuvissa vihollisen rotu mainitaan vain selittävänä tekijänä, ei arvottavasti. Suomalaiset eivät kulkeneetkaan aatteellisessa mielessä Hitlerin Saksan vanavedessä.

Suomalaisissa tiedotuskuvissa korostettiin miehistön kuvia enemmän vihollisen inhimillistä kohtelua tämän jouduttua vangiksi. TK-kuvaajien viholliskuva on siten monisyisempi kuin ensi vilkaisulla uskoisi: kuvasta ei katso vain eläimellinen, pelokas ja apaattinen ”ryssä”, vaan vangit esitettiin inhimillisinä myös muista kuin propagandistisista syistä. Vastoin ennakko-odotuksia miehistön kuvamateriaali ei siten viholliskuvien osalta ollutkaan ylivoimaisesti monipuolisempaa kuin TK-kuvaajien. Tämä johtuu siitä, että TK-kuvaajilla oli tavallista rintamamiestä paljon paremmat mahdollisuudet seurata vankien elämää rintaman takana.

TK-kuvissa myös sodan julmimmat puolet näkyvät yllättävän monipuolisesti, merkittävästi saksalaisten PK-kuvia monipuolisemmin. Tämä herättääkin kysymyksen siitä, otettiinko näin runsasta TK-materiaalia vihollisen kaatuneista edes dokumentointimielessä, sotahistoriaa varten? Osa TK-kuvaajien ottamina pidetyistä, puutteellisin taustatiedoin varustetuista ruumiskuvista saattaisi todellisuudessa olla rintamamiehistön ottamia. Miehistön kuvissa ei ollut ainuttakaan omaa kaatunutta esittävää valokuvaa, mutta sen sijaan runsaasti vihollisen kaatuneita toinen toistaan julmemmissa kuvissa. Syynä lienee paitsi vihollisen kuvilla käyty kauppa, myös kuvaamisen merkitys suojakeinona surrealistisen julmina, lähes epätodellisilta tuntuneiden tapahtumien edessä. Omat kaatuneet jätettiin kuvaamatta spontaanisti.

Tämän tutkimuksen myötä on myös käynyt selväksi, että suomalainen TK-kuvaus kestää täysin vertailun saksalaisen kanssa, nousten ehkä jopa ”isoveljensä” ohi laajalaisemman työskentelynsä ansiosta. Suomalainen TK-kuvaaja ei saksalaisen virkaveljensä tavoin ollut kansallissocialismin aatteiden rajoittama, vaan hän saattoi toimia paljolti oman harkintansa mukaan toisin kuin Goebbelsin mahtavan propagandaministeriön kasvatit. Tästä kertoo jo sekin usein mainittu seikka, ettei suomalaisten kuvaajien työskentelyä rajoitettu määrittämällä erikseen kielletyt aiheet. Heidän

annettiin toimia suhteellisen vapaasti. Sitä, että kuvat sensuroitiin, ei voine tässä yhteydessä pitää erityisenä rajoittavana tekijänä, sillä sensuuri kuuluu normaaleihin poikkeustilan viestintäkäytäntöihin. Suomen tapauksessa kyse ei ollut edes erityisen ankarasta sensuurista toisin kuin kansallissosialistisessa Saksassa. Sensuroitua aineistoa ei – jälkipolvien tutkimusten kannalta onneksi – tuhottu, vaan kuvat arkistoitiin muiden mukana.

Sekundäärisenä tutkimuskysymyksenä työssäni ollut virallisten kuvien vertailu saksalaisten vastaaviin osoitti yllättäviä yhtäläisyyksiä, mutta myös toisaalta eroavaisuuksia suomalaisten ja saksalaisten virallisten kuvien välillä. Esimerkiksi vihollista esitellään suomalaisissa TK-kuvissa huomattavasti saksalaisia vastineitaan monipuolisemmin, toisaalta jopa julmemmin. Tässä tutkimuksessa sen sijaan ei ollut mahdollista selvittää esimerkiksi Suomen ja Saksan sodanjohdon henkilökuvien eroja tai perehtyä suomalaisten Itä-Karjalan kuvien ja saksalaisten valtaamiltaan alueilta otettujen PK-kuvien eroihin. Nämä kysymykset tarjonnevat tulevaisuudessa hyvän lähtökohdan väitöskirjatutkimukselle.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Tutkimuksessa käytetyt kuvat ovat löydettävissä kuvien yhteydessä mainittujen lähdeviitteiden avulla. Kuvia on seuraavista lähteistä:

Puolustusvoimien Kuvakeskuksen sotakuvakokoelmat / SA-Kuva
Aukusti Tuhkan perikunta / Jyri Lehtonen
Olli Kleemolan sotavalokuvakokoelmat
P. E. Norellin sotavalokuvakokoelmat / Erkki Norell

Kansallisarkisto:

TK-kuvaajien ohjekäskyt. KA, Sörnäisten toimipiste, kansio T20680/13

Tutkimuksessa käytetty saksalainen kuvamateriaali on haettu Bundesarchivin internet-tietokannasta. Suorat linkit nähtävissä kohdassa Internet-lähteet.

Tutkimuskirjallisuus

Metodikirjallisuus

Jäger, Jens - Knauer, Martin (Hrsg.): Bilder als historische Quellen. Paderborn 2009

Lachmann, Ulrich: Wahrnehmung und Gestaltung von Werbung. 3. Auflage. Die Stern Bibliothek 2004

Seppänen, Janne: Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 2001

Kuvatutkimus

Paul, Gerhard: Bilder des Krieges - Krieg der Bilder. Die Visualisierung des modernen Krieges. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 2004

Paul, Gerhard: Der Bilderkrieg. Verlag Wallenstein, Göttingen 2005

Paul, Gerhard (Hrsg.): Visual History - Ein Studiebuch. Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2006

Soikkanen, Timo - Vares, Vesa (Toim.): Kuva ja historia. Turun Historiallinen Arkisto 50. 1996.

TK-toiminnan, sensuurin ja propagandan tutkimus

Julkunen, Martti: Toiveiden ja todellisuuden noidankehä. Suomalainen tiedotustoiminta vuosina 1941-1944 Teoksessa Kansakunta sodassa 2 - Vyö kiristyy. s. 222-246 Valtion painatuskeskus, Opetusministeriö 1990 Toim. Silvo Hietanen

Jutikkala, Eino: Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka. WSOY 1997

Kirves, Jenni: ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa Ruma Sota s. 381–420. Johnny Kniga Publishing 2008, toim. Näre, Sari ja Kirves, Jenni.

Kirves, Jenni: ”Päivittäinen myrkkyyannoksemme” – Sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. Teoksessa Ruma Sota s. 13–63. Johnny Kniga Publishing 2008, toim. Näre, Sari ja Kirves, Jenni.

Kivimäki, Ville: Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. Teoksessa Ruma Sota s. 135–180. Johnny Kniga Publishing 2008, toim. Näre, Sari ja Kirves, Jenni.

Lehtinen, Lasse: Itsenäisyyden puolustajat. Kynällä, kameralla, kiväärillä. Weilin+Göös, Espoo 2004.

Paulaharju, Jyri-Uosukainen, Martti: Kamerat – Huomio – Tulta! Puolustusvoimat kuvaajana. – Puolustusvoimien kuvaustoiminta 1918–1999. Puolustusvoimien koulutuksen kehittämiskeskus 2000

Perko, Touko: Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944. Turku 1971

Perko, Touko: TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941–1944. Otava 1974

Pilke, Helena: Etulinjan kynämiehet – Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944. SKS 2009

Porkka, Reijo: Sodasta kuvin – Sotavalokuvaus 1941–1944. Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1983

Tepora, Tuomas: ”Elävät vainajat” – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina. Teoksessa Ruma Sota s. 103–134– Johnny Kniga Publishing 2008, toim. Näre, Sari ja Kirves, Jenni

Vilkuna, Kustaa: Sanan valvontaa: Sensuuri 1939–1944. Otava 1962

Wunsch, Sinikka: Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 2004

Sotilassosiologia ja yleinen sotahistoria

Ikonen, Kimmo–Pylkkänen, Ali: Haasteena sodan ja rauhan johtajuus: Suomen Reserviupseeriliitto 1931–2006. Karisto 2006

Jokisipilä, Markku: Aseveljiä vai liittolaisia?: Suomi, Saksan liittosopimusvaatimukset ja Ryti-Ribbentrop-sopimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004

Pipping, Knut: Komppania pienoisysteiskuntana. Otava, Helsinki 1978

Raunio, Ari ym. (Toim.) Jatkosodan historia 1-6. WSOY 1994

Sotatieteen laitos - Sotahistorian toimisto: Talvisodan historia 1-4. WSOY 1977

Theweleit, Klaus: Männerphantasien 1–2. Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbeck bei Hamburg 1980

Völger, Gisela–von Welck, Karin (hrsg): Männerbande – Männerbünde. Die Rolle des Mannes im Kulturvergleich. Köln 1990

Muu kirjallisuus ja artikkelit

Haavio, Martti: Me marssimme Aunuksen teitä - Päiväkirja sodan vuosilta 1941-1943. Wsoy 1969

Hiitonen, Unio: Rintamaelämää : valokuvia seltä jostakin 1939-1944. Tammi 1979

Hägglund, Gustav–Simula, Matti–Lagerbohm, John: Me olimme nuoria sotilaita. Otava 2009

Jäppinen, Eino: Tiedotusmiehen sota - kokemuksia kahden sodan ja välirauhan vuosilta. WSOY 1987

Kiuas, Eino - Rapeli, Toivo - Halonen, Antti (toim.): Suomalaisten ristiretki. Kotimaa 1942

Lagerbohm, John–Kirves, Jenni–Kleemola Olli: Me puolustimme elämää. Naiskohtaloita sotakuvien takaa. Otava 2010

Lagerbohm, John ja Vesikansa, Jarkko: Alaston totuus sodasta. Artikkelit Suomen Kuvalehdessä s. 35–43 41/2007

Paavolainen, Olavi: Synkkä yksinpuhelu. WSOY 1946

Salminen, Esko–Suvanne, Kauko: Kuvien sota 1939–1945: propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa. Otava 1989

Sotien värit. Ilta-Sanomien teemaliite 24.2.2011

Painamattomat lähteet

Tekijän haastattelut

Veteraani Onni Aaltosen haastattelu 4.10.2006. Haastattelu tekijän hallussa.

Veteraani Onni Aaltosen haastattelu 4.1.2008. Haastattelu tekijän hallussa.

Puolustusvoimien Kuvakeskuksen arkistonhoitaja Janne Hallikaisen haastattelu 15.1.2011 Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa

Veteraani Erkki Luntamon haastattelu 4.11.2010 Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

Dos, FT Ali Pylkkäsen haastattelu 27.1.2011. Haastattelumuistiinpanot tekijän hallussa.

Veteraani Väinö Poutasen haastattelu 27.1.2008. Haastattelu tekijän hallussa.

Veljesapu Ry:n Turun piirin puheenjohtaja Raimo Rosendahlin haastattelu 8.9. 2010 Muistiinpanot tekijän hallussa.

Puolustusvoimien Kuvakeskuksen arkistonhoitaja Päivi Vestolan haastattelu 30.3.2010 ja 19.8.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Mainosten tutkija Doris Wagnerin haastattelu 17.10.2008. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Kirjeenvaihto ja seminaarit

Dosentti Tiina Kinnusen alustus ”Suomalaiset naiset toisessa maailmansodassa – kansainvälinen näkökulma” Suomen Sotahistoriallisen seuran seminaarissa 4.9.2010. Luentomuistiinpanot tekijän hallussa

KTM Kaisa Maria Peltokorven alustus ”Lottien selviytyminen” Suomen Sotahistoriallisen seuran seminaarissa 4.9.2010. Luentomuistiinpanot tekijän hallussa

FT, TK-tutkija Helena Pilkkeen sähköposti tekijälle 26.8.2010: kannibalismi TK-aineistoissa

TK-Tiedotuskillan puheenjohtajan Matti Paavonsalon sähköpostiviesti tekijälle 8.12.2010: Vastaus: Kleemola.

Internet-lähteet

<http://users.utu.fi/mikpen/sotilas.html> (Viitattu 17.01.2011 klo 17)

<http://www.life.com/image/56017592> (Viitattu 27.1.2011 klo 11)

[http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296297316/?search\[page\]=36](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296297316/?search[page]=36)(Viitattu 28.01.2011 klo 11)

[http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296651144/?search\[page\]=38](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296651144/?search[page]=38). Viitattu 2.2.2011 klo 15

<http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=115808> (Viitattu 2.2.2011 klo 17)

[http://www.bild.bundesarchiv.de/crosssearch/search/_1296664551/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=56](http://www.bild.bundesarchiv.de/crosssearch/search/_1296664551/?search[view]=detail&search[focus]=56) (Viitattu 2.2.2011 klo 19)

http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296723506/ (Viitattu 3.2.2011 klo 11)

http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296722439/ (Viitattu 3.2.2011 klo 11)

[www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296722439/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=3](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1296722439/?search[view]=detail&search[focus]=3) (Viitattu 3.2.2011 klo 12)

<<<[http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/1296661138/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=32](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/1296661138/?search[view]=detail&search[focus]=32) (Viitattu 3.2. klo 14)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2010/04-28/49/e6/c2/athene-5u78zzf4ltk147q04aje_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2010/07-15/98/18/30/athene-5vbcgi08y041jv5533t_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/5b/40/f7/athene-52etgorado0h5nv2gdh_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 14)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev01/barchpic/2007/06-28/87/c4/5e/athene-57ht2gik46o1aei4p4tw_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 11)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev06/barchpic/2007/06-29/6c/c5/e7/athene-52fujgfoet414gdp1m36_layout.jpg (Viitattu 17.2.2011 klo 11)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-28/35/63/8e/athene-53iipwuwdv41jn5y83lj_layout.jpg (Viitattu 15.2. klo 15)

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/61/7d/4d/athene-5dfkii1wlc0i4is84uh_layout.jpg (Viitattu 15.3. klo 17)

[http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/1296661138/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=32](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/1296661138/?search[view]=detail&search[focus]=32) (Viitattu 15.3. klo 17).

http://www.bild.bundesarchiv.de/dev02/barchpic/2007/06-29/a0/2f/a1/athene-52fv9tgmwgggrulqm36_layout.jpg (Viitattu 15.3.2011 klo 17)

